

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ ve İLKÖĞRETİM
DERS KİTAPLARINA YANSIMASI**

İbrahim GÖKBURUN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sadiye TUTSAK
Afyon
2007

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ
ve İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINA YANSIMASI**

İbrahim GÖKBURUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sadiye TUTSAK

Afyon

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2007

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÖZETİ**TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
VE İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINA YANSIMASI****İbrahim GÖKBURUN****Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı****Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü****Mayıs 2007****Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sadiye TUTSAK**

Bu çalışmada, Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi ve ilköğretim ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde: İnsan hakları kavramının gelişim evresi anlatılırken; ikinci bölümde Türklerde insan hakları anlayışı irdelenmiştir. Araştırmanın odak noktasını oluşturan üçüncü bölümde: Türkiye’de insan haklarının kurumsallaşma sürecinde “İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin kazanımları esas alınarak; Türklerde insan hakları anlayışının bu ders kitaplarında “Nasıl” anlatıldığı incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde insan haklarının korunması amacıyla Anayasa ve yasalarda değişiklikler yapılarak; insan hakları alanında kurumsal bir yapılaşma oluşturmuştur. İlköğretim okullarında sadece insan haklarını konu alan derslere de yer verilmiştir. Fakat “İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” ders kitaplarında Türklerde insan hakları düşüncesinin 1839 Tanzimat Fermanıyla başlatılarak, milli tarih anlayışından uzak, Batı anlayışının kabul gördüğü biçimde sunulduğu ortaya konulmuştur. İnsan hakları eğitiminin Türk tarihinin ve kültürünün zengin birikimiyle anlatılması insan haklarının daha kolay içselleştirilmesi ve benimsenmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, İlköğretim, ders kitapları.

SUMMARY OF GRADUATE THESIS**THE HISTORICAL IMPROVEMENT OF THE IDEA HUMAN RIGHTS TURKEY
AND ITS REFLECTION ON THE PRIMARY LESSON BOOKS****İbrahim GOKBURUN****Social Studies Education Major****Afyon Kocatepe University Social Sciences Institute****May 2007****Advisor: Assistant Prof. Sadiye TUTSAK**

This study has researched the idea of human rights' historical improvement and its reflection on the primary education's lesson books in Turkey. The development of the human rights notion is explained in the first section of this study. The second section examines the Turkish peoples' human rights understanding. The third section which is the main point of this research has been explaining the idea of human rights at Turkish culture and how to explain it on the mentioned lesson books by focusing on the requirements of "Primary Citizenship and Human Right Education". Eventually, an institutionalized structure was established in the Republic of Turkey by changing some laws and regulations in order to protect the human rights. At Primary Schools Human Rights Lessons have taken place as a main class, also. However, "Citizenship and human rights education" books in primary schools are distant from the national history's understanding of human rights, as they tell that the idea of human rights starts with Tanzimat Fermanı in 1839 (historical period in Ottoman) and have been laid out in an accepted way by the west. The presentation of human rights education together with the accumulated Turkish history and culture will facilitate the understanding and perception of human rights.

Key Words: Human rights, primary education, school book.

ÖNSÖZ

Yeryüzünde bütün insanların sadece insan olmaları nedeniyle sahip oldukları; dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez hakların tümünü kapsayan insan hakları kavramı, günümüz toplumlarının gelişmişlik düzeyinin en önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

İnsan hakları, uygar devletlerin vatandaşları ile ilişkilerini belirleyen ideal haklar listesidir. Bu hakların neler olduğunu ve nasıl korunacağını belirlemek amacıyla uluslararası ve ulusal düzeyde bir kurumsallaşma süreci başlamıştır. Uluslararası ve ulusal düzeydeki kuruluşlar, insan hakları bilincini oluşturarak, insan haklarını korumak amacıyla insan hakları eğitimi konusunda bir dizi düzenleme yaparak uygulamaya geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde Anayasa ve yasalarda yapılan düzenlemeler çerçevesinde insan haklarını korumak amacıyla idari bir yapı oluşturmuştur. Bu çerçevede Türkiye'de insan hakları eğitimine büyük önem verilmiştir. İlköğretim müfredat sisteminde sadece insan hakları eğitimini konu alan derslere de yer verilmiştir; fakat İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitaplarında, insan hakları kavramı batı kültürünün bir ürünü gibi sunulmuştur. Oysa insan hakları eğitimi, her şeyden önce insanın kişiliğini, kültürünü, duyuş ve algılayış biçimini etkileyen bir kavramdır. Bu açıdan insan hakları eğitimi zengin Türk tarihinin birikimiyle sunulması ve Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen olumlu çalışmaların duyurulması, yapılan düzenlemelerden vatandaşların haberdar edilmesi insan hakları bilincinin oluşturulması ve insan haklarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın her safhasında benden sabrını, anlayışını, bilgisini, her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Sadiye Tutsak'a, ve İnsan hakları alanında bu çalışmayı yapmam amacıyla beni yüreklendiren "Eskişehir Polis Meslek Eğitim Merkezi"nde "İnsan Hakları Eğitimi" dersinde bilgilerini bizimle paylaşan Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Süleyman Sözen'e en samimi halimle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca bana maddi ve manevi her türlü fedakarlığı sağlayan aileme ve araştırmanın bu aşamaya gelmesine katkıda bulunan herkese teşekkür ediyorum.

İbrahim GÖKBURUN

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim GÖKBURUN

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı

Yüksek Lisan Programı

Eğitim

Polis Meslek Eğitimi: 2005 Eskişehir Polis Meslek Eğitim Merkezi

Lisans: 2004 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi,

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Lise: 1998 Türkoğlu Lisesi, Kahramanmaraş

İş / İstihdam

Polis Memuru: 2005 İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İstanbul

Alınan Burslar ve Ödüller

2004- Birincilik Ödülü. Afyon Kocatepe Üniversitesi tarafından düzenlenen “Cumhuriyet Konulu Şiir ve Makale Yarışması” .

2004- Birincilik Ödülü. Balıkesir Üniversitesi tarafından düzenlenen “Üniversiteler Arası Şiir Yarışması”.

2004- Jüri Özel Ödülü. Afyon Kocatepe Üniversitesi tarafından düzenlenen “Nevruz” kompozisyon yarışması.

2003- İkincilik Ödülü. Anadolu Dergisi tarafından düzenlenen “Ulusal Şairler Şöleni” şiir yarışması

2000- Jüri Özel Ödülü. Ayna Dergisi tarafından düzenlenen “Üniversiteler Arası Şiir yarışması”

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı : Kahramanmaraş, 01.06. 1980

Cinsiyeti : Erkek

Yabancı Dil : İngilizce

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	12
I. PROBLEM DURUMU.....	12
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	13
III. PROBLEM CÜMLESİ.....	14
IV. ALT PROBLEMLER.....	14
V. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	14
VI. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLAR.....	15
VII. MATERYAL VE METOD.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. İNSAN VE İNSAN HAKLARI KAVRAMI.....	17
1) İnsan.....	17
2) İnsan Hakları Kavramı.....	18
a) Doğal Hukuk.....	22
b) Olan (pozitif) Hukuk.....	22
B. ÇAĞLAR BOYUNCA İNSAN HAKLARI EVRİMİ.....	23
1. Eski Çağda İnsan Hakları.....	24
2. Orta Çağda İnsan Hakları.....	25
3. Yeni Çağda İnsan Hakları.....	26
4. Yakın Çağda İnsan Hakları.....	28
5. XX. Yüzyılda İnsan Hakları.....	30

a) Birleşmiş Milletler (BM).....	31
b) İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB).....	31
c) Avrupa Konseyi (AK).....	33
d) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS).....	33
e) Avrupa Birliği (AB).....	35
f) Kopenhag Kriterleri.....	37
g) Katılım Ortaklığı Belgesi.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

A. TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI.....	39
1. Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Önce İnsan Hakları Anlayışı.....	39
2. Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Sonra İnsan Hakları Anlayışı.....	45
B. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ.....	50
1. Osmanlı Devleti’nde İnsan Hakları	50
2. Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri	54
a) Sened-i İttifak.....	56
b) Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu).....	56
c) Islahat Ferman.....	58
d) Meşrutiyet Dönemi.....	59
d) II. Meşrutiyet Dönemi.....	60
3.1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu)	61
C. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İNSAN HAKLARI	62
1. 1924 Anayasası	62
2. 1961 Anayasası.....	63
3. 1982 Anayasası.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİNİN İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

A. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ KURUMSALLAŞMA SÜRECİ.....	68
1. İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı.....	72
2. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu.....	72

3. İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu.....	74
4. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu.....	74
5. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı ulusal Komitesi.....	75
6. Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü.....	75
7. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları.....	75
8. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı.....	77
9. İnsan Hakları Üst Kurulu.....	78
10. İnsan Hakları Danışma Kurulu.....	79
11. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri.....	80
12. Jandarma Genel Komutanlığı Dış İlişkiler ve İnsan Hakları Daire Başkanlığı.....	80
13. İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu	81
B. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN	
ULUSAL SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ.....	82
C. İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ.....	85
D. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN TARİHSEL SÜRECİ.....	88
E. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİNİN	
DERS KİTAPLARINA YANSIMASIMASI	93
1. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. Sınıf Ders Kitapları.....	96
a) Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası.....	97
b) İkinci Ünite: İnsan Hakları.....	103
c) Üçüncü Ünite: Etik ve İnsan Hakları.....	110
d) Dördüncü Ünite: Temel Haklar ve Özgürlükler.....	112
2. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. Sınıf Ders Kitapları.....	117
a) Birinci Ünite: Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık, Vatandaşlık Hakları ve Sorumlulukları.....	117
b) İkinci Ünite: İnsan Haklarının Korunması.....	118
c) Üçüncü Ünite: Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları.....	121
d) Dördüncü Ünite: İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar.....	121
SONUÇ ve ÖNERİLER	129
KAYNAKLAR.....	133
EKLER.....	138

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKÇT: Kömür ve Çelik Topluluğu

AK: Avrupa Konseyi

APK: Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu

ARŞ: Araştırma

AT: Avrupa Topluluğu

AÜ: Ankara Üniversitesi

Bas.: Basım

BM: Bileşmiş Milletler

C: Cilt

Çev: Çeviren

Dağ: Dağıtım

DİAG: Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Girişimi

DH: Dayanışma Hakları

ECRI: Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun

EGM: Emniyet Genel Müdürlüğu

ESKH: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

EURATOM : Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

GB: Gümrük Birliği Antlaşmasıyla

G. V.: Gelişim Vakfı

HUK: Hukuk

İns. Hak. Huk. ve Huk. Arş. Mrk. Yay.: İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırma Merkezi Yayınları

İHEB: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

İÜ: İstanbul Üniversitesi

JİHİDEM: Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

Mad: Madde

MHS: Medeni ve Siyasal Haklar

MÖ: Milattan Önce

MRK: Merkezi

MS: Milattan Sonra

SBF: Siyasal Bilimler Fakültesi

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

s: Sayfa

S: Sayı

s.K: Sayılı Karar

POMEM: Polis Meslek Eğitim Merkezlerinde

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

TODAİE: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü

TTKB: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı

vd: Ve diğerleri

Yay: Yayınları

Yy: Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde problem durumu, araştırmanın amacı, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın önemi, araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları ile araştırmanın yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

I. PROBLEM DURUMU

XX. yüzyılda yaşanan savaşlar ve büyük felaketler insana olan bakış açısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Küreselleşen dünyada insan hakları kavramı ve insan haklarının korunması çağdaş dünyanın temelini oluşturmuştur. İnsan haklarının ne kadar korunduğu ülkelerin uluslararası kamuoyundaki imajını belirleyen önemli faktör olmuştur.

Bütün insanların insan olmaktan kaynaklanan hakları vardır. Bu haklar kaldırılmaz, devredilmez, vazgeçilmez ve dokunulmazdır. İnsanoğlu binlerce yıllık tarihi süreçte bu haklarını korumak için zamana ve şartlara göre mücadele etmiştir. İnsan hakları sorunu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, bu alanda somut düzenlemeler ancak XX. yüzyılda yapılabilmıştır. XX. yüzyılın başında ilk kez insan hakları ihlalleri, devletlerin kendi iç meselesi olmadığı görüşü benimsenmeye başlanmış ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi için Bileşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK) gibi uluslararası kuruluşlar oluşturularak faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti insan haklarını korumak amacıyla faaliyetlerde bulunan BM, AK... gibi önemli uluslararası kuruluşlara üye olmuş ve bir takım düzenlemeler yaparak insan hakları konusunda yapılan çalışmalarda öncü ülkelerden biri olmuştur.

Günlük yaşamda insan hakları ihlallerinin yaşanmaması için öncelikle birey olarak; her insanın doğal haklara sahip olduğunun bilincinde olması gerekir. İnsanın hangi haklara sahip olduğu ise insan hakları eğitimi ile gerçekleşebilir. *“Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Evrensel Bildirge metninde insan hakları insanlığın ortak ideali olarak niteleyerek ülkeleri bu alanda eğitim yapmaya çağırmıştır. 1948 yılında Beyrut’ta toplanan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) Genel Konferansında Bildirgenin okul programlarına konması çağrısı yaptı. UNESCO’nun bu alanda çıkardığı en kapsamlı belge 1974 tarihli tavsiye kararıdır. 8-11 Mart 1993 tarihlerinde Montreal’de yapılan bir uluslararası UNESCO toplantısında, “İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim” başlığı benimsendi. “İnsan hakları eğitimi bundan böyle demokrasi eğitimi ile birlikte ele alınmalıdır” sonucuna varıldı. Bu toplantıda ilk kez bir sonuç ve tavsiye kararı taslağı yerine bir “uygulama belgesi” karara bağlandı. Bu uygulama belgesinde eğitimin kimlere, nasıl, hangi konularda yapılması gerektiği belirlenmiştir. Eğitim Uygulama Belgesi Birleşmiş*

Milletler tarafından 14-25 Haziran 1993 tarihlerinde Viyana’da toplanan “Dünya İnsan Hakları Konferansına” sunuldu. Ve konferansın sonuç belgesinde yerini aldı. Hükümetlere bu belgeyi uygulamaları yönünde tavsiyelerde bulunuldu. Buna göre insan hakları demokrasi eğitimi, okul öncesi, okul içi eğitimde ve okul dışı eğitimde yer alması gereken önemli bir konu olduğunu belirtmiştir”¹. Görüldüğü gibi insan hakları eğitimi alanında uluslararası düzeyde ilk kez bir uygulama metni 1993 yılında oluşturulmuştur.

Henüz yeni bir alan olan insan hakları eğitimi konusunda Türkiye Cumhuriyet’inde kısa sürede önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” ders kitaplarında insan hakları düşüncesi hep batı kültürünün bir ürünü gibi sunulmuştur. Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi 1839 Tanzimat Fermanı’yla sınırlı tutulmuştur. Oysa zengin bir mirası ve engin bir devlet tecrübesine sahip Türk tarihi günümüz dünyasına insan hakları konusunda ışık tutacak bir birikime sahiptir.

İnsan hakları bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesi; en önemlisi de insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla insan hakları eğitiminin önemli bir misyonu bulunmaktadır. İnsan hakları alanında yapılan düzenlemelerin en somut uygulama alanlarında bir de “İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi” dersinin ilköğretim okullarında okutulmasıdır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti’nde insan hakları düşüncesinin gelişimi ve insan hakları düşüncesindeki gelişmelerin ilköğretim ders kitaplarına yansımalarını gerçekleştirilen insan haklarının kurumsallaşma sürecinde ortaya koymaktır. İnsan düşünen, bilen, karar veren ve eylemde bulunan, akıl ve düşünme yeteneği sayesinde alet yapan ve kullanan, kendi kendini yönetebilen değerli bir canlıdır. Bütün insanların insan olmalarından dolayı sahip oldukları hakları vardır. Günlük yaşamda insan haklarını koruyabilmek için öncelikle her insanın birey olarak sahip olduğu doğal hakların bilincinde olması gerekiyor. İnsan haklarını korumak ve başkalarının haklarını ihlal etmemenin temel unsuru eğitimidir. Eğitim ve öğretim sisteminde, yetiştirilen yeni nesillere insan hakları konusunda nasıl bir eğitim veriliyor. İnsan hakları konusunda yapılan düzenlemelerin ilköğretim müfredat sistemi ve ders kitapları üzerindeki etkilerinin neler olduğunu ortaya koymaktır.

---

¹Tekin AKILLIOĞLU, İnsan Hakları, A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yay.,Ankara, 1995,s.106-109.

III. PROBLEM CÜMLESİ

Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi ve insan haklarının kurumsallaşma süreci ilköğretim ders kitaplarına nasıl yansımıştır?

IV. ALT PROBLEMLER

1. Türkiye Cumhuriyeti’nde insan haklarının kurumsallaşma süreci hangi aşamalardan geçmiştir?
2. İnsan hakları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda nasıl sınıflandırılmıştır?
3. İnsan hakları konusu ilköğretim ders kitaplarında nasıl sunulmuştur?
4. Türkler İslamiyet’in kabulünden önce insan hakları anlayışı ve insana bakışı nasıldır?
5. Türkler İslamiyet’in kabulünden önce, Türklerde insan hakları anlayışı ilköğretim ders kitaplarında nasıl yer almaktadır?
6. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra insan hakları anlayışında nasıl bir anlam kazanmıştır.
7. Türkler İslamiyet’in kabulünden sonra insan hakları anlayışı ilköğretim ders kitaplarında nasıl anlatılmıştır?
8. Türklerde Batı anlayışının kabul gördüğü anlamda insan hakları anlayışı nasıl bir seyir izlemiştir?

V. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

XX yüzyıla en iyi anlatan isimlerden bir de “insan hakları çağı”dır. Devlet ve birey arasındaki hassas denge ve ilişkiler neticesinde ortaya çıkan insan haklar düşüncesi siyasal ve toplumsal kuruluşların meşruiyetinin bir ön koşuludur. Hukuka bağlı demokratik ülkelerin başarısı insan haklarına olan saygı ile ölçülmektedir.

“Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansımaları” konulu bu çalışma ile öncelikle Türkiye’de insan hakları düşüncesinin gelişimi belgeler ışığında anlatılacaktır. Ayrıca insan hakları kavramı her ne kadar isim olarak yeni bir kavram olsa da insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip bir oğludur. Türkiye’de insan hakları düşüncesinin gelişimi Batı anlayışının kabul gördüğü çizgide XIX. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile başlatılmaktadır. 1839 Türk tarihi açısından

Batıya yönelişte bir bakış açısı bir algılama biçimi olarak dönüm noktası olduğu kabul edilmiş bir gerçektir. Fakat Türklerde insan hakları tarihini 1839 Tanzimat Fermanı ile sınırlı tutmak bilim dünyasını yanlış bir sonuca götürebilir. Çünkü dört bin yıllık bir geçmişe sahip Türk tarihi, her ne kadar terim olarak adı konulmamış olsa da insan onurunun ve insan haklarının korunması konusunda gösterilen faziletlerle doludur.

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan batılılaşma sürecinde, Batılı Devletler tarafından insan hakları konusunda sürekli eleştirilen Türkiye Cumhuriyeti, yapılan düzenlemelerin sadece metinler üzerinde kaldığını, uygulamalarda yeterli çabanın gösterilmediği ifade edilmiştir. Uluslararası ilişkilerde Türkiye Cumhuriyeti'nin insan hakları konusunda sürekli gündemde yer almıştır. “Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması” konulu bu çalışmada, insan hakları alanında oluşturulan kurumsallaşma sürecinde, insan hakları konusunda yapılan düzenlemelerin en somut uygulama alanlarından biri olan ilköğretim müfredat sisteminde yapılan düzenlemelerin ilköğretim ders kitaplarına yansıması incelenmiştir.

VI. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLAR

“Türkiye’de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması” konulu bu çalışmada öncelikle “insan”ın özellikleri anlatılarak insan hakları kavramının neden bu kadar önemli bir olgu olduğuna dikkat çekilmiştir. İnsan hakları kavramının nasıl doğup geliştiğini ortaya koymak için İnsan hakları kavramının tarihsel gelişim evresi anlatılmıştır. Türklerde insan hakları anlayışı anlatılarak ve Türkiye Cumhuriyeti’nde insan haklarının kurumsallaşma sürecinde Türklerde insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişiminin ilköğretim ders kitaplarına yansıması incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde, demokrasi ve insan hakları konusunda yapılmış olan düzenlemelerin ilköğretim ders kitaplarında ne gibi değişikliklerin yer aldığı irdelenirken sadece Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi’ne özgülenen ilköğretim ders kitapları sınırlı tutulmuştur. Çünkü konunun önemi bakımından her dersin Milli Eğitim Müfredatında yer alış biçimi ve ders kitabı ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olacak kadar geniş kapsamlıdır.

VII. MATERYAL VE METOD

Bu araştırmada, demokrasi ve insan haklarının gelişiminde temel kaynak teşkil eden belgelere, Anayasal düzenlemeleri ve Anayasamızda yer alan hükümleri inceleyen, eleştiren, bilgi veren birinci elden ve ikinci elden kitaplar, ilköğretim müfredat sistemi, ilköğretim ders kitapları, tezler, basılı eserler, makaleler, raporlar, bültenler, bildiriler, gazete ve dergi haberleri ve konuyla ilgili internette yer alan bilgilere ulaşılarak, dokümanter kaynaklar okunarak derlenmiş ve monografi yöntemi ile derinlemesine incelenmiştir. Başlıktaki ders kitaplarından kasıt ilköğretim 7. sınıf ve 8. sınıf ders kitaplarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARINI TARİHSEL GELİŞİMİ

Araştırmanın bu bölümünde insan haklarının özünü oluşturan ‘insan’ insan hakları kavramı ve insan hakları kavramının tarihsel gelişimi incelenmiştir.

A. İNSAN VE İNSAN HAKLARI KAVRAMI

1) İnsan

Dünya üzerinde yaşanan değişimlerin ve gelişmelerin temel öznesi olan insan Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre: iki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı² olarak tanımlanmaktadır. İnsan doğar, büyür, yaşamını devam ettirmek amacıyla mücadele verir ve ölür. Bu mücadele süreci insanın sosyalleşme sürecidir. İnsan düşünen, bilen, karar veren ve eylemde bulunan, akıl ve düşünme yeteneği sayesinde kendi kendini yönetebilen sosyal bir varlıktır. “Sosyalleşme insan yavrusunun toplumun bir üyesi haline gelmesidir”³.

İnsan biyolojik, toplumsal, düşünsel ve duygusal açılımlar gösterebilme kabiliyetine sahip olan bir gizil güçtür. “Biyolojik açıdan insan, diğer canlılara bakarak, genelde üstün yapıda yaratılmış bir canlıdır. Toplum bilim açısından insan diğer canlılara bakarak, kültürel değerler yaratan, toplumsal kurallar koyarak toplum içinde yaşayan bir canlıdır. Psikolojik açıdan insan, diğer canlılardan daha yüksek duygusal, bilişsel, devinimsel güçleri olan canlıdır. Dinsel açıdan insan Tanrının istediği üstün nitelikleri kazanarak ona en çok yaklaşabilen yaratıktır”⁴.

Görüldüğü gibi insan tabiatta bulunan diğer canlılardan farklı olarak kendi kendini eğitebilen ve yöneten tek canlı olma özelliğine sahiptir. İnsan aklını kullanarak doğayı yaşam şartları için uygun hale getirebilme ayrıcalığına sahiptir. İnsanı birkaç satır yada birkaç paragrafla anlatmaya çalışmak mümkün olmasa gerek. Bu güne kadar İnsan, çok farklı biçimlerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Fakat insan, hangi yönü ile ele alınırsa o yönde farklı bir tanım ortaya çıkmıştır. Bilim dünyası insanın tabiatta diğer canlılardan, varlıklardan ve nesnelere üstün özellikler taşıdığını kabul etmiştir.

² <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk/sozbul>. (15,03,2006).

³ Çiğdem KAĞITÇIBAŞI, İnsan ve İnsanlar, Evrim Basım-Yayın-Dağıtım, (8. baskı) İstanbul, 1988, s.245.

⁴ İbrahim Ethem BAŞARAN, Eğitime Giriş (4. Basım), (yayımları evi verilmemiş) Ankara, 1996, s.12.

İnsan tarihi olan ve geçmişini bilen bir canlı olarak toplu halde yaşamaya başlayarak toplumlar ve kültürler oluşturmuştur. *“Kültür, belirli bir toplumun üyelerinin doğada bulabileceklerinden daha fazla doyum sağlayabilmeleri için, başardığı tüm maddi ve davranışsal düzenlemelerin örüntüsüdür; kültürün nesilden nesille devam etmesinde sosyalleşmenin rolü büyüktür. Bir toplum çocuk yetiştirme yollarıyla kültürünü yeni nesille yükler”*⁵. İnsan sosyal bir varlıktır. Yaşayabilmek için bir araya gelerek toplumsal yaşamı oluştururlar. *“Hukuk sosyologlarına göre, insan iradesi dışında, değişim ihtiyacı nedeniyle diğer insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. Birlikte yaşam, insanların doğal olarak diğer insanlara karşı hak ve yükümlülüklerini sorgulamasına ve bu konuda nitel bir değer yargısı oluşturmaya neden olmaktadır”*⁶. İnsan hakları kavramı, sosyal bir varlık olan insanın birlikte yaşama ihtiyacının sonucunda ortaya çıkan ‘devlet’ kuruluşu ile ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan bir değerler bütünüdür.

Özellikle XX. yüzyıl insanını yeryüzünde daha etraflı ve köklü sorunlarla yaşamak zorunda kalması insan hakları kavramının önemini ön plana çıkarmaktadır. *“Son yıllarda yeryüzünde insandan başka her şeyin büyüdüğünü, geliştiği gözlenmektedir. Şehirler, kitle iletişim araçları, ulaşım, bilgisayar, değer sistemi ve değer çatışması, kuşaklar arası uyum sorunları bunlara birer örnek gösterilebilir. Bütün bu hızlı ve köklü değişmelerle başa çıkabilmek, değişmelerle mantıklı bir şekilde eledebilmek, uygun olanı seçip onlarla dengeli yaşayabilmek için bu yüzyılın insanı her zamankinden daha fazla insan olmak, insanlığın üstün niteliklerine sahip olmak zorundadır”*⁷. Unutulmamalıdır ki insan sadece bir üretim ve tüketim unsuru değildir. İnsan düşünebilen, akli ve duyarlılığı olan, seven ve sevilen, ağlayan, gülümseyen, aşık olan, güvenen ve güven duyulmak isteyen, korkan, nefret eden, içinde öç duygusunu da barındıran çok yönlü biyolojik, sosyolojik ve psikolojik bir varlıktır. Bu özellikleri, onun bazı hakları olmasını gerektirir. İnsan hakları kavramı bu düşüncelerin ortaya çıkardığı değerlerdir.

2) İnsan Hakları Kavramı

İnsanlar doğası gereği bir arada yaşayarak toplumları oluşturur. *“Toplum hayatında, insanların karşılıklı hakları ve borçları vardır”* tespitinde bulunan Levent, insanların eğitim hakkı, çalışma hakkı, mülkiyet hakkı, seyahat hakkı gibi doğal, devredilmez, vazgeçilmez haklarının olduğunu vurgulayarak, *“Bu haklar ve borçlar, ancak insanlar arası sosyal ilişkiler veya hukuki işlemlerle ortaya çıkar. Hak sahibi olanın bu hak karşılığında bazı sorumluluk ve*

⁵ KAĞITÇIBAŞI, İnsan ve İnsanlar , s.262.

⁶ Mehmet GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, Uludağ Üniversitesi G. V. Yay, Bursa, 1997, s.1.

⁷ Mürüvvet BİLEN, Sağlıklı İnsan İlişkileri, (6.Baskı) Anı Yay., Ankara, 2004, s.2.

yükümlülüklerinin olması doğaldır”⁸. İfadesi insan hakları kavramının anlamını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Arapça kökenli bir kelime olan ‘hak’, terimi: Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre: “Adalet, Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç, dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk, doğru, gerçek”⁹ olarak tanımlanmıştır. Konuyla ilgili çalışmaları bulunan Mumcu ise hak kavramını, “Hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir”¹⁰ şeklinde tanımlamıştır. İnsan hakları kavramı çerçevesinde ‘hak’ terimi kısaca yasaların kişilere tanımış olduğu ‘yasal yetki’ olarak tanımlanabilir. Bu terimin başına getirilen ‘insan’ sözcüğüyle yaratılan ‘insan hakları’ tanımlaması da pozitif hukuk tarafından tanımlanmış olsun olmasın, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün hak ve özgürlükleri ifade eder. Pozitif hukukun dışında ve üstünde bir anlam taşır¹¹. İnsan hakları insan onuruna yaraşır bir yaşam için yazılı hukuk sınırlarının ötesinde olması gereken ve evrensel haklarla da ilintilidir.

İnsan bir çok sıfatı ruhunda taşımakla beraber her şeyden önemlisi şahsiyet sahibi olan bir canlıdır. Şahsiyet sahibi olan insan bir belirginliğin ve bu belirginlikle diğer canlılardan ayırt ediciliğin ifadesidir. Şahsiyet insanın kendi varlığının şuurunda ve idrakinde olmuş olmasıdır. İnsanın kendi fiillerine hakim olması demektir. Çünkü şahsiyet sahibi olan insan, çevresinde oluşan olayları, olguları ve hadiseleri müşahede edebilme kabiliyetine sahiptir. İnsan çevresinde meydana gelen hadiseleri müşahede ederek belirli sonuçlara ulaşır. Yeni sentezler oluşturur. İnsan şahsiyet sahibi bir canlı olarak kendi davranışlarını belirleme yeteneğine sahiptir. Bu sebeple insanın doğuştan bir takım hakları mevcuttur. İnsan hakları diye ifade edilen bu haklar, insanın dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez doğal haklarıdır.

“Hür ve demokratik toplumlarda kişilere tanınan hak ve hürriyetler çeşitli terimlerle adlandırılmaktadır. Bu konuda ‘Ferdî haklar’ (Kişi hakları) veya ‘Ferdî hürriyetler’ (Kişi hürriyetleri), ‘insan hakları’, ‘Temek haklar ve kamu hürriyetleri terimlerinin kullanıldığını görüyoruz’”¹². Bu günkü anlamda insan hakları kavramını ifade etmek için kullanılan eş anlamlı bu terimlerin aralarında nüans olarak küçük farklılıklar olmasına rağmen aynı anlamı taşıdıkları için genelde birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu terimler içinde en kapsamlı anlamı taşıyan terim olarak günümüzde en çok kullanılan ‘insan hakları’ terimi olmuştur.

⁸ Ethem LEVENT, Belgeler Işığında İnsan Hakları, Babıali kültür Yay., İstanbul, 2002, s.12.

⁹ <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk/sozbul>, (16,03,2006).

¹⁰ Ahmet MUMCU, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Savaş Yay, 1994, Ankara, s.21.

¹¹ Bülent TANÖR, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, 3.baskı, B.D.S. Yay., (yayımlanmamış) s.13-14.

¹² Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, (7. Baskı), Yetkin Yay., Ankara, 1993, s.13.

İnsan haklarının insanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar listesi olduğunu ifade eden Kapani ise insan hakları kavramının farklı ve kayda değer bir noktasına dikkat çekmektedir, “Bu ideal liste, çeşitli ülkelerde, değişik ölçülerde pratik değerler kazanmış ve uygulama alanına geçmiş bulunabilir. Fakat insan hakları deyince, genel olarak ‘olması gereken’ alanında kalan veya sadece platonik bildirilerde geçen bir ‘ulaşılacak hedefler programı’ akla gelir”.

İnsan hakları XX. Yüzyılın temel değerlerinden biri olarak varlığını her alanda hissettirmiştir. *“İçinde yaşadığımız çağın belirgin özelliğini açıklanmak bakımından günümüzde çeşitli nitelendirmeler yapılıyor: ‘Uzay Çağı’, ‘Sanayi Ötesi Çağı’, ‘İletişim Çağı’, ‘Bilgisayar Çağı’... gibi bunlar bilim ve teknoloji alanındaki bütün atılımların insanlığı ulaştırmış oldukları noktayı vurgulamak yönünden yerinde nitelendirmeler sayılabilir. Fakat utmamak gerekir ki uygarlık sadece bilim ve teknoloji demek değildir. Uygarlık her şeyden önce bir değer yargıları sistemi, bir ‘İnsanlık Anlayışıdır’. Bu açıdan bakıldığında insan haklarının son on yıllar içinde moral ve toplumsal değerler alanında hızla ön plana geçişi de göz önünde tutulduğunda, çağımız için uygun düşecek nitelendirmelerden biri de herhalde ‘İnsan Hakları Çağı’ olacaktır¹³”.*

Yeryüzünde bütün insanların salt insan olmaları nedeniyle sahip oldukları hakları vardır. “İnsan Hakları Çağı” olarak ifade edilen XX. Yüzyılda bu haklar daha belirginlik kazanmıştır. *“İnsan hakları, insanın asırlar içinde önce düşünsel alanda, daha sonra, sırasıyla, anayasal belge ve bildirilerde, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kaniya dayanan değerler bütünüdür. İnsan hakları, devlet gücünü sınırlar; bireyi, devlet karşısında kimi hak ve yetkilere sahip sūje durumuna sokar, obje olmaktan kurtarır. İnsan hakları, bireye, insan olarak sahip olduğu ortak değerlerin sömürü, baskı, şiddet, saldırı ve her türlü olumsuz dış etkiler karşısında korunmasını isteyebilmesi yetkisini verir, evrensel niteliklidir. İnsan hakları, insan ve doğa sevgisi temeline dayanır”¹⁴.*

İnsan hakları kavramı, bütün insanların hiçbir ayırım gözetilmeksizin temel hak ve özgürlüklerini kullanabilmesi anlayışıdır. Bu temel hak ve özgürlüklerin bireyin bağlı bulunduğu devlete karşı korunması demektir. *“Bu gün bir ülkenin ‘uygarlık’ derecesi, bilim yada teknoloji alanındaki başarılarından çok, İnsan haklarına göstermiş olduğu saygıyla ölçülür olmuştur. Yakın zamana kadar yalnızca devletleri ve onlar arasındaki ilişkileri konu alan ulusla arası hukukta da devrim niteliğinde bir değişiklik olmuş ve yepyeni bir çağır açmıştır: Çünkü artık yalnız devlet değil, insan ve onun hakları da uluslararası hukukun konuları arasına girmiştir”¹⁵.*

İnsan hakları kavramını bu kadar önemli kılan sebeplerin temelinde insanın hiçbir canlıda bulunmayan özellikleri taşımasına bağlıdır. İnsanın önemli bir varlık olması onun değerinin korunmasını gerekli kılar. İnsan hakları, insan gelişiminin ve onurlu yaşamının

¹³ Münci KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutu, 3.basım, Bilgi Yay., Ankara,1996, s.13.

¹⁴ Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://www.tihak.org.tr> (16.03.2006).

¹⁵ KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutu, s.13-14.

temelini teşkil etmektedir. Kişi haklarının öznesi olan insan, özgürlük ve haklarla birlikte anılır. Özgürlük olmadan hak bir anlam ifade etmez. Doğal Hukuk anlayışında özgürlük devlet kavramından önce gelir. Çünkü devletler var olmadan önce insanlar tabiatta özgürce bir yaşam sürüyorlardı. Fakat insanların zamanla toplu halde yaşamaya başlaması ve toplumlar ve toplumsal kuralları ve kültürleri meydana getirmesi: ‘devlet’ kavramını oluşturmuştur. Bu oluşumda insanlar toplumlar halinde ve daha güvenli yaşayabilmek için hukuk kuralları oluşturarak, bir takım sorumlulukları kabul etmiştir.

“İnsan hakları terimi, istisnasız bütün insanların, yalnızca insan olmalarından dolayı insanlık onurunun gereği olarak, sahip oldukları hakların bütününe kapsar. Terim bu biçimiyle, gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı ve ideali belirler”¹⁶

İnsanın farklı bir özelliğini merkeze alarak insan haklarına tanımlayan Fındıklı ise, “İnsan, hak ve sorumluluk altına girebilen varlıklar şeklinde tanımlanmaktadır. Hak ve sorumluluğa konu olabilen varlıklar yalnızca insanlardır. Diğer varlıklar hakka konu teşkil etmezler. Onun için insan hakları tartışmaları konu edilirken diğer canlılar için aynı şey söz konusu değildir. Aslında bütün haklar salt insan olmanın bir sonucudur. Hukuk bu hakların korunması için vardır. Devlet ve toplum düzeni gene insanların mutluluğunu sağlamak için vardır”¹⁷. Devlet, hak ve özgürlükleri sınırlamaktadır. Hiç bir hak ve özgürlük sınırsız olamaz. Çünkü insan doğası gereği bir arada yaşamak zorundadır. Bir arada yaşayan insanlar toplulukları oluşturmuşlardır. İnsanlar bu topluluk içinde korku ve kargaşadan uzak durmak amacıyla bir takım haklarından feragat ederek güven içinde yaşamak istemişlerdir. “İnsan hakları, yeryüzünde bütün insanların birbirlerine karşı, salt insan olmaktan kaynaklanan ödevleridir. Biçiminde de tanımlanmıştır”¹⁸. Kendine özgü bir tanımlamada bulunan Galtung, insan hakları kavramını “İnsanların acılarını azaltmayı amaçlayan bir barış projesinin parçası”¹⁹ olarak tanımlar.

“İnsan haklarının amacı suçluyu cezalandırmak değil. İnsan hakları kurallarının ihlalini önlemektir. Bu ihlaller ceza kurallarının uygulanması sırasında ortaya çıkabilir. Bu nedenle, hukuk dallarından biri olarak sayılan insan haklarının özgün niteliklerine bakılarak yalnızca bu hukuk alanında üretilen kuralların uygulanması ile çözülebilecek sorunları, insan hakları sorunları olarak nitelemek doğrudur”²⁰. İnsanların günlük toplumsal yaşamda karşılaştıkları her olumsuz olay insan hakları kapsamına girmemektedir. “Medeni Hukuk kuralları ile çözümlenebilen anlaşmazlıklar, o hukuk dalına ilişkin sorunlardır; ancak Anayasal düzey ile ilgili anlaşmazlıklar insan hakları sorunu niteliğindedir. Bununla birlikte bazı konular teknik anlamda ceza hukuku konusu olduğu halde aynı zamanda insan hakları konusudur. Bunun en iyi örneği işkence ve kötü muamele yasağı ile infaz hukuku içinde yer almakla birlikte insan kişiliğinin

¹⁶ Mümtaz SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, (17. Baskı) Gerçek Yayın Evi, İstanbul, 1987, s.83.

¹⁷ Remzi FİNDIKLI, “İnsan Hakları ve Polis”, Türk İdare Dergisi, S.388, Ankara, 1990, s. 158-159.

¹⁸ AKİLLİOĞLU, İnsan Hakları, s.2.

¹⁹ Johan GALTONG, Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, (Çev. Müge SÖZEN) Metis Yay., İstanbul, 1999, s.10.

²⁰ AKİLLİOĞLU, İnsan Hakları I, s.98-99.

korunması bakımından çok önemli olmaları ve kolayca ihlal edilmeleri yüzünden sadece ceza hukuku konusu olmaktan çıkarılarak öncelikli bir insan hakları sorunu sayılmışlardır²¹. Bu noktaya dikkat çeken Şenel: “İnsan hakları ve özgürlükleri, daha çok devlete karşı olan haklar ve özgürlükler olarak algılanır²². Görülüyor ki insan hakları; bireylerin, mevcut siyasal iktidar karşısında dil, din, ırk, renk, cins, yaş, kültür, düşünce farkı gözetilmeksizin eşit kabul edildikleri ve sadece insan olmakla doğuştan devredilemez doğal haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu eşitliğe ve doğal haklara insan hakları adı verilmektedir. Bütün bu tanımların ortak noktası insanların doğmadan önce bazı haklara sahip olduğu, bu haklara kimsenin ve hiçbir gücün karışamayacak olmasıdır. Hukukun iki temel yaklaşımı olarak bilinen Doğal Hukuk ve Olan Hukuk; insan haklarının temel düşüncelerini oluşturmuştur.

a) Doğal Hukuk

İnsan hakları var oluş tezinin dayandığı temel düşünceleri barındıran Doğal Hukuk, “*İnsan hakları kavramının doğal hukuk ürünü olduğu kabul edilmektedir. İnsan haklarının bilinen en yaygın tanımı ‘insanın insan olmaktan kaynaklanan haklarıdır’ biçimindedir. ‘Her insan bunları içinde (yüreğinde) hissettiği için bilir’. Bu tanım biçimi ‘doğal hukuk’ yaklaşımı biçimidir. Kim tarafından konulduğu bilinmeyen ‘doğal’ olan, tanım gereği duyulmayan bu haklar ‘insanlık kadar eski’ sayılır²³.*

Her insanın doğuştan sadece insan olması sıfatıyla sahip olduğu, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez ve değişmez hakları vardır. Doğal haklar terimi ile ifade edilen bu haklar evrensel olup zaman ve mekan sınırına dahil edilemez nitelik taşır. Toplumsal düzenler ve devlet kavramından önce de var olan Doğal haklar hiçbir şekilde hiçbir düzen içinde reddedilemez. İnsanın insanca yaşaması için verilen mücadelenin ürünü olan insan hakları Doğal Hukuk’un ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinden bu güne insanın öz haklarının güvence altına alınmasını sağlamıştır. Her insanın hiçbir kuvvetin karışamayacağı ve kullanılmasına engel olamayacağı Doğal hakların var olduğu Eski Yunan düşüncesine kadar uzansa da bu düşüncenin bir sisteme dönüşmesi ancak XVII. Yüzyılda gerçekleşmiştir.

b) Olan (pozitif) Hukuk

²¹ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.99.

²² Alaeddin ŞENEL, İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisi, İzmir Barosu İns. Hak. Huk. ve Huk. Arş. Mrk. Yay., İzmir, 1996, s.53.

²³ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.1.

Doğal Hukukun özünde var olan niteliklere aykırı olmayan Doğal Hukukun kaynağından beslenen fakat zamana ve şartlara göre değişebilen, devletlerin kendi iç durumlarına göre değişiklik gösteren hukuk anlayışıdır.

*“İnsan hakları, uluslararası alanda olduğu gibi her iç hukuk sisteminde de yer alan haklardır. Olan Hukuk: belli bir yerde ve zamanda geçerli hukuktur. Genellikle yazılıdır. Yazılılık aynı zamanda değişimin ivedilikle gerçekleşmesini sağlar. Her ne kadar doğal hukuk savına dayansa da insan hakları büyük ölçüde yazılı olarak düzenlenmiş haklardır. Genellikle bu düzenleme her devletin kendi özelliklerini serbestçe yansıttığı bir düzenleme olmaktan çok ortak anlayışlardan oluşmaktadır. Bu ortak anlayışlar, çok taraflı anlaşmalarla ve uluslararası uygulama ile ortaya konulmuştur. İç hukukta da yüksek yargı yerleri ortak anlayışı belirlemektedir”*²⁴. Pozitif hukuk çağdaş dünya devletlerinde insan haklarını korumak amacıyla sürekli yenilenmekte ve daha iyi çizgiye doğru gelişim gösterdiği görülmektedir. Pozitif Hukuk temeli Doğal hukuk’a dayansa da insanlar tarafından zamana ve şartlara göre oluşturulup uygulanmasının bir sonucu olarak, eleştirilebilir, gerektiğinde değiştirilebilme olanağı mümkündür. Doğal Hukuk olması gereken hakları tanımlar. İnsanın insan doğasına yaraşır bir yaşam sürmesini sağlamak amacını pozitif Hukukun ana kaynağıdır.

B. ÇAĞLAR BOYUNCA İNSAN HAKLARI EVRİMİ

İnsan yeryüzünde bulunan en değerli canlı olarak tarih boyunca müreffeh bir yaşam kurabilmek amacıyla çaba sarf etmiştir. Tarihin akışı içinde insan, tecrübe ve birikimlerini kullanarak yaşamını kolaylaştırmıştır. İnsan hakları kavramı insanların yaşamını daha huzurlu ve insanca sürdürmek için vermiş olduğu mücadelenin son aşamasını oluşturmaktadır. “İnsanlık tarihinin başlangıcından zamanımızdan beş milyon yıl öncesine (kentlerin, sınıfların ve devletlerin ortaya çıkışına) kadar süren kesimi ‘ilkel topluluk dönemi olarak adlandırılır”²⁵ İlkel topluluklar döneminde yönetim ve yönetilen, devlet ve vatandaş düzenlemelerini içeren bir takım kurallar söz konusu olmadığı için ilkel bir demokrasi yapısından söz edilebilir. İlkel topluluklar döneminde yaşayabilmek için insanlar arasında ortak bir paylaşım görülmektedir. Her insan hayatta kalabilmek amacı ile görevlerini ifa ettiği ve işlerin birlikte yürütüldüğü görülmektedir.

İnsan haklarının var oluşu nedenin temelinde insanın huzurlu ve güvenli bir yaşam sürdürmek olduğu görülmektedir. İnsanın mutlu olmasını engelleyebilecek faktörleri ortadan kaldırarak insana huzura kavuşabilecek bir ortamda yaşamasını sağlamak amacı ile ezilen toplumların mücadelesi sonucunda ortaya çıkan insan hakları kavramı ilkel topluluklardan

²⁴ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.2.

²⁵ ŞENEL, İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisi, s.26.

sonra ortaya çıkan ilk yönetim biçimlerinden günümüze kadar devam eden bir sorun olmuştur. bu süreç içerisinde toplumların kültür ve medeniyetleri insan haklarının ihlal eden etkenleri ve insan onuruna verilen değerleri oluşturmuştur.

İnsan haklarının özünde ‘insan’ olması ve devlet ile bireyler arasındaki ilişkilerin somut ifade biçimi olması açısından insanlık tarihi boyunca önemini korumuştur. İnsan hakları sorunun tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla XVI. yüzyılda atılmaya başlanan temeller kendini ancak XX. yüzyılda somut bir şekilde göstermeye başlamıştır.

“İnsan hakları kavramının düşünce alanında filizlenip gün ışığına çıkışından bu yana en az üç yüz yıl geçmiş bulunuyor. Felsefi kökleri çok eskilere gitmekle beraber, asıl XVII. ve XVIII. yüzyıllar içinde gelişen ve ‘İnsan Hakları doktrini’ olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların surf insan olmak sıfatıyla doğuştan bir takım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşünü yaymaya çalışıyordu. O zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmaya ve insanları baskıdan korumayı amaçlayan bu doktrine göre devlet, kendi yarattığı hukuktan önce var olan doğal hukukla bağlıydı. İnsanlara bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı”²⁶. XIX. yüzyıl boyunca da devam eden insan hakları mücadelesinde yaptırım gücü olan ve uygulamaya konan ilk somut düzenlemeler XX. Yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır.

1. Eski Çağda İnsan Hakları

Önemli bir konu olarak günümüzde de devam eden insan hakları kavramının kökeni, eski Yunan şehir devletlerine kadar uzanır. ‘Polis’ olarak adlandırılan Yunan şehir devletlerinde bireyci bir anlayış söz konusu değildir. Kişi birey olarak değil sadece toplumun bir ögesi olarak görülür.

“Antik dönem devlet, yönetim ve demokrasi merkezli, özellikle Helenistik düşüncede, insan hak ve özgürlüklerine ilişkin değerlendirmeler; siyasal örgütleniş, yönetim biçimi ve yönetim hakkı ile ilgili tartışmalar içinde, dolaylı, zımni, çok genel veya doğal hak ölçüsüne bağlı veya sosyal ayrıcalıklı gruplara yönelik talepler olarak sınırlı kalmıştır”²⁷. Çünkü Yunan anne-babadan doğmayan birine kenttaşlık hakkı tanınmamaya devam etmiştir. Ve kadınlar yine bu gelişmelerden önce olduğu gibi sadece bir meta olarak gören anlayış değişmemiştir.

Yunan şehir devletlerinde vatandaşların bir araya toplanarak kanun yapmak, savaş ve barışa karar vermek, adalet gibi bir kısım yüksek makam memurlarını atamak gibi siyasal haklara sahip olarak devlet yönetimine katılmış olmalarına rağmen bireylerin kişisel hakları

²⁶ KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutu, s.19.

²⁷ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.4.

çok dar bir çerçevede olduğu görülmektedir. Çünkü: *“Eski çağda devlet tam anlamıyla dinsel bir kuruluş görünümündedir. Devletin temeli dindir. Din siyasal iktidarın kaynağını oluşturur. Devletin, topluluk hayatına el atmadığı, otoritesini yürütmediği, müdahale etmediği hiçbir alan yok gibidir. Devlet halkın malından, işinden, eğitim ve terbiyesinden, vicdani inançlarına, aile ilişkilerine, hatta kılığına kıyafetine, yiyeceğine ve içeceğine kadar her şeyine karışır”*²⁸.

Yunanlı filozof Aristoteles'e göre ‘doğaya göre haklı olan’ her şey ‘yasalara göre haklı’ değildi; insanların düşünce biçiminden bağımsız, her yerde aynı güçte geçerli bir doğal adalet vardı. Aristo ve Eflatuna göre insanlar arasında bir eşitlik söz konusu değildi. Zenon'un kurucusu olduğu Stoa'cıların benimsedikleri felsefi değerlere göre ise, “her türden farklılığa, ayrımcılığa bağlı eylem ve işlemlerin yasaklanmasını öngörmektedir”²⁹.

Staocular eski yunan site (Polis) düzeni dışında ve üstünde us, yasa ve adaletin var olduğu görüşünü benimsemiştir. Staocuların bu görüşleri daha sonra Batıda ortaya çıkan düşünceleri etkilemiştir. “Staocuların insan eşitliğine ve insanın bazı bireysel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gerektiğine dayalı düşünceleri, Roma düşünsel yaşamında da etkili olabilmiştir”³⁰. Staocu görüşe göre, bütün insanlar kardeştir. Devleti her şeyin üstünde gören klasik yunan düşüncesinden ayrı olarak; devletin her şeyin üstünde olmadığını, Devlet gücünün üzerinde akıl, kanun ve hukukun bulunduğu benimsenmiştir. İlk Çağ dünyası, insanın devlet için değil; devletin insan için var olduğu düşüncesini kavrayamamış. Yunanlılar ve Romalılar kişinin devlet karşısında bazı haklara sahip olabileceği düşüncesini ve devlet gücünün sınırlandırılabilceği düşüncesini kabul etmemişlerdir.

2. Orta Çağda İnsan Hakları:

İnsanlık tarihi içinde bin yıllık bir süreci kapsayan Orta Çağda siyasal yapıyı feodal düzen oluşturmaktadır. Bu dönemde toplum köleler, yarı köleler, serfler, (toprağa bağlı köleler), kent ve kasabalarda yaşayan serbest meslek sahipleri, feodal beyler, soylular ve kilise mensuplarından meydana geliyordu. Orta Çağda hukuk felsefesine din egemem olmuştur. Böyle bir toplum düzeni özgürlük ve insan hakları anlayışı, kilisenin izin verdiği sınırlar dışına çıkamamıştır. İlk Çağ ve Orta Çağ arasında tek fark İlk Çağda insanın özgürlük alanını ve yaşam biçimini belirleyen tek güç ‘Devlet’ iken; Orta Çağda ‘Devlet ve Kilise’ olmuştur. Bu iki oluşum arasında yaşam veren Orta Çağ insanı, *“Bir yandan hükümdarın veya*

²⁸ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.20-21.

²⁹ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.6.

³⁰ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.6.

derebeyin, öbür yandan da Kilisenin baskısı altında her türlü hürriyetten yoksun olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Pratikte kişinin durumu bakımından Eski Çağ ile aradaki başlıca fark şudur: Eski Çağda insanın bir tek efendisi vardı: devlet, Orta Çağ insanın ise iki efendisi var: Devlet ve Kilise”³¹.

Ortaçağdaki demokrasi süreci açısından ilk önemli tarihsel adım, XIII. Yüzyıl’da (1215) “Magna Carta Libertatum” (Büyük Şart) ile atıldı. İlk özgürlük fermanı olarak nitelendirilen Libertatum İngiliz halkının kişi güvenliğini ve Karl’a karşı mallarını güvence altına alıyordu. *“Magna Carta Libertatum (1215) İngiliz belgelerinin en eskisidir. İngiltere’de Kral (Yurtsuz Jean) ile soylular arasında bağıntılanan bir belgedir. 63 maddeden oluşan bu düzenleme, kralın özellikle vergi almasını sınırlıyor. Koruma getirdiği kişilere güvenlik sağlıyordu. Manga Carta’nın hukuksal güvenlik formülü daha sonraki bildirgeler ve belgeler tarafından da benimsenmiştir. Buna göre kimse eşitlerinin kararı olmaksızın ve bir yerel kurala dayanılmaksızın özgürlüğünden ve mülkünden yoksun kılınamaz. Cezalar işlenen suça uygun olacak, kişinin yaşamına engel olacak kadar ağır olmayacaktır. Müsadere kaldırılacak. Yargıcın bakması gereken anlaşmazlıklara başka kimse bakmayacaktır”³².*

Orta Çağda genel olarak insanların hukuksal eşitliğinden söz edilememektedir. Çünkü: *“Ortaçağ Avrupa’sında, yüzlerce yıl süren bir dönem, insan aklı zincire vurulmuş, düşünce köle yapılmış, ve bilim ilerleyememiştir”³³. Fakat Orta Çağ’da yaşanan karmaşa ve hukuksuzluk hümanist anlayışın doğuşu etkisini yitirmiştir. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda önce İtalya’da, sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanist akım, aklın hürriyetine kavuşmasında, bilimin gelişme yoluna girmesinde etkili olmuştur”³⁴.*

3. Yeni Çağda İnsan Hakları

Magna Carta Libertatum (1215) İngiltere’de başlayan insan hakları ile ilgili gelişmelerin yine İngiltere’de devam etmiştir. Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan Yeniçağ’da mutlak monarşi anlayışı gittikçe önemini yitirerek, demokrasinin nüvesi niteliğindeki düşünceler toplumsal kitlelerde yayılmaya başlamıştır.

“Kral Charles’ın Magca Carta hükümleri dışında hareket etmeye başlaması ile parlamentoyla arasında bir mücadele başlar. Bunu üzerine parlamento 1628 yılında Pettition Of Right adı verilen haklar dilekçesini Kral’a sunar. Kralın kabul etmek zorunda kaldığı bu haklar dilekçesiyle; parlamento tarafından kabul edilmiş bir belge olmadıkça hiç kimsenin her hangi bir hediye, ödünç, yardım veya vergi vermeye zorlanmaması, memleket hukukunda ve 1215 Magna Chart Libertatum’da belirtilen usule aykırı olarak hiç

³¹ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.28.

³² AKILIOĞLU, İnsan Hakları I, s.122.

³³ Ergun ÖZBUDUN, Adnan GÜRİZ, Nevzat TOROSLU, “Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyeti Hakkında Rapor”, İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C.III.S.I,Ankara, 1995, s.3.

³⁴ Ergun ÖZBUDUN, Adnan GÜRİZ, Nevzat TOROSLU, Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyeti Hakkında Rapor, s.3.

kimsenin savunması alınmaksızın tutuklanmaması, öldürülmemesi, sakat bırakılmaması ve hapse mahkum edilmemesi gibi konular benimsenmiştir”³⁵.

İngiltere’de başlayan insan hakları alanında yaşanan bu gelişmeler yine İngiltere’de devam etmiştir. “1675 yılında yayımlanan Habeas Corpus Senetleri ile kişi haklarının temeli olan yasalar yürürlüğe giriyor. 1689 yılına gelindiğinde İngiltere’de ikinci bir devrim yaşanıyor ve İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi (Bill Of Rights) imzalanıyor. Bu bildirme ile Kralın mutlak otoritesine büyük darbe vuruluyor ve yönetim erki büyük ölçüde Lordlar ve Avam kamaralarının oluşturduğu parlamentoya geçiyor”³⁶. İnsan hakları alanında ortaya çıkan bu belgeler uluslararası bir öneme sahiptir. Çünkü insanın temel haklarını güvence altına alan ilk belgeler olma özelliğine sahiptir. “Bu düzenlemenin uluslararası önemi, insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınması ve güvence altına alınması ve pozitif uygulanabilirliğinin koşulsal unsurlarının sağlanabilmesi ile demokratik hukuk devleti arasındaki doğrudan ilişkinin yadsınmazlığı gerçeğinde yoğunlaşmaktadır”³⁷. İnsan hakları tarihinde önemli bir yere sahip olan bu İngiliz bildirgelerini önemli kılan temel etken 1776 Virginia Haklar Bildirgesi ile Anayasası’nı ve 1789 yılında ilan edilerek Yeni Çağın kapanışı ve Yakın Çağın başlangıcı olarak kabul edilen Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’ni etkilemiş olmasına bağlıdır. Böylece Doğal Hukuk anlayışı insanlık tarihinde ilk kez Anayasa niteliğindeki belgelerde yer almaya başlamıştır.

“12 Haziran 1776’da George Mason tarafından yazılan Virginia İnsan Hakları Bildirisi yayınlanıyordu. 16 maddeden oluşan bildiri ile tüm gücün halktan toplandığı, halk tarafından seçilen yetkili kişilerin halka karşı sorumlu olduğu vurgulanıyordu. Bildiri, yasama ve yürütmenin yargıdan bağımsız olması gerektiğini, tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduğunu dile getirerek dinsel özgürlüğü tanıyordu”³⁸. Böylece daha sonra ortaya çıkan Bildirgeler için model oluşturan Virginia İnsan Hakları Bildirisi; kişi güvenliği, vicdan, söz, basın, toplanma özgürlükleri, mülkiyet hakkı gibi klasik hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır.

Yeni Çağda insan haklarının gelişmesinde dönemin aydınlarının ve felsefecilerinin önemli katkıları olmuştur. Hukukun doğmasında öncülük eden hürriyetçi Filozof Locke, ortaya artmış oldu fikirleriyle XVII. ve XVIII. Yüz yıllarında büyük yankılar uyandırmıştır. Locke’nin fikirleri Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’nin doğuşuna ışık tutmuştur.

İnsan hakları doktrinin gelişmesinde öncülük eden düşünürler ve düşüncelere ışık tutan Jean Jacpus Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” (Contrat Social) isimli eserinde ortaya koymuş olduğu fikirleri ile bazı yorumcular arasında tartışılrsa da “İnsanların tabiat halinde sahip oldukları hak ve hürriyetlerden tamamen vazgeçmeyeceklerini ve sözleşmenin amacının

³⁵ Sencer ŞENOL, Türkiye’de İnsan Hakları ve Bunun İlköğretim Müfredatındaki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) s.16.

³⁶ Erol ANAR, İnsan Hakları Tarihi, Çivi Yazıları, 2. baskı, İstanbul, 2000, s.39.

³⁷ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.11.

³⁸ ANAR, , İnsan Hakları Tarihi, s.41.

bunları sağlamak olduğunu açıkça ifade eder. Raussea'nun doktrinde, devlet ne derece mutlak kudrete sahip olursa insan o derece hür olur"³⁹.

XVI. ve XVII. yüzyıldaki dinsel, siyasal, bilimsel ve felsefi düşüncenin gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile buharlı makinenin kullanılması ekonomik faaliyetlerin hızla artmasını sağlamıştır. Sanayileşme ile birlikte başlayan ekonomik süreçte kar amacı her şeyin temelini oturtmuş insan herhangi bir üretim aracı olarak görülmemiş, insanı diğer varlıklardan farklı kılan insani değerlerin yok sayılması insan hakları mücadelesine yeni bir zemin hazırlamıştır. Sanayi Devrimi'nin getirmiş olduğu koşullar Batı'da insan hakları alanındaki mücadeleye güç vermiştir.

4. Yakın Çağda İnsan Hakları:

26 Ağustos 1789 tarihinde ilan edilen Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi Yeni Çağ sona erdirip Yakın Çağın başlangıcı olarak kabul edilirken; Yakın Çağda Fransız ihtilalcileri, doğal haklar doktriniyle dile getirerek insanın doğal, devredilmez ve vazgeçilmez haklarının bulunduğunu ilan etmişlerdir. İnsan hakları bu günkü anlamını önemli merhalelerden geçerek büyük mücadeleler neticesinde bulmuştur. "İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin evrensel bir değer sistemi haline dönüşmesinde önemli bir aşamada şüphesiz 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'dir"⁴⁰. Fransız İhtilali ile evrensel bir değere dönüşen insan hakları kavramı, bireyin değerli ve her yönü ile toplumun temel ögesi ve amacı olduğunu ortaya koymuştur.

Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin temel özelliği bireyciliğidir. bireyi temel alan bu anlayış insan haklarının bir kavram olarak algılanmasını sağlamıştır. çünkü "On dokuz maddeden oluşan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile daha önce ifade edilmiş haklar daha da genişletiliyor ve evrensel düzeyde yansımaları çok daha güçlü olacak bir haklar bildirisi tanımını buluyordu. İnsan hakları bu dönemden sonra kavramlaşıyor"⁴¹. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin amacı ayrıcalıklara son vererek, eşitlikçi ve demokratik bir düzen kurmak olduğu anlaşılıyor.

Batı düşüncesinde, insan hakları kavramının gelişiminde üç evreden söz edebilmektedir. Birinci evre: XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan gelişmeleri kapsayan Birinci Kuşak Haklar olarak ifade kabul görmüştür. "*İnsan hakları, kavram olarak Fransız burjuva*

³⁹ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.34.

⁴⁰ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.12.

⁴¹ ANAR, İnsan Hakları Tarihi ,s.43.

devriminden sonra şekillenmiştir. 1689 yılında yayımlanan 13 maddeden oluşan İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi (Bill Of Raghts), 1776 tarihli 16 maddeden oluşan Virginia İnsan Hakları Bildirisi ve 10 madden oluşan 26 Ağustos 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi; Birinci Kuşak İnsan Hakları (düşünce ve inanç özgürlüğü, yasal eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük. Siyasal ve mülkiyet hakları...) olarak tanımlanan kişisel ve siyasal haklar güvence altına alınmıştır⁴².

İnsan haklarının ikinci evresini oluşturan ve XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeler ve kitle hareketleriyle ortaya çıkan 'sosyal haklardan' söz edilmeye başlanmış ve 'sosyal devlet' kavramı doğmuştur. Böylece bu dönemde, "1830'larda proletaryanın bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkışıyla birlikte, İkinci Kuşak Haklar olarak nitelenen Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar, (sendika, çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, grev, sağlık ve eğitim hakları) mücadelesinin ivmesi yükselir"⁴³.

İnsan hakları kavramının en çok konuşulduğu ve tartışıldığı aynı zamanda yeni düzenlemelerin yapıldığı XX. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler İnsan hakları kavramının Üçüncü evresi olarak kabul edilmiştir. Üçüncü evrede ortaya çıkan haklar, üçüncü Dünya ülkelerinin talepleri sonucunda oluşmuştur. "Üçüncü Kuşak Haklar is Dayanışma haklarıdır, özellikle ikinci paylaşım savaşıdan sonra yükselen; halkların barış ve kendi kaderlerini tayin hakları, kadın, çocuk hakları, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, gelişme haklarını içeren haklar ve özgürlükler mücadelesini tanımlar"⁴⁴. Ulusların sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel geleceklerini belirleyebilme hakkı, sosyal gelişme hakkı, barış hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi haklar insanların daha güvenli ve huzurlu yaşamalarını sağlamak için oluşturulmuş haklar dizinidir.

Batı Düşüncesinde üç evre olarak kabul gören insan hakları, "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden (1789), sonra kavramlaşıyordu. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Birinci Kuşak haklar olarak adlandırılan; (düşünce, vicdan özgürlüğü, yasalar önünde eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlük, siyasal ve mülkiyet hakları, olarak tanımlanan kişisel ve siyasal hakları güvence altına alıyordu"⁴⁵. Fransa'da Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden sonra XIX. yüzyılda Anayasa hareketleri ortaya çıktı. 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasasından sonra Dünya'da ikinci Anayasası olarak bilinen Fransız Anayasası 1778 yılında hazırlandı ve yürürlüğe kondu. Bununla beraber XIX. yüzyılda düşünce alanında da yeni gelişmeler yaşandı. Yeni Çağda doğan ve bireye insan olarak doğadan geldiği kabul edilen haklar veren liberalizm Yakın Çağda ekonomi ve siyaset alanında iyice gelişmiş ve güçlenmiştir. "Liberalizm: Siyasal

⁴² ANAR, İnsan Hakları Tarihi, s.28.

⁴³ ANAR, İnsan Hakları Tarihi, s.28.

⁴⁴ ANAR, İnsan Hakları Tarihi, s.28.

⁴⁵ ANAR, İnsan Hakları Tarihi, s.43.

özgürlüklerde ve ekonomik meselelerde genişlik ve özgürlük tanımlayan doktrinlerin hepsine birden verilen addır”⁴⁶.

Liberalizm insanı yüceltmek, eylemini sınırlayan kayıtları kaldırmak devletin müdahalesini en alt düzeyde tutmayı hedefleyerek, insanın onurlu bir yaşam sürdürmesi için mücadele etmiştir. Ancak XIX. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ve hızlı ekonomik gelişmeler farklı bir düşünce akımı olan sosyalizm’i ortaya çıkarmıştır.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin içerdiği hükümlerin özü özetle şu şekilde sıralanabilir: Yeryüzünde bütün insanlar özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar. Devletlerin amacı bu özgürlükleri ve bireylerin haklarını korumaktır. Devlet gücünün kaynağı halktır. Devletin bütün görevlileri gücünü halktan alır. Devlet yönetimi yasalar yoluyla olur. Her yurttaş yasalar önünde eşittir. Doğal bir hak olan özgürlük kişilerin başkalarının haklarına zarar vermeden her şeyi yapabilme gücüdür. Özgürlükler sadece yasa ile sınırlandırılır. Sınırlandırmanın ölçüsü ise ortak yarardır. Yasaya uymayan bir suç ve ceza olamaz. Dinsel inançlara sahip olma, düşünme, basın özgürlükleri, temel özgürlükleri kapsar. Bu özgürlüklerin çerçevesini oluşturan yasalar ihlal edilemez. Mülkiyet ayrı ve kutsal bir haktır. Yalnızca kamu yararı ile karşılığı peşin ödenerek kaldırılabilir.

5. XX. Yüzyılda İnsan Hakları

İnsan hakları ile ilgili XX. yüzyılın başlarında kayda değer bir çalışma görülmemiştir. XX. yüzyılın ortalarına kadar hukukun kişileri yalnızca devletler kabul edilmiştir. BM örgütünün kurulmasından sonra ilk kez insan hakları ihlalleri, devletlerin kendi iç meselesi olmadığı görüşü benimsenmeye başlanmıştır. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla; idam, işkence, süresiz alıkoyma, zorla çalıştırma, sürgün, hukuk dışı yargılama... konularını devletlerin iç meselesi olarak gören anlayış; bu konuları insanlık suçu sayarak uluslararası gündeme taşımıştır. 1945 yılında yaşanan II. Dünya Savaşında yaklaşık elli milyon insan yaşamını yitirmiş ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi için yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunluluk haline getirmiştir. BM, AK... gibi uluslararası örgütler kurulmuştur. İHEB gibi evrensel Bildiriler bütün dünya devletleri tarafından kabul edilmiştir. *“Yüzyılımızın ilk yarısı insanlığın iki büyük dünya savaşı yaşadığı en trajik tarih dönemlerinden biridir. Sömürgeci devletlerin yayıma ve egemenlik yarışının sonucu olan bu savaşlar, insanlık için eşi görülmedik kıyım ve yıkımlara yol açarken, çarpık ideolojiler uğruna insan onur ve saygınlığının alabildiğince çiğnenmesine neden olmuştur”*⁴⁷. Tarih

⁴⁶ Remzi ALPDÜNDAR, Yeni Hukuk Sözlüğü, Arpaz Matbaacılık, İstanbul,1997, s.193.

⁴⁷ Muzaffer SENCER, Belgelerle İnsan Hakları, Beta bas. Yay. Dağ., İstanbul, 1998, s.1.

akışı içinde İnsan haklarının en çok ihlal edildiği dönemlerden biri de XX. Yüzyılın ilk yarısı olmuştur.

*“I. Dünya Savaşını izleyen yıllarda 1920’de kurulan Uluslar Topluluğu, dünyayı ikinci bir toplu savaşa sürüklemekten alı koyamamıştır. Bir insanlık suçu niteliğinde olan II. Dünya Savaşı, insanlık toplumunu, varlığını tehdit eden ve birey olarak insanı hiçe sayan savaflara karşı etkin önlemler almaya zorlamıştır. Dünya barışı ve insan kişiliğinin ancak ulusların ortak ilgi ve gözetimiyle korunabileceği bilinciyle denetleyici ve gözetici bir uluslararası örgüte ve düzenleyici belgelere duyulan gereksinme yoğunlaşmıştır”*⁴⁸. XX. yüzyılda insan hakları uluslararası bir sorun olarak algılanmaya başlayarak; uluslararası kuruluşların kurulmasını zorunlu kılmıştır.

a) Birleşmiş Milletler (BM)

BM, aralarında Türkiye Cumhuriyeti’nin de bulunduğu 50 devlet tarafından 26 Haziran 1945’te imzalanarak yeterli sayıda onay aldıktan sonra aynı yılın 24 Ekiminde yürürlüğe giren bir anlaşmayla kurulmuştur. BM, uluslararası barış ve güvenlik yoluyla barışı korumaya çalışan 50 ülkenin 1945’ten u güne çalışmalarına devam etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, kurucu devletler arasında yer almıştır. Şu an BM’ye bünyesinde 191 üye devlet insan hakları ve barış dolu bir dünya için faaliyet gösterir gözükmektedir. BM’nin faaliyet kollarından en önemli olanlardan biri kuşkusuz insan hakları ihlallerinin yaşanması önlemek olmuştur. Bu amaçla BM 10 Aralık 1945’de yayınladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile İnsan Hakları konusunda dünyada yeni bir dönem başlamıştır.

b) İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB)

İnsanlığın yaşanmış olduğu büyük acıların yeniden yaşanmaması amacıyla oluşturulan İHEB XX. yüzyılda insan hakları anlayışının gerçek değerinin kavrandığını ortaya koyan uluslararası bir belgedir. *“İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile insanlık yeni bir aşamaya ulaşmıştır. 1948 yılında yayımlanan bu bildiri ile dünya ilk kez, bütün insanlığı kapsayan, hiç ayırım gözetmeksizin herkese eşit hak ve hürriyetler tanıyan devletler arası resmi nitelik taşıyan bir ortak belgeye kavuşmuşlardır. Böylece insan hakları konusu, uluslararası bir sorun olarak ele alınmaya başlanmıştır”*⁴⁹.

İHEB bütün dünya devletlerini insan haklarını korumak ve insan onurunu koruyan yaşanabilir bir dünya için BM faaliyetlerine katılmaları konusunda evrensel değerler içeren bir belgedir. “İHEB önsöz ve otuz maddeden oluşan metni incelendiği zaman bunu, çağdaş

⁴⁸ SENCER, Belgelerle İnsan Hakları, s.1.

⁴⁹ FINDIKLI, “İnsan Hakları ve Polis”, Türk İdare Dergisi, S.388, Ankara, 1990, s.159.

demokratik anayasalarda yer alan insan haklarını ve temel özgürlüklerini geniş bir biçimde kapsadığı ve –gene çağdaş görüşe uygun olarak klasik özgürlüklere ‘yeni’ (sosyal ve ekonomik) hakların bir sentezini gerçekleştirmeye çalışıldığı görülür⁵⁰.

BM, insan hakları konusunda yapmış olduğu çalışmalarda sadece belge ve bildirimlerle sınırlı kalmamış bir takım uygulama ve denetleme mekanizmaları da çalışmalara başlamıştır. “BM, 10 Aralık 1945’te yayınladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile başlattığı temel haklar ve özgürlüklere ilişkin süreci, üye devletlerin dikkatine sunduğu bir haklar katalogu veya dilek listesi niteliğinden, konuya ilişkin yapılmasını sağladığı çok taraflı sözleşmeler yoluyla üye devletlerin sorumluluklarını ortaya çıkartan geniş bir mevzuata dönüştürdüğü gibi, çeşitli siyasi denetim mekanizmalarını da oluşturmuştur⁵¹.

İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda dünya üzerinde 191 üye ülke ile mücadele eden BM’nin altı temel organı vardır. Bunlardan Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal İşler Konseyi, Mütevelli Heyeti ve Sekretarya. BM Örgütünün faaliyet merkezi New York’taki BM Genel Merkezi’dir. Altıncı organ, Uluslararası Adalet Divanı, Hollanda, Lahey’de bulunmaktadır. Bu komisyonlardan bazıları sadece İnsan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesini önlemek amacı ile çalışmaktadır. “İnsan hak ve özgürlüklerine saygıyı temel amaçlarından biri sayan Birleşmiş Milletler örgütünün her organı bu amacın gerçekleşmesini üstlenmekle birlikte bu organlar arasında doğrudan doğruya insan hakları ile ilgili olanlar: Genel Kurul, Ekonomik ve Toplumsal Konsey ve İnsan Hakları Komisyonu’dur⁵².

İnsanın temel haklarının çerçevesinin çizildiği İHEB’inde devletlere vatandaşlarının temel insan haklarını koruması için bütün dünyada insan hakları bilincini oluşturmak amacını taşımaktadır. İHEB’inde ilk olarak 1-22 maddeleri XVIII. yüzyıla kadar tekrar edilen klasik haklar olan; insanın kişiliğine bağlı haklarını ve siyasal özgürlükleri açıklamaktadır. “İHEB klasik hak ve hürriyetleri sıraladıktan sonra, onu toplumsal çevre ile ele alarak ekonomik ve kültürel hakları açıklıyor. Bu bölümde (Mad 22-28) sosyal güvenlik hakkı, çalışma ve işsizlikten korunma hakkı, sendika özgürlüğü, ücretli tatil, dinlenme ve eğlenme hakkı, sağlık hakkı, öğrenim ve eğitim görme hakkı gibi yeni hakların yer aldığı görülür. Bildirinin son iki maddesinde (29-30) hakların kullanılması ve düzenlenmesi ile ilgili hükümler yer alıyor. Burada, önce kişilerin de topluma karşı ödevleri bulunduğu belirtildikten sonra herkese tanınmış hak ve özgürlüklerin hangi nedenlerle ne ölçüde sınırlandırılacağı gösterilmiştir⁵³.

Evrensel değerler içeren bir bildirme olan İHEB dünya üzerinde 209 devletten 191 devlet tarafından onaylanmasına rağmen uygulama alanında büyük sorunların yaşandığı insan hakları konusunda BM’nin bir yaptırım gücü sınırlı kalmaktadır “Günümüzde Birleşmiş Milletlerin işleyişini olumsuz yönde etkileyen en önemli yapısal özelliği, üyelerinin sayısız

⁵⁰ KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s.25.

⁵¹ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.14.

⁵² SENCER, Belgelerle İnsan Hakları, s.2.

⁵³ KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s.25-26.

çeşitliliği ve gereğince tutarlı bir politika izleyememesi ve sorunlar karşısında kalıcı ve gerçekçi çözümler getirmekte yetersiz kalmasıdır”⁵⁴.

c) Avrupa Konseyi (AK)

Avrupa Konseyi, insan haklarını bölgesel düzeyde korumak amacı ile oluşturulmuş bir güçtür. “Avrupa Parlamenter Demokrasileri arasında daha yakın bir birlik oluşturmak üzere 5 Mayıs 1949’da kurulan Avrupa Konseyi, Avrupa siyasal kuruluşlarının en eskisidir. Merkezi Fransa’nın Strasbourg kentindeki Avrupa Sarayı’dır. Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 21 ükeli Avrupa Konseyi, iki ana organı vardır: bunlar Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisidir. Hükümetler, parlamento üyeleri ve uzmanlar arasındaki esnek bir işbirliği politikasıyla Avrupa Konseyi, insan hakları ve demokrasiyi koruyup geliştirmeye ve –savunma dışında- sağlık, toplumsal refah, eğitim, kültür, çevre, yerel yönetim ve adalet konuları gibi çok geniş bir alada üye devletlerin politikaları arasında uyum sağlamaya çalışır”⁵⁵.

AK üyeleri arasında daha güçlü bir birliği sağlayarak ortak miras olarak kabul edilen ülkü ve ilkeleri korumak ve hayata geçirmek ayrıca üye ülkelerin ekonomik ve sosyal konularda ilerlemeleri kolaylaştırmayı amaçlamıştır. AK insan haklarının korunması amacıyla AİHS’ni imzalayarak; insan hakları alanında önemli uygulamaları hayata geçirmiştir. AK çalışmalarının merkezinde ulusal savunma bulunsa da birçok alanda faaliyetlerde bulunmuştur. “Demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler, medya ve iletişim, sosyal ve ekonomik gelişmeler, eğitim, kültürel miras, spor, gençlik, sağlık, çevre, bölgesel planlama, yerel demokrasi ve hukuk işbirliği”⁵⁶ konularında çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca Avrupa Parlamentosu bünyesinde sadece insan hakları alanında çalışmalar yapan Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Girişimi (DİAG) kurularak insan hakları alanında çalışmalar yoğunluk kazanmıştır.

d) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)

AİHS XX. yüzyılın ilk yarısında insanlığa büyük acılar yaşatan I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrasında insanlığın aynı acıları yeniden yaşamaması amacıyla oluşturulmuş uluslararası yaptırım gücü olan bir hukuk belgesidir.

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olarak bilinen ‘İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin sözleşme’ Avrupa Konseyi’ni oluşturan devletlerin dışişleri bakanlarınca 4 Kasım 1953’te

⁵⁴ SENCER, Belgelerle İnsan Hakları. s.3.

⁵⁵ SENCER Belgelerle İnsan Hakları, s.318.

⁵⁶Betül ÇOTUKSÖKEN, Ayşe ERZAN, Orhan SİLER, Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları, Tarih Vakfı yay, İstanbul, 2003, s.6.

*Roma'da imzalanmış ve on devlet onaylamasından sonra 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye de 10 Mart 1954'te kabul edilen bu kanunla sözleşmeyi onaylamış bulunmaktadır*⁵⁷. AİHS I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrasında güvenirliliği sarsılan devlet egemenliğinin uluslararası sorumluluk ve denetim altına alınması zorunluluğunun neticesinde ortaya çıkmıştır.

Bir önsöz, beş bölüm ve 11 EK protokolden oluşan AİHS, bölgesel bir kuruluş olan AK tarafından imzalanmasına rağmen içerdiği kararlar evrenseldir. *“AİHS kuraları çıkarılmasında ve uygulamasında başta gelen uluslararası sistemdir. İki genel konulu Sözleşme'nin, AİHS ve Avrupa Sosyal Antlaşması, yanı sıra 140 kadar çeşitli konuda sözleşme insan haklarına ilişkin pek çok kural içermektedir. AİHS, bireysel başvuru sistemini tamamlayan zorunlu yargı yetkisi ile kendine özgü bir yapı ve nitelik taşımaktadır. Usul haklar yönünden kurallar içeren Sözleşme'ye EK 11 protokol bulunmaktadır. Sözleşme günümüzde 1990 sonrası katılımlarla birlikte Avrupa Konseyine taraf 34 ülke tarafında onaylanmış bulunmaktadır*⁵⁸.

AİHS içerik bakımından sadece sivil ve siyasal hakları içermekte olup sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. Sözleşme bu yönü ile İHEB'den daha dar kapsamlı bir çerçevede bulunmaktadır. Fakat zorunlu yargı yetkisi ve bireysel başvuru sistemi Sözleşmenin yaptırım gücünü ortaya koymaktadır. AİHS bu yönü ile diğer bildirelerden farklı bir özelliği barındırmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, insan haklarının korunması amacıyla Sözleşmeyi imzalayan devletlere Sözleşmede yazılı olarak belirtilmiş olan temel hak ve özgürlükleri vatandaşlara sağlamak ve korumak hususunda zorunluluk yüklemiştir. *“Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi'nin en önemli özelliği, kapsadığı hakların korunmasını sağlamak amacıyla getirdiği denetim mekanizmasında gösterir. Bu mekanizma içinde üç organ yer almaktadır:*

- a) *Avrupa İnsan Hakları Komisyonu,*
- b) *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*
- c) *Bakanlar Komitesi*⁵⁹.

Ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletleri tarafından imzalanan AİHS'nin amacı temel hak ve özgürlüklere saygı ve insan hakları ihlallerinin yaşanmasına engel olmak ve insanı yaşatmak olduğu sözleşmenin maddelerinden anlaşılmaktadır. Sözleşmenin birinci maddesi ‘İnsan haklarına saygı yükümlülüğü’nü getirmektedir. *“Yüksek Sözleşmeci Taraflar, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri tanırlar.”* Sözleşmenin Birinci Bölümünde 2.-18. maddelerde *“Haklar ve özgürlükler”* adı altında kişisel hak ve özgürlükler kapsamlı bir biçimde ortaya konulmuştur. AİHS ikinci bölümünde, Sözleşme'nin 2-18 Maddelerinde belirtilen hakların korunmasını sağlamak amacıyla getirdiği denetim mekanizmalarının kurulmasını anlatır. Sözleşmenin 20.-

⁵⁷ KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s.44.

⁵⁸ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.202.

⁵⁹ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.71.

37. maddelerinden oluşan üçüncü bölümde ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kuruluş ve işleyiş sistemini ile ilgili hükümleri açıklar. AİHS'nin 38.ve 56. Maddelerini kapsayan dördüncü bölümünde AİHD kuruluş ve işleyişine dair belirtilen hükümleri içerir.

İnsan haklarının korunmasında bu güne kadar yapılan çalışmaların en üst noktasını oluşturan AİHS, gerek İHEB'nin içermiş olduğu haklar listesinde yer alan evrensel insan haklarını güvence altına almayı temel amaç edinmesi gerek AİHS'ni imzalayan AK üyesi devletlere AİHS'de yazılı olarak belirtilmiş olan temel hak ve özgürlükleri üye devletlerin kendi vatandaşlarına sağlamak ve korumak zorunluluğu getirmiş olması ve Sözleşmenin kapsadığı hakların korunmasını sağlamak amacıyla oluşturulan denetim mekanizması olan AİHM insan haklarının korunması noktasında bu güne kadar yapılan çalışmaların en üst düzeyini oluşturmaktadır..

e) Avrupa Birliği (AB)

XX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı devletlerin bir takım ekonomik hedefler için bir araya gelerek oluşturdukları topluluk XX. Yüzyılının son çeyreğinde dünya siyasetine yön veren bir topluluk haline gelmiştir. “18 Nisan 1951 tarihli Paris Antlaşması ile günümüz Avrupa'sının çekirdeğini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur”⁶⁰. Ekonomik hedefler için bir araya gelen Avrupalı ülkeler bilimsel, sosyal ve kültürel alanlarda da birlikte hareket etme amacıyla antlaşmalar imzaladılar. Öncelikle “Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM), AT 1967 geçerli olmak üzere ‘Füzyon’ adı verilen bir anlaşmayla birleştiler. 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastrich Antlaşması ile Avrupa Topluluğu (AT) adını alır. Bu anlaşmayla ekonomik bütünleşmenin yanında siyasal bütünleşme hedefi de kurulmuştur. Bu nedenle Maastrich Antlaşması'nın ardından Avrupa entegrasyonunun siyasal boyutu ve entegrasyon boyutunun tümünü ifade etmek üzere Avrupa Birliği kavramı kullanılmaya başlanmıştır”⁶¹.

AB'nin oluşturmuş olduğu siyasal yapı ve bilimsel, kültürel, ekonomik düzen bir çok ülkenin ulaşmak istediği hedefler haline gelmiştir. Avrupa'nın bugünkü birleşme ve bütünleşme çabasının özünde Avrupa'nın iki dünya savaşını yaşaması ve bu savaşlarda milyonlarca Avrupalının ölmesi, sakat kalmaları, ülkelerin yıkılması söz konusudur. Aynı acıların yeniden yaşanmaması için Avrupa Birliği'ni oluşturan devletler, demokrasi ve insan hakları konusunda dünyaya örnek olmuştur.

⁶⁰ Talan KOÇ, Küreselleşme ve Türkiye Basınında Avrupa Birliği Adaylık Süreci, Natürel Yay., Ankara, 2004, s.56.

⁶¹ KOÇ, Küreselleşme ve Türkiye Basınında Avrupa Birliği Adaylık Süreci, s.57.

Türkiye Cumhuriyeti de AB'ye üye olarak Avrupa'da var olan siyasal, bilimsel, kültürel ve ekonomik yapının içinde yer almak istemektedir. Çünkü Avrupa Birliği içinde yer alan devletler gelişimlerini tamamlamış ve vatandaşlarına müreffeh bir yaşam sunmaktadırlar. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vurgulamış olduğu “*Muasır medeniyetler*” AB içinde bulunan ülkelerdir. Günümüzde bilimin merkezi Avrupa, ekonomik gelişmişliğin merkezi Avrupa, teknolojinin merkezi Avrupa'dır. Türkiye Cumhuriyeti “12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri kuran temel belgedir”⁶². 14 Nisan 1987 tarihinde AT ülkeleri arasına girmek için başvuran Türkiye Cumhuriyeti on iki yıl adaylık başvurusunun kabulü için beklemiştir. “10-11 Aralık 1999 tarihinde AB Helsinki Zirvesinde, Türkiye'nin adaylığı kabul edilmiştir”⁶³. Bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin iki yüz yıl boyunca devam eden Avrupa yolculuğunda yeni bir dönem başlamıştır.

Anayurt Orta Asya'da yaşayan Türklerin Batıya olan ilgisi asırlar boyunca devam etmiştir fakat “*Türklerin Batı'ya yönelişi yüzlerce yıllık bir tarihi sürece yayılmakla beraber, özellikle son iki yüz senede, bambaşka bir niteliğe bürünmüştür. Bu iki yüzyıllık dönemde önceki fethetme karakterli yöneliş – yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerle beraber- daha kültürel karakterle bir dahil olma tavrına bırakmıştır. Cumhuriyet her ne kadar Batılılarla mücadele edilerek kurulsa da –rasyonel ve ilerici karakterinden dolayı- o dönemde muasır medeniyeti temsili sebebiyle Batıya yönelmiştir. Batıya yöneliş 1963 Ankara Antlaşmasıyla başlayan Katma Protokol (1970) ve Gümrük Birliği Antlaşmasıyla (GB) (1995) devam eden ve dönem dönem badireler atlatan Avrupa Birliği Üyelik süreci*”⁶⁴ bu gün de Türkiye Cumhuriyetinin en önemli hedeflerinden biri olmaya devam etmektedir. AB oluşturmuş olduğu müreffeh ülkeler topluluğu arasında yer almak isteyen ülkelere “Kopenhag Kriterleri” ve “Katılım Ortaklığı Belgeleri” gibi bir dizi kriter hazırlamış, belgeler düzenlemiş ve ön şartlar koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti özellikle Asya ve Avrupa arasında stratejik bir noktada Avrupalı tarihi ve zengin mirası ile AB ülkeleri içinde yer almak istiyor. Fakat AB bu istek için bir çok şart koşuyor. “*Türkiye AB üyelik sürecinde öncelikle Kopenhag ölçütleri kapsamında öngörülen düzeltim yasalarının bir bölümünün çıkarılmasıyla ve bu kapsamda yapılan öbür yasal düzeltmelerle 'birey ve yurttaş odaklı bir yaklaşımla demokrasi ve özgürlük alanlarının genişletilmesi, toplumsal kurumların açıklık ve hesap verilebilirlik ilkelerine uygun olarak yapılandırılması amaçlandırılmaktadır. Ancak özellikle, düşünce ve anlatım özgürlüğü, basın özgürlüğü, bilim özgürlüğü gibi konularda uygulamada düzeltim ve iyileştirmenin öngörülen düzeyde olduğu söylenemez*”⁶⁵. Kopenhag Siyasi, sosyal ve ekonomik kriterleri dikkate alarak bir çok yasal düzenleme yapan Türkiye Cumhuriyeti bu gün AB üyelik sürecinde müzakerelere başlamış bulunmaktadır. AB Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasi ve insan hakları konusunda önemli düzenlemelerin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Demokrasi ve insan haklarının

⁶² Onur Bilge KULA, Avrupa Birliği ve Türkiye, Buke Yay., İstanbul, 2006, s.71.

⁶³ KOÇ, Küreselleşme ve Türkiye Basınında Avrupa Birliği Adaylık Süreci, s.5.

⁶⁴ Taha AKYOL, Ergisiyle Doğrusuyla Avrupa, Turuva Yay., İstanbul, 2006, s.9.

⁶⁵ KULA, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.20.

geliştirilmesi adına yapılan yasal düzenlemeleri uygulamaya koyan Türkiye Cumhuriyeti AB'ye ve bütün dünyaya çağdaş bir ülke olduğunu göstermiştir.

f) Kopenhag Kriterleri

Haziran 1993'te Kopenhag'da AB Konseyi tarafından belirlenen, aday ülkelere katılım için yerine getirilmesi gereken siyasal kriterler, bu ülkelerin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların sayılmasını ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmasını öngörmektedir.

Kopenhag kriterleri: *“siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olarak üç grupta toplanmıştır. Siyasi Kriter:Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı. Ekonomik Kriter: İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı. Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi: Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak”*⁶⁶.

İnsan haklarının korunması amacıyla uluslararası alanda bir çok antlaşma imzalanmış, sözleşmeler yapılmış, protokol imzalanmış ve bildirimler yayınlanmıştır. Çünkü insan haklarına saygı özellikle XX. yüzyılda ülkelerin uygarlık düzeylerini belirleyen en önemli ölçüt olarak kabul edilmiştir. Dünya üzerinde her insanın, din, dil, ırk ve ideoloji ayrımı gözetilmeksizin temel hak ve özgürlükleri bulunmaktadır. Mesafelerin kısaldığı, sınırların giderek ortadan kalktığı, teknoloji ve iletimin son derece geliştiği küresel dünyada bu güne kadar yapılan antlaşmalar, imzalanan sözleşmeler, protokol ve bildirimler sonucunda insan hakları artık devletlerin iç meselesi olmaktan çıkarak uluslararası bir konu haline gelmiştir. Artık devletler kendi sınırları dahilinde insan haklarını ihlallerinin yaşanmaması için uluslar arasında yapılan antlaşmalar, imzalanan sözleşmeler, protokol ve bildirimlerin gücünü ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerde insani müdahaleler yaygınlık kazanarak insan hakları devletlerin dış politikada gücünü belirleyen bir faktör olmuştur. Uluslararası geçerliliği olan başlıca antlaşmalar, sözleşmeler, protokol ve bildirimler bu araştırmada sadece isimleri ile yer alacaktır. Çünkü artık bu antlaşmalara, sözleşmelere, protokoller ve bildirimlere hemen her yerde ulaşmak mümkündür⁶⁷.

AB'ye üye olmak isteyen ülkelere, insan haklarının günlük hayatta uygulanabilir olması; adalet, emniyet ve yerel yönetimler arasında demokratik işleyiş açısından dengenin sağlanmış olması Kopenhag Kriterlerinin ön koşullarıdır. Üyelik baş şartı için yine

⁶⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/> (10.07.2006).

⁶⁷ EK:1

İHEB'nin kabul edilmesi AİHM'sine bireysel başvuru yetkisinin sağlanması, düşünce ve basın özgürlüğünün sağlanmış olması, azınlıkların toplumla bütünleşmesi demokratik dengenin gereğidir. AK azınlıkların korunmasına yönelik kararlar almıştır. Kişilerin diledikleri azınlık grubuna ait olma hakkı vardır. Türkiye Cumhuriyeti için Kopenhag Kriterleri'nde "yer alan Kişilerin diledikleri azınlık grubuna ait olma hakkı" Türkiye'de yeni azınlık gruplar oluşturma çabasının bir ürünü gibi düşünülmektedir. Türkiye'de azınlıkların durumu Lozan Antlaşması'nın 37. ve 47. maddelerinde belirlenmiştir. Lozan Antlaşması hükümlerine göre "Türkiye'de yaşayan Gayr-i Müslimler azınlık statüsünde yer almaktadır" Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri bu konuda gerekeni yapmak zorundadır. AB de Lozan Antlaşması hükümlerini dikkate alması gerektiği düşünülmektedir.

g) Katılım Ortaklığı Belgesi

AB Komisyonu'nun AB'ne aday ülkelerinin AB müktesebatını gerçekleştirebilmesi amacıyla hazırlanan bir belgedir. 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan "Helsinki Zirvesi"nde Türkiye Cumhuriyeti'nin BA adaylığının kabul edilmiştir. AB aday olan diğer ülkelere uygulanan "Katılım Ortaklığı Belgesi" Türkiye cumhuriyeti'nin adaylık sürecinde AB müktesebatına uyum sağlamak için neler yapması gerektiğini kısa ve orta vadeli hedefler olarak belirleyen "Katılım Ortaklığı Belgesi" 8 kasım 2000 tarihinde açıklanmıştır. "Katılım Ortaklığı Belgesi"nde siyasi kistaslar ön plana çıkmakla birlikte eğitim, kültürel haklar, olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması, MGK, idam cezası, düşünce ve basın özgürlüğü gibi konular yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

Araştırmanın bu bölümünde Türklerde insan hakları anlayışı ve Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi irdelenmiştir.

TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

A. TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI

1. Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Önce İnsan Hakları Anlayışı

İnsan hakları kavramı insanlık tarihi kadar geniş bir tarihe sahip olmasına rağmen ancak XX. yüzyılda sistemleşerek kavram haline gelebilmiştir. Özellikle Batı toplumlarında görülen insana uygulanan baskı ve yaşanan acılara karşı ortak mücadele duygusu İnsan haklarının kavramlaşma sürecini ve yerini belirlemiştir. İnsan hakları bir sistem içinde bu günkü anlamını Batı toplumlarında kazanmış olsa da insan hakları kavramının bütün insanlığın ortak mirasını oluşturmaktadır. Bu ortak mirasta tarihin akışına yön veren Türk kültürünün katkıları bilinen bir gerçektir. Tarih buna şahittir *“Genellikle insan hakları ve temel özgürlüklerinin, düşünce ve değer sistemi olarak kaynağı, Hıristiyan Batı kültüründe ve özellikle de reformlarla ilişkilendirilerek görülür. Bu algulama hukuk tarihçilerine göre doğru değildir. Zira tabii hukuk bu konuda cismanileştirilmesinin ilk ciddi sistematik düşünsel öğelerini köleli toplum yapısal özelliklerine sahip imparatorlu dönemi eski Çin düşüncesinde; ‘Tanrısal Yolu’un, insanların bağımlılığının ve itaat etme yükümlüğünün ifadesi olarak kabul gören disipline dayalı imparatorluk egemenliğinin meşrutiyyetini sorgulayan eski Çin hukuk doktrinlerinde ‘hak isteme hakkını’ görmek olasıdır”*⁶⁸.

Çin tarihi ile bir çok noktada buluşan, çağlar boyunca mücadeleler veren, savaşlar yapıp barış antlaşmaları imzalayan tarihin akışına yön veren Orta Asya’da Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşayan Türkler, dört bin yıllık bir geçmişe ve zengin bir kültüre sahiptir. Türklerin yaşamış olduğu bölgede yüksek bir kültürel yapı oluşturmaya her zaman uygun bir ortam olmuştur. Yaşanmış olan müşterek felaketlerin ve zaferlerin insanları ister istemez bir millet olma yoluna ittiğini ve Çin ordularına karşı direnen Türklerin bir bayrak altında toplanarak her bakımdan kaynaşmış disiplinli büyük bir devlet kurduklarını vurgulayan Ögel, *“ Altay Dağları’nın güney-batı etekleri Türk kültürünün geliştiği yerlerdir. Altay Dağları,*

⁶⁸ GENÇ, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, s.2.

tarihin her çağında en yüksek bir kültür ve medeniyeti temsil etmiştir. Burada oturan insanlar beyaz, geniş kafalı yani brakisefal ırktan geliyordu”⁶⁹. Türklerin eski tarihlerine ait bilgileri çoğunu Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Çin kaynaklarında MÖ 2000-1000 tarihlerinde Türklerden söz edilmekte olduğu bilinen bir gerçektir.

Tarihi süreç içerisinde kültürel değerler değişmiş göstermiştir. İnsan hakları kavramı, bu günkü anlamını farklı kültürlerin tarihin akışı içinde yaşamış olduğu gelişmeler neticesinde bulmuştur. “Her kültür ayrı bir topluluğu temsil etmektedir. Türk milleti de dili, töresi, dini, hukuku, düşüncesi ve hadiseler karşısındaki hususi davranışları ile asırlardan beri yaşamakta olduğuna göre bir milli Türk kültürü mevcut demektir. Belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar ‘kültür’ü meydana getirmektedir. Medeniyet ise başka bir mana taşır. Medeniyet milletlerarası ortak değerler olarak seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir”⁷⁰.

Sadece Batı kültürlerinin bir ürünü olarak kabul gören İnsan Hakları kavramı, evrensel değerler içermesi ve bütün insanlığın ortak acılarının ve mücadelesinin sonucu bu günkü aşamaya ulaşmasında bütün kültürlerin katkısı olmuştur. Ayrıca her zaman Batı kültürünün ortaya çıkardığı olumlu bir sonuç olarak görülen insan hakları kavramı, sadece bir kültürün ürünü olarak değil; medeniyetlerin ortaya çıkarmış olduğu insani değerler bütünüdür. “Kültürün doğuşunda, coğrafi durum ve insan unsuru başlıca rol oynadığından ve topluluklar ancak yaşadığı bölge şartlarının etkisi altında kendi kültürlerini kurabileceklerinden çeşitli kültürler arasında ilerilik, yükseklik vb. gibi ayrımlar yapmak, bazılarını üstün, bazılarını iptidai saymak ilmi anlayışa uygun düşmez”⁷¹.

Yazılı kaynaklardan ulaşılan bilgilere göre tarih sahnesinde görülen ilk Türk devleti “M.Ö. bin yıllarında Orta Asya’da Altay Dağları ve bunların kuzey ve doğu bölgelerinde Büyük Hun Devleti kurulmuştu. Büyük Hun Devleti M.S. 50 yıllarında Çin’in baskıları sonucu parçalandı ve Hun’ların önemli bir kısmı Batıya göç ederek Ural dağlarından Batı Avrupa’ya kadar uzanan Avrupa Hun Devletini kurdular. Hunlar sürü besleyen atlı göçebe kavimlerden meydana gelmiştir. Özellikle komşuları Çin’e karşı korunmalarını kolaylaştırdığı için göçebe bir yaşantıyı benimsemişlerdir”⁷². Orta Asya’da yaşayan Türklerin yaşam biçimlerini varlıklarını devam ettirmek inancı olduğu görülmektedir. Göçebe yaşam biçiminin benimsenmesinde temel amacın varlıklarını korumak ve özgür yaşamak olduğu bilinmektedir. Türkler bilinen dört bin yıllık tarihine bakıldığı zaman bu amaçlarını gerçekleştirmişlerdir.

Zengin bir kültürel geçmişe sahip olan Türkler, doğuda Altay Dağlarından Batı Avrupa kapılarına kadar geniş bir coğrafyaya yayılarak bir çok devlet kurmuştur. “Tarihin karanlık devirlerinden beri farklı coğrafyalarda, Türk milletinin devleti devam edip gelmektedir. Nesilden nesile devam eden bu devlet hayatı, Türk milletinin her ferdinin şuurunda kök salmıştır. Tarih boyunca Türk

⁶⁹ Bahaeddin ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s.9-10.

⁷⁰ İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, 26. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.16.

⁷¹ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü , s.16-17.

⁷² Yahya AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi, 9. baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2004, s.6.

*devletlerinden biri yıkılırken enkazının üzerinde bir yenisinin kurulması hep bu şuurun eseridir*⁷³. Devletin otoritesi ile kişinin hak ve hürriyetleri arasında kurulan hassas bir denge neticesi ile ortaya çıkan insan hakları kavramının Batılı anlayışta kabul gören tarihsel gelişim çizgisinde ‘Türklerde insan haklarını incelemek bir takım zorluklar içermektedir. Çünkü Türk kültürü ve devlet felsefesi özünü korumakla beraber farklı kültürlerden etkilenmiş ve yayılmış olduğu geniş coğrafyada yaşayan milletleri ve medeniyetleri de etkilemiştir. Ayrıca Türk toplumu tarihin her döneminde sınıfsız bir toplum yapısını oluşturmuştur. Eşitlik anlayışına aykırı düşen bir yaşam ve kültürü hiçbir zaman benimsememiştir. “Eski Türkçe’deki ‘kul’ tabiri umumiyetle köle manasında alınıyorsa da doğru almamak gerekir. Gök-Türk yazıtlı vesikalarda 14 yerde ‘kul’ tabiri geçmektedir. Ancak buralarda gerçek manası ile ‘mülk’ten ve ‘hak’tan mahrum kimseler değil, bazı siyasi ve ‘medeni’ hakların kaybedilmesi bahis konusudur ve daha çok ‘esirlik’ ifade edilmek istenmiştir. Esirlik ve kölelik sosyal ve hukuki bakımdan birbirinden farklı şeylerdir. Eski Yunan ve Roma’da ve Moğallar’da, kölelerin yanında fakat onlardan ayrı olarak esir (bilhassa savaş esirleri) de vardır. Esasen ‘köle’ kelimesi eski Türkçe metinlerde geçmez”⁷⁴.

Türk kültüründe kölelik anlayışına tarihin hiçbir döneminde rastlanmazken XIX. yüzyıla kadar dünya üzerinde bir çok kültürde ‘kölelik’ yaşanan bir insanlık dramı olmuştur. Hiçbir haktan yoksun korumasız ve savunmasız, başkalarının iradesi ile hareket eden insanlardan oluşan kölelik kurumu demokrasinin ilk tohumlarının atıldığı, uygarlığın beşi olarak kabul edilen yunan kültüründe bile var olan bir olgudur. “Eski Yunan’da insan hakları bakımından kölelerin durumu, kuşkusuz kadınlarınkinden daha kötüydü. Eski Yunan’ın (sınıf savaşını önlemek amacıyla bile olsa) yer yer demokrasi kuramını savunup geliştiren filozofu Aristoteles, şunları söylemiştir: ‘Gerçekten kölelerle, evcil hayvanlar aşağı yukarı aynı işe yararlar. Her ikisi de bedenlerinin gücü ile gereksinimlerimizin giderilmesini sağlar. Aristotelese göre varlık, hiyerarşik bir düzen içindedir. Bu hiyerarşide, bir üstteki bir alttakinin sahibidir. Onu yönetir. Bir alttaki de bir üsttekine boyun eğer”⁷⁵. “Oğuzların adeta sınıfsız bir toplum yapısına sahip oldukları, servet ve mevki farklarının toplumda fark yaratmadığı soydan gelen asilliklerden hiç bahsedilmediği belirtilmiştir. Türk devletinde herkes kabiliyet ve çalışkanlığa göre her makama yükselbilirdi. Bunun tek şartı beye (devlete,milllete) hizmet idi. Söylediğimiz gibi kölelik, menşeyini, “Yerleşik” kültürlerden alan ve orman cemiyetlerinde mevcut bir müessese olup aslında bozkırlara yabancısıdır. Bu durumun eski Türk cemiyetinde imtiyazlı ‘sınıf’lara dayanan bir düzenin ortaya çıkmasına da engel olacağı aşikardır”⁷⁶.

Orta Asya’da Türklerin yaşam biçimini oluşturan Bozkır Kültürü Türklerde sınıfsal farklılıkların, belirli imtiyazlara sahip grupların, köleliğin oluşmasını engellemiştir. Herhangi bir toplulukta ‘yüksek’ tabakaların teşekkülünde başlıca üç amil rol oynamıştır. Geniş araziye

⁷³ Mehmet NİYZAĞI, Türk Devlet Felsefesi, 4. baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 2001, s.9.

⁷⁴ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s.236.

⁷⁵ ŞENEL, İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisi, s.82.

⁷⁶ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s.240.

sahip olmak (iktisadi), askerliği meslek edinmek(idari-siyasi) ve ruhani zümreye mensup olmak (dini), bunların her üçü de bozkır kültürünün içinde yer almadığını vurgulayan Kafesoğlu, ziraatın umumi ekonomik faaliyete ancak çok zayıf bir yer tuttuğu bozkırlar sahasında toprak aristokrasisinin ve feodalitenin oluşması imkan dışı olduğu için eski Türk sosyal hayatında, köleliğin yaşanmadığını ortaya koymuştur. *“İkincisi askerliğin eski Türklerde meslek olarak sayılması düşünülmez. Zira topluluğun ve devletin sosyal karakteri icabı her Türk aynı zamanda iyi savaş terbiyesi almış her an cenge hazır bir muharip durumunda idi. Üçüncüsü Türklerde din adamları imtiyazlı bir ‘sınıf’ değillerdi; Bozkır Türk toplulukları daha çok siyasi vasıfta olup dini karakter taşıymıyordu. Orhun kitabeleri de dahil, eski Bozkır Türk vesikalarında din adamlarından hemen hiç bahsedilmemesi bu bakımdan dikkate değer bir noktadır”*.⁷⁷

Kafesoğlu'na göre Türkler yeryüzünde ilk siyasi kadroları vücuda getirmiş ve ilk kanunun koyucu millet olmuştur. Çünkü Türlerin yaşam biçimleri bunu zorunlu hale getirmiştir. *“Gerçekten Türk kültür ve siyasi hayatında ve sosyal hayatında ata kutluluk derecesinde değer verdiren ve destanlarında, yeminlerinde bağlılığı dile getirdiği demir ve demirciliği de aynı kutsal mertebeye yükselten bu kültür, Türklerin atalarını diğer topluluklardan çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına götürmüştür. Savaşçılık kabiliyetini iyice güçlendiren demirciliğin yanında, otlak ve su içme mücadeleleri dolayısıyla metaneti artan bozkırlı, aynı zamanda, huzur içinde yaşayabilmek için insanların karşılıklı saygı hissi ile donanması gerektiğini de öğrenmiş ve kütlelerini sürekli olarak barış halinde tutabilmek için toplulukta herkes tarafından riayeti zaruri bir “hukuk” düşüncesine ulaşılmıştır”*.⁷⁸

Türk toplumlarının sosyal yapısı ve yaşam biçimleri İnsan Hakları ihlallerini önlediği görülmektedir. *“Türk cemiyetinin temeli aile idi. Aile, anne-baba ve çocuklardan meydana geliyordu. Kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahipti. Onlarında erkelere benzer bir hayatı vardı; ata biner kılıç kullanırlardı”*⁷⁹. Türk kültüründe kadının sosyal yaşamda müstesna bir yere sahip olduğunu, kadınların devlet yönetiminde yer alacak kadar siyasal haklara sahip olduğunu Türk Tarihinin en eski yazıl belgeleri olan Orhun Abideleri'nde de görmek mümkündür *“Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye 'babam Kağan ile anam Ha-tunu yükseltti”*⁸⁰.

Orta Asya'da yaşayan Türkler yüksek bir kültürün ürünü sayılabilecek bir töre ve kanunlar oluşturmuşlardır. Bu töre ve kanunları yok olmasın diye taş abidelere kazıyarak bu güne ulaşmasını sağlamışlardır. Orta Asya'da bulunan Orhun Abideleri dönemine dair geniş ve köklü bilgiler yer almaktadır. *“Eski Türk Yazıtları, Türk 'Töre' ve 'Kanunları' nı halka ve gelecek soylara, örneklerle anlatır gibi idiler: Büyük bir devlet kuran Türk büyükleri, kendi tecrübe ve*

⁷⁷ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü , s.240-241.

⁷⁸ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s.225-226.

⁷⁹ Erol GÜNGÖR, Tarihte Türkler, 12. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.53.

⁸⁰ Muammer ERGİN, Orhun Abideleri, 35.baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2005, s.41-43.

inançlarına göre bir de 'Töre' kurarlardı. Sonraki Göktürk hakanları, devleti büyük kurucu ve ilk ataları Bumin ve İstemi Kağanların, 'Töresince' idare etmişlerdi”⁸¹.

Türk toplum yapısı aileden başlayarak devlet bünyesine kadar birbirine kuvvetli bağlarla bağlanmış bir zincirleme silsilesi oluşturmuştur. Türk toplum yapısının ilk ögesini ise ‘aile’ oluşturmaktadır. *“Toplum ve ailede disiplin ile düzen, hayatta kalmanın tek şartı idi. Bir saat inceliği ile işlemeyen toplumlara hayat yoktu. Bu sebeple Türk devletlerinin özelliklerini, devletleri kuran hakanlarda değil; eski Türk ailesinin düzen ve zihniyetinde aramak lazım. Türk tarihinin kökü ve dinamik çekirdeği, Türk aile düzeni idi. Devlet teşkilatının küçük örneği de bu bitip tükenmek bilmeyen enerji kaynağı idi”⁸².*

Türklerde devletin başında hükümdar bulunurdu. Devlet yöneticiler ve yönetilenler diye iki tabakadan oluşsa da hükümdarların sadece birer idareci olmanın ötesinde bir imtiyazları yoktu. Hükümdarın yetkilerini kısıtlayan devlet işerinin görüldüğü bir meclis vardı. *“Oğuzların, 'yığınak, dernek, derim' gibi kelimelerle adlandırdıkları kurultay, kavram olarak Cengizliler'den intikal etmiştir. 'Kurul' kelimesi ile 'tay' ekinin birleştirilmesinden meydana getirilen 'kurultay' Türk devletlerinde Mete'nin zamanından beri temel müessese olmuştur. Kurultay, başlangıçta dini tören, bayram, yeme-içme toyu eğlenme ile yarışmayı da ifade eden bir devlet toplantısı idi. Hatta bu toplantılar Günhan zamanında da vardı. O zaman 'kadın-erkek, büyük-küçük, herkesin' katıldığı ileriye sürülmektedir”⁸³.*

Kurultay denilen bu meclis'e kadınlar da katılırdı. Kadınların da söz sahibi olduğu ve hükümdarın yetkilerini sınırlayan Kurultay Meclisi'nde alınan kararlar devlet yönetiminde en önemli belirleyici unsur oluşturmaktadır. *“Hükümdarlar devlet işlerinde daima büyük beylerden meydana gelen bir meclise danışırlar, onların razı olmadıkları işi yapmazlardı. Danışma meclisinde herkes sözünü açıkça söyler, hükümdarı istediği gibi tenkit ederdi. Çünkü meclis üyeleri asıl kuvvetini temsil ettikleri zümrelerden alırlardı”⁸⁴.* Hakan ve boy beyleri tabasının uygun görmediği bir kararı uygulaması mümkün görünmemektedir. *“Oğuzların Küçük Yanıl'ı Müslüman olmuş; fakat milli ve dini an'ane henüz kudretli olduğu için 'Müslüman olursan bize reislik edemezsin' muhalefetiyle karşılaşarak tekrar Şamaniliğe dönmeye mecbur kalmıştır”⁸⁵.* Görülüyor ki Türkler Müslüman olmadan önce liderlerini denetleyen ve çoğunluğun kararı ile hareket eden bir yönetim anlayışına sahiptirler. Bu anlayış çerçevesinde insan hakları ihlallerinin önleneyeceği de aşıkardır. Çünkü insan hakları kavramı kişiler ile devlet arasındaki ilişkilerin neticesi var olan bir kavramdır.

⁸¹ ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s.22.

⁸² Bahaeddin ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişim Çağları II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.18.

⁸³ NİYZAĞI, Türk Devlet Felsefesi, s.88.

⁸⁴ GÜNFÖR, Tarihte Türkler, s.55.

⁸⁵ Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, (8.basım, Ötüken) Yayınları, İstanbul, 2003, s.64.

Türkler düşmanlarına bile geniş bir hoşgörü ve anlayışla yaklaşmışlardır. İnsan onurunu kıracak, her ne kadar o dönemde adı konulmamış olsa da insan haklarını koruyan bir anlayış sergilemişlerdir. “Avarlar, düşmanların kutsal günlerine bile, saygı gösterecek kadar ileri idiler. Bizans kaynaklarına göre Avarlar’ın kutsal günleri ve bayramları zaman zaman büyük şenliklerle yapılıyordu. Kendileri Hıristiyan değil idiler. Ayrıca Hıristiyanlığa karşı en ufak bir sevgileri de yoktu. Fakat Bayan Kağan 600 senesinde, Dalmaçya’da bir şehri kuşatırken, şehirdeki halk aç ve susuz kalmış ve bunun için de, dini yortularını kutlayamamışlardı. Bayan Kağan bunu duyunca, şehre hemen arabalarla yiyecek göndermiş ve yortunun sonuna kadar, Hıristiyanların bayramlarını kutlamalarına müsaade etmişti”⁸⁶. Tarihin akışına yön veren en önemli unsurlardan biri de savaşlar ve barışlardır.çünkü bir devletin yok olması ya da yaşaması tarih boyunca yapılan savaşlar belirlemiştir. Bir savaş durumunda dahi insanı ve insanların dini bir törenini bir bayramını düşünen bir milletin mensupları bir milletin lideri bu günkü anlamda kabul gören insan haklarının koruması hususunda en güzel örneğini göstermişlerdir. Türk tarihinde bu ve buna benze sayısız örnek gösterilebilir.

Eski Türklerde halk ve toprağın devleti meydana getiren iki önemli unsur olduğuna dikkat çeken Ögel, Türk tarihine bilimsel bir anlayışla yaklaşarak yaşanmış olan olumuz durumları da ortaya koymuştur. Başlangıçta vahşi bir kabile reisi olan Cengiz Han’ın almış olduğu şehirleri yağmalayarak bütün insanları da öldüğüne belirterek, Çin kaynaklarını referans gösteren Ögel, “Cengiz Han yine bir şehrin insanlarını öldürdüğü bir sırada, Doğu Türkistan’daki Hami şehrinden gelen ‘Tapan’ adlı bir Türk, ona şöyle seslenmişti: -Siz, insanları öldürüp toprağı boş bırakıyorsunuz!halbuki devlet, insan ile topraktan meydana gelir. İnsansız devlet olmaz”⁸⁷.

Türklerde insan hakları kavramını anlayabilmek için aynı dönemde yaşamış farklı milletlerin insana ve insan haklarına bakışını değerlendirmek bizi daha doğru sonuçlara götürecektir. Eski Yunanistan’da olduğu gibi, Roma’da da halk genelde pek çok sosyal sınıfa ayrılmış ve adalet sisteminden, ancak kendilerine vatandaşlık hakkı tanınanlar toplumun çok az bir kısmını oluşturan zümre faydalanmıştır. Kişiler devlet nazarında ve kanun önünde vatandaş olanlar ve vatandaş olmayanlar şeklinde bir tabakalaşma mevcuttur. Vatandaş olarak kabul edilmeyen toplumun büyük kesimi adeta bir eşya gibi alınıp satılmış ve devlet nazarında bu insanların hiçbir değeri olmayan varlıklar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu insanların hürriyetlerinden ve hukuki haklarından söz etmek de söz konusu değildir. Roma’da hiçbir sosyal ve ekonomik hakka sahip olmayan halk kitlesi, Roma’ya bağlı bulunan eyaletlerde halk ve köleler grubunu oluşturmuşlardır. Her türlü suçlama karşısında

⁸⁶ ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s.54.

⁸⁷ ÖGEL, Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, s.50.

yargılanmadan ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Türkler Müslüman olmadan önce de her ne kadar adı konulmamış olsa da insana ve insan haklarına önem veren bir yaşam biçimini benimsemişlerdir. Türklerin Müslüman olmadan önce belli bir kültür oluşturduklarını Batılı aydınlar tarafından da teyit edilmiştir. “İslamıktan önce Türkler her halde ilkel bir halk değildi; fakat kendi devletleri, dinleri ve edebiyatlarıyla belli düzeyde uygarlığa sahip kavimlerdi”⁸⁸.

2. Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Sonra İnsan Hakları Anlayışı’

İnsanların doğuştan sahip olduğu temel haklarını kapsayan insan hakları kavramı, devlet ve vatandaş arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı değerler bütünüdür. Türkler Müslüman olduktan sonra Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar irili ufaklı bir çok devlet kurmuşlardır. Milletlerin yaşam tarzlarını yaşamış oldukları çevre koşulları ve karşılaşmış oldukları farklı kültürlerden etkilenmeleri yaşam biçimlendirmiştir. Ana yurtları Orta Asya yaşayan Türkler, kendi kültürlerinin özünü koruyarak; uzak Doğu Milletlerinden olan Çin kültüründen Orta Avrupa’ya kadar uzanarak Avrupa milletlerinin kültürlerinden ve Arabistan Yarım Adasında doğup giderek farklı coğrafyalarda yayılan İslam kültüründen etkilenmiş ve karşılaşmış oldukları milletleri ve kültürleri de etkilemişlerdir. Türkler İslamiyet’i Türk kimliği ile özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleşme aynı zamanda Türk kimliğinin Batılı aydınların ve kavimlerin gözündeki algısı olmuştur. *“Bu güne kadar Türk deyimini; putperes Çuvaş, ve Hıristiyan Gagavuzlar gibi Türk aslından ve dilenden olsalar veya İstanbul Hıristiyanları ve Yahudileri gibi bir Türk devletinin vatandaşı bulunsalar bile, Müslüman olamayanlar hakkında hiçbir zaman kullanılmamıştır”*⁸⁹.

Orta Asya’da Çinliler ile aynı coğrafyayı paylaşan Türkler tarih boyunca varolabilmek adına sürekli Çinliler ile bir mücadele içinde olmuşlardır. 751 yılında Talas Meydan Savaşında Türk-Arap orduları Çin kuvvetlerine karşı ortak zaferi Karluklar’ın Araplarla daha yakın temasa geçmeleri sağlayarak ilk Müslümanlığı kabul eden ilk Türkler olmuştur. Türklerin İslamiyet’le tanışmaları ve Müslümanlığı kabul etmeleri yaşam biçimlerini de etkilemiştir. Fakat Türkler tarihin her döneminde Milli kültürlerinin özünü her zaman korumuşlardır.

Türkler tarih boyunca insan onuruna değer veren bir kültürel kimlik geliştirmiştir. İnsan onuruna değer veren kültürel yapılardan da etkilenmişlerdir. Türklerin İslamiyet’i

⁸⁸ Bernard LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, (9. Baskı) (Çev. Metin KIRATLI) Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.7-8.

⁸⁹ LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s.8.

kabulü ile Türk Kültüründe insan hakları anlayışı yeni bir yörüngeye girmiştir. “Daha IX. yüzyıl ortalarında Balasağun dolaylarında 10 bin hanelik Türk kütlesinin Müslüman olması ile başlayan Türklerin Orta-doğu’da etkili bir siyasi güç halinde belirdikleri devirde bölge kültür çevresinin en mühim unsuru şüphesiz din idi”⁹⁰. Bu çerçevede Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Sonra Türklerde insan hakları bölümünü irdelerken İslam Dini’nin ve İslam Hukuku’nun insana ve insan haklarına yaklaşımı dikkate alınmalıdır.

İslamiyet’in devlet telakkisinde insanların doğuştan eşit olduğunu, kast tanımadığını, gerçek Müslüman nazarında sosyal sınıf diye durumun olamayacağını, servet ve mevkiinin insanlar arasında fark oluşturmayacağını vurgulayan Meriç, “Kulun bütün hasiyeti: mümin oluşunda. Kul, mümin olunca hukuki bir hüviyet kazanır, dilenciyi halifeye eşit kılan bir hüviyet”⁹¹. Olduğunu ifade ederek İslamiyet’te hukuki ve müsbet bir eşitlik olduğu belirtmiştir.

İslam dini evrensel insan sevgisini esas kabul etmiştir. Bakara suresinin 30. ayetinde “İnsan eşref-i mahlukat” (yaratılmışların en şerefli) olduğu yer almıştır. İslam dinin mukaddes kitabı Kuran-ı Kerim’de de insanın yeryüzünde bulunan varlıkların en değerlisi olduğunu ve vurgulayan ayetler bulunmaktadır. “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yaratık birbirinizle tanışmanız için sizi büyük topluluklara ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ondan en çok korkunuzdur. Şüphesiz Allah, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır*”⁹². Ayrıca insanın değerli olduğunu ve bütün insanların eşit olduğunu ifade eden hadisler de bulunmaktadır. “*insanlar tarağın dişleri gibidir*”⁹³.

İnsan hakları kavramının bu günkü anlayışla kabul görmesi ‘Hukuk’ tarihinin gelişimi ile ilişkili bir durumdur. “Hukuk tarihi gelişimini incelerken Batıdaki ve Doğu’daki durumu ayrı ayrı görmek gerekir. Günümüzde hukuk tarihinin yeni bir ilim olarak ortaya çıkması, Batıdaki gelişmelere bağlanır. Halbuki ikili bir ayırım bizi daha doğru sonuçlara götürür”⁹⁴. Çünkü Doğu ve Batı kültürlerinin tarihsel çizgileri büyük farklılıklar taşımaktadır. İslam dininde insan hakları kavramının özü insan ve insan onuruna saygı esas olsa da; Batı anlayışının kabul gördüğü çizgiden farklıdır. “*Din kurallarının kişiye tanıdığı en önemli hak, kişisel güvenlik hakkıdır. İslam ülkelerinde yaşayan herkesin can ve mal dokunulmazlığı, ağır ceza tehdidi ile sağlanmak istenmiştir. İslam hukuk sisteminde ve siyasal düşüncesinde hürriyet fikri çok küçük ve sönük bir yer*

⁹⁰ KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, s.376.

⁹¹ Cemil MERİÇ, Bu Ülke, İletişim Yay., (12. Baskı), İstanbul, 2000, s.170.

⁹² Ethem LEVENT, Belgeler Işığında İnsan Hakları, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2002, s.13.

⁹³ LEVENT, Belgeler Işığında İnsan Hakları, s.13.

⁹⁴ Halil CİN, Ahmet AKAGÜNDÜZ, Türk Hukuk Tarihi, C.I, Timaş yay, İstanbul, 1990, s.13.

*tutmasına karşılık adalet kavramına büyük önem verdiği görülür. Kur'an ısrarla bu kavram üzerine durmuş ve halifeleri daima halka karşı adil olmağa davet etmiştir*⁹⁵.

Türk İslam devletlerinde de adalet kavramına büyük önem verilmiş olup Tarihte bir çok Türk hükümdarı Adalet ve hoşgörüsü ile anılır olmuştur. *“Melik-Şah Türk-İslam hükümdarları arasında asırlarca azamet in ve adaletin bir örneği olarak yad edilmiş ve O da babası gibi ‘Adil Sultan’ lakabıyla anılmıştır. Melik-Şah’ın adaleti, din ve mezhep ayrımı gözetmeden bütün tebaasına şefkati Müslüman ve Hıristiyan kaynakların ittifakıyla sabittir*⁹⁶.

Selçuklular adaleti ve hoşgörüsü ile hakimiyetinde bulunan bütün milletlere ve farklı dinlere mensup kişilere insan onuruna yaraşır bir yaşam sunmuştur. *“Fihakika Bizanslılar idaresinde Anadolu’da geniş topraklara sahip bulunan bir arazi aristokrasisi teşekkül etmiş; halk da ya topraksız veya toprak esiri (serf) köylüler haline gelmişti. Türk idaresiyle bu topraksız köylüler hürriyete ve toprağa kavuşmuş; eski Türk göçebe teamülüne ve İslam fetih hukukuna dayanan Selçuklu sultanları bütün memleketi devlet mülkiyeti haline soktuktan sonra çiftçilere ancak işleyebilecekleri miktarda bir toprağa tasarruf hakkı tanımışlar ve babadan evlada intikal eden bu idare sayesinde topraksız kimse bırakmamışlar*⁹⁷. Görüldüğü gibi Türklerin devlet yönetimi insan ve insan onurunu yücelten bir anlayışın hakim olduğuna dair kuşkuya yer yoktur. Selçukluların Avrupa’da bir uygarlığın doğuşuna büyük önemli katkıları olmuştur. Batı kültürünün bir ürünü olarak kabul edilen İnsan Hakları kavramının bugün kabul gören anlayış düzeyine ulaşmasını sağlayan Avrupa medeniyetinin doğuşunda Selçukluların bu etkisi kısmen kabul edilse de yeteri kadar anlaşılmamıştır. Turan ve bazı Avrupalı şarkiyatçılara göre bunun temel nedeni orijinal kaynakların kaybolması veya basılmamış bulunması Selçuklular devrinin Avrupa medeniyetine tutmuş olduğu bu ışığı gölgelemektedir. Dönemin Latince fikir ve düşünce eserleri Selçuklular tarafından Türkçe’ye tercüme edilmesi Haçlı Seferleriyle bu kaynakların Batı’ya taşınması bu günkü Batı uygarlığının doğuşunda önemli etkileri bilinmektedir. Ayrıca Türk kültürünün yetiştirmiş olduğu Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre, Şeyh Galip gibi şahsiyetler evresel bir insan sevgisi anlayışını benimseyerek; bu günkü anlamda “insan hakları” kavramı isim olarak bilinmese de insan haklarının özde öncü savunucuları olmuşlardır.

İnsanlığa Divan-ı Hikmet ile ölümsüz bir eser bırakan Hoca Ahmet Yesevi, insan sevgisine dayalı yaşam felsefesi ile insanı sözünün ve ruhunun odak noktası olarak algılamıştır. Hoca Ahmet Yesevi’nin şiirlerinde ve sözlerinde insan sevgisi üzerine kurulu özgürlüklerin yaşanabilir bir dünya oluşturacağını ifade etmiştir. İyi bir insan yetiştirmek amacına ömrünü adayan Hoca Ahmet Yesevi, insanları din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı

⁹⁵ Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 7.Baskı, Yetkin Yay., Ankara, 1993, s.87.

⁹⁶ TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.218.

⁹⁷ TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.348.

yapmaksızın insanın sadece insan olduğu için değerli bir varlık olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. “Ona göre kafirleri bile incitmemek lazımdır. Allah katı gönüllü kimselerden bizardır. Hz. Peygamber gibi bağışlayıcı olmak gerekir”⁹⁸.

XX. yüzyılda, insan haklarının çok tartışılıp konuşulduğu politik çıkmazlar çağında insanın insanca yaşaması için uluslararası belgeler oluşturulurken Hacı Bektaş Veli XIII. yüzyılda, insan sevgisini dile getirerek insanın yüce bir varlık olduğunu vurgulamıştır. İnsanın varlığının değerini, önemini, evrendeki yerinin anlamını sorgulayan, erdemli yaşamının iyiliğin ve güzelliğin etkisini, tükenmeyen bir insan sevgisi konu edinmiştir. Hacı Bektaş Veli, önce insanı sonra Müslümanlığı savunmuştur. İnsan olmadan Müslüman olamayacağını vurgulamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin “Vilayet-name'sinden aktarılan bu alıntılar ışığında görülürse bir özlem giderici olarak nesnelleşir. Özlemin arkasında tükenmeyen bir insan sevgisi vardır. Bu sevgi soyut değil. Nesneldir. Hacı Bektaş Veli her şeyi nesnelleştirerek, zıttı ile anlatmıştır Anadolu insanına”⁹⁹. “Düşmanınızın bile insan olduğunu unutmayınız” vecizesi Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörüsünü ve insana verdiği değeri ortaya koyarak bütün insanlığı sevgi, barış ve kardeşliğe çağrısı, insana ve insan haklarına verdiği değerdir.

İnsanlık tarihinin yetiştirmiş olduğu abide şahsiyetlerden biri olan Mevlana, hiçbir koşul öne sürmeksizin bütün insanlığa kucak açan bir anlayışın öncüsü olarak; “Gel, gel, gel, ne olursan ol yine gel / İster kafir, ister putperest, ister Mecusi ol gel / Bizim dergahımız / Ümitsizlik dergahı değildir / Yüz bin kere tövbeni bozmuş olsan da / yine gel”¹⁰⁰. Mısralarıyla bütün insanlığı kucaklamıştır. Mevlana, karşısında, kim olursa olsun, her şeyden önce insan vardır. Dini, dili, ırkı ne olursa olsun; insan ister günahkar olsun ister kafir olsun engin bir kabul ve rahmet dolu bir nazarla bakmıştır insana.

Bütün insanlığa seslenen Mevlana, yüzlerce yıl öncesinden düşünce özgürlüğünden bahsettiği görülmektedir. “Siz varlıklar içinde Tanrı'nın bütün sıfatlarına mahzar olan yegane varlıksınız. Her şey insandadır. İnsan düşünceden ibarettir. Geri kalan et ve sinirdir”¹⁰¹. Mevlana düşünce hürriyetine de büyük bir önem vermiştir. Düşüncenin sahih ve doğru olanını esas almıştır. “Fikir hürriyetlerine hürmet eder. Mevlana'ya göre düşünceler muahaze olunamaz. İnsanın içi hürriyet alemidir. Düşünceler latiftir. Onlara hüküm olunamaz. Bunlar havadaki kadestir. İbare, cümle ve söz haline geldiği andan itibaren o düşünce sahibinin

⁹⁸ Kemal ERASLAN, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.27.

⁹⁹ İsmet Zeki EYUBOĞLU, Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli, (3. Baskı), İstanbul, 1998, s. 110.

¹⁰⁰ Ziya ELİTEZ, Hamdım, Piştim, Yandım. Mevlana'dan Altın Öğütler I, (4. Baskı), Kozmik Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.36.

¹⁰¹ Mevlana, Fih-i Mafih, (Çev. Melih Ü. ANBARCOĞU), MEB Yay., İstanbul, 1990. s. 14.

kafirliğine, Müslümanlığına iyiliğine, kötülüğüne dair bir hüküm verilebilir”¹⁰². İnsanın gerçek değerini ve mahiyetini Mevlana kadar anlamış şahsiyetlere yeryüzünde ender rastlanmıştır. Düşünce üzerinde bir çok veciz söz söyleyen Mevlana. İnsanın düşünce ile var olduğunu özellikle vurgulamıştır. “Ey kardeş, sen yalnızca duyuş ve düşünceden ibaretsin. Geri kalan ise sadece et ve kemiktir”¹⁰³. Bu gün dünyanın akın akın Mevlana Celaleddini Rumi’yi anlamak için araştırmalar yapıp, törenler ve organizasyonlar tertiplemesinin temelinde Mevlana’nın evrensel bir insan sevgisine dayalı hayat felsefesinin bulunmaktadır.

Özünde ve ruhunda insan sevgisi, doğruluk ve erdem olan Yunus Emre, şiirlerinde ve düşüncelerinde insanı ve insanın düşünce, duyuş ve yaşama yüklediği anlamı konu almıştır. Yunus Emre’nin insan hak ve özgürlüklerine yaklaşımı sınırsız hoşgörü anlayışına dayanmaktadır. Yunus Emre, şiirlerinde insan sevgisini işleyerek, insanlığa hoşgörü anlayışında örnek olmuştur. “Ben gelmedim dava için / Benim işim sevi için / Dostun evi gönüllerdir / Gönüller yapmağa geldim”¹⁰⁴. Mısralarında görüldüğü gibi insana karşı sınırsız bir sevgi ve hoşgörü anlayışı, kimseyi incitmeme, kimsenin hakkını ihlal etmeme, bütün insanların haklarının korunmasını kendine yaşam felsefesi edinmiş bir şahsiyettir Yunus Emre. Yine bir başka bir şiirinde “Gelin tanışık edelim / İşin kolay tutalım / Sevelim Sevillelim / Dünya kimseye kalmaz”¹⁰⁵. Mısralarıyla insanların birlik ve beraberlik içinde yardımlaşarak, dayanışma ile insanların hak ve özgürlüklerine karşılıklı saygı ve sevgi esasına dayalı olarak yaşanması gerektiğini vurgulamıştır. İnsanın ve insan yaşamının değerli olduğunu dünyanın geçici olduğu sahih olanın insan onuru ve insanın huzurlu bir dünyada yaşamsı olduğunu ifade etmiştir. İnsan olan herkese karşı engin bir sevgi besleyen Yunus emre, fakir, zengin, Müslüman ya da kafir olan herkese karşı hiç bir ayırım gözetmeksizin bütün insanlığı kucaklamıştır. Bu gün insan haklarının oluşturmak istediği anlayış Yunus Emre’nin hayat felsefesinden başka ne olabilir ki. Yunus Emre bir başka şiirinde insanlığa şöyle sesleniyor. “Sen sana ne sanırsın / Ayruğa da onu san / Dürüst katalan manası / Budur eğer var ise”¹⁰⁶. Yunus Emre’nin bu mısraları insan hakları anlayışının kavramlaşmasına önemli katkıları bulunan Hümanist anlayışın öncülerinden diyebiliriz. “Bütün din kitaplarının bir tek anlamı olabilir olsa olsa. Olmalıdır yada. O da insanı insanla barıştırmak. Hümanizmanın özü de

¹⁰² Mevlana, Fih-i Mafih, (Çev. Melih Ü. ANBARCOĞU), s. 31.

¹⁰³ Mevlana, Mesnevi, C.III, MEB Yay., Ankara, 1990, s.277.

¹⁰⁴ Sevi GÖKDEMİR, Ayvaz GÖKDEMİR, Yunus Emre Güldeste, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.91.

¹⁰⁵ GÖKDEMİR, Ayvaz GÖKDEMİR, Yunus Emre Güldeste, s.106.

¹⁰⁶ sabahettin EYÜBOĞLU, Yunus Emre, (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2005. s.33.

budur işte. Hümanistlerin özleminde insanın bütün insanlığı kendinde bulmasıdır. Bir insanın bütün insanlarla kaynaşması, halleşmesi değil mi”¹⁰⁷.

Mevlevi geleneğinin en önemli temsilcilerinden sayılan yaşam felsefesini insan sevgisi üzerine kuran Şeyh Galip, insanı üstün ve değerli bir varlık olarak ağıllar ve bütün insanlara bu düşüncesini anlatmaya çalışmıştır. Şu beyit Şeyh Galibin insana olan bakışının adeta bir fotoğrafıdır. “Hoşça bak zatına kim zübde-i alemsin sen / Merdüm-i dide-i ekvan olan ademsin sen”¹⁰⁸. Şeyh Galip bu beyitte insanı varlığın özü olarak ele alıyor. Sen kendine iyi bak, hoşça bak, ki alemin özüsün varlıkların gözbebeği olan insansın sen.

B.TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

1. Osmanlı Devleti’nde İnsan Hakları

Türklerde demokrasi tarihi ve insan hakları kavramının bu günkü anlamda Batılı Anlayışın kabul gördüğü gelişimi literatürde 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile başlatılmaktadır. Tanzimat fermanıyla Osmanlı Devletinde kişilere yönelik bir takım sosyal ve ekonomik haklar konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Fakat dünya tarihine altı asır yön veren bir çok farklı dine mensup, çok-uluslu Osmanlı Devleti, çok sayıda farklı kültürün birbirleriyle yan yana kardeşçe yaşadıkları bir toplumsal yapıyı oluşturmuştur. İnsan hakları kavramının bugünkü amacı da farklı kimliklere sahip bireylerin dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın kişisel haklarının korunması sağlamaktır.

Müslüman, Hıristiyan ve Musevi topluluklar, Osmanlı ‘millet sistemi’ içerisinde barış ve huzur içinde beraberce yaşayarak kendi dillerini, dinlerini ve kültürel kimliklerini muhafaza etmesine rağmen Osmanlı Devletinde insan haklarına verilen değer yok sayılarak; Batı anlayışının kabul gördüğü çizgide insan hakları kavramın Türklerde ve Osmanlı Devletinde ancak 1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra ortaya çıktığı varsayılmıştır. Osmanlı tebaasında yaşayan milletlerin ve kişilerin insan hakları, İhlal edilmiş gibi bir tablo çizilmektedir. Oysa İnsanı, maddi varlık konumuna göre farklı sınıflara ayırıp tabasını zulüm eden ve zorla bir arada tutan Roma İmparatorluğu ve Bizans Devletinde durum böyle iken Osmanlı Devleti, Ankara Karacadağ çevresinde Bizans’a komşu küçük bir beylik aşamasında iken bile “adaleti, hoşgörüsü, insana ve insan onuruna verdiği önemle adını duyurmuştu. Çünkü Osmanlı’nın Türkler henüz Müslüman olmadan önce Orta Asya Türk devletlerinden

¹⁰⁷ EYÜBOĞLU, Yunus Emre, (2. Baskı), s.33.

¹⁰⁸ Şeyh GALİP, Şeyh Galip Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1994, s.35.

Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Avrupa Hunlar'ı gibi Türk devletlerinde sınıfsız, eşitlikçi devletin insan için var olduğunu benimseyerek insan onurunu yaraşır şekilde, tabasında bulunan topluma ve kişilere birtakım hak ve özgürlükler tanıyan kuralları benimsemiş bir kültürün mirasçısıdır.

Fakat Osmanlı Devletinde insan hakları kavramının Batılı anlayışın bu günkü anlamda kabul ettiği biçimde neden söz edilmediği konusunda insan hakları kavramı daha çok ezilen toplumların ve insan hakları ihlal edilen milletlerin mücadelesi sonuncunda bu günkü noktaya gelmiş olduğu görülür. *“İnsanoğlunun yüzlerce binlerce yıllık tarihi, büyük çapta, onun ezilmişliğinin ve buna karşı koyuşunun da tarihidir. Kadın olsun erkek olsun, kızıl ya da kara derili olsun, dindar-dinsiz, köle, serf yada işçi olsun bunlar bir özgürlük tarihi olamazdı. Yazılamazdı. Bu anlamda insan hakları kuşkusuz, haksızlığa ve baskıya uğrayan insanların elinden çıkmadığı, onun yaratusudur”¹⁰⁹*.

Osmanlı Devletinin fethini gerçekleştirdiği yerlerde baskıcı bir idare tarzından uzak durmuş, insanların barış ve huzuru için çalışmıştır. *“Osmanlılar savaşta serttiler ama fetihlerini yumuşak bir şekilde yönetirlerdi. Kendilerine miras kalan toprakların şartları gereği, herkesin kendi başının çaresine baklaması gerektiğine inanırlardı: bir ıslıkla orduları yönetmek ve sınır yollarında gök gürültüsü gibi ilerlemelerini sağlamak bir şey, bu dikkat çekici ve dalgali imparatorluğun her köşe bucağına sızmak ve olan biten her şeye hakim olmak başka bir şeydi”¹¹⁰*.

Osmanlı Devletinde devlet felsefesinin temelini oluşturan hoşgörü ve adalet anlayışı, Doğal Hukukun sınırlarını çizdiği, insanın insan olmasından kaynaklanan haklarını engelleyecek, tebaasına zulüm eden baskı yapan bir anlayıştan uzak durarak üç kıta üzerinde pamuk ipliği kadar ince, ipek kadar naif fakat demir aklar kadar sağlam bir yapı oluşturmuştur.

“Osmanlılar, Ortaçağ Türklüğünün, İran (Sasani), Bizans, Yunan, İslam ve göçebe geleneklerinin sentezini yapmış, Anadolu'daki son bir ‘kurumlaşma’ örgütlenmesidir”¹¹¹. Osmanlı Devleti'nde insan haklarının düzeltilmesi ve toplumsal bir takım haklar içeren düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin en zayıf dönemi olan dağılma döneminde yapıldığı gözlenir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin omurgasını oluşturan devlet kurumları, zamanla kendine özgü işleyiş sistemi yıpranmış ve işleyemez duruma gelmiştir. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nde bir takım dış güçlerin ve ülke içinde oluşan bir takım güçlerin etkisi ile İnsan hakları dairesinde değerlendirilen bir takım düzenlemeler yapmıştır.

“Üçüncü yüzyılın sonlarına kadar çok tanrılı dinlere inanan ve bu dönemde Hıristiyanlığı kabul eden halka, akla hayale sığmayan eziyetleri layık gören Roma imparatorları, Hıristiyanlığın devlet dini olmasından sonra kendilerini Hıristiyanlığın bayraktarları olarak görmeğe 388'de başladılar. Bizans İmparatorluğu

¹⁰⁹ TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.13.

¹¹⁰ Jason GOODWIN, Ufukların Efendisi Osmanlı, (2. Baskı), (Çev: Armağan ANAR) Sabah kitapları, İstanbul, 1999, s.84.

¹¹¹ Toktamış ATEŞ, Siyasal Tarih I, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, (Basım tarihi belirtilmemiş), s.31.

döneminde, Hıristiyanlık devletin işleyişinde önemli bir prensip haline geldi ve yeni memleketler fethedilir edilmez halk zorla Hıristiyan yapılmaya çalışıldı. Bizans İmparatorluğu bu kez Hıristiyanlığın temel prensip ve kaidelerine yönelerek, bu dine inananları esas almış ve bundan başka dinlere inananlar, dinlerini değiştirmeye zorlanmışlardır. İnançlarından dönmeyenler ise insafsızca cezalandırılmışlardır”¹¹².

Görüldüğü gibi Batı kültürünün temellerini oluşturan Roma ve Bizans kültüründe baskı ve zor kullanarak insanların dini inançlarına dahi müdahale edilmiştir. Bu gün insan hakları kavramının Batıda doğup gelişmesinin temelinde de bu etkenler rol oynamaktadır. Roma ve Bizans için çok önemli bir merkez olan yılarca Bizans Devletinin yönetim merkezi olarak bulunan İstanbul Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fethedildiği zaman İstanbul’da yaşayan gayr-ı Müslim halkı korkulardan uzak tutmak ve Türklerin insana ve insan onuruna göstermiş olduğu saygıyı ortaya koyan bir ferman yayınlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Han’ın fermanı bu gün hala İstanbul’da bir kilisede muhafaza edilmektedir.

“Gazilerim, Canab-ı Hakka hamdü senalar olsun ki İstanbul Fatih Oldunuz. Mukavemet etmeyip aman dileyenlere asla dokunmayınız. Kadınlara, çocuklara, hastalara ve yaşlılara da en küçük bir zarar vermeyiniz. Sadece ve sadece size hanel olan ganimetleri alınız”¹¹³. Bu sözler üzerine İstanbul Patriğinin Fatih’in ayaklarına kapanmıştır. Fatih sultan Mehmet İstanbul Patriğinin bu tavrı üzerine “Bizim dinimizde insanlar karşısında Allah’a secde eder gibi eğilmek haramdır. Kalkınız. Size ve sizinle birlikte bütün Hıristiyanlara, her türlü hak ve hürriyetleri iade ediyorum. Şu andan itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz hususunda gazab-ı şahanemden korkmayınız”¹¹⁴. Fatih’in bu sözleri daha sonra Ferman-ı Hümayunla teyit etmiştir.

Zengin bir kültürel mirasa sahip bulunan Osmanlı Devleti’nde toplum adalet ve hoşgörü devlet yönetiminin temel felsefesini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nde İslam Dini devlet yönetimini ve günlük yaşam biçimini belirleyen en önemli etken olduğu halde gayr-ı Müslim halk kitlesine de kendi inanç ve ibadetleri doğrultusunda yaşam biçimlerini belirleme hakkı tanımıştır. Fatih Sultan Mehmet, 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul’u fethettiği zaman, İstanbul yaşayan halkı İslam’a davet eder ve İslam’ın dinden döndürmek uğruna zulmetmeyi yasakladığını bildirir ve Müslüman halka, gayri Müslimlere hoşgörü ile yaklaşmalarını emreder.

“Fatih Sultan Mehmet Bosna’yı fethettiği zaman Osmanlı Devlet politikasının sonucu olarak bölge halkına dini serbesiyet getirmiştir. Fatih buradaki Latin papazlarına verdiği 1463 tarihli fermanında şöyle demektedir ‘Nişan-ı hümayun şu ki ben ki Sultan Mehmet Han’ım, üst ve alt tabakada bulunan bütün halk

¹¹² Hatice PALAZ ERDEMİR, “Tarihi Gelişim Sürecinde İnsan Hakları ve Osmanlı Modeli”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:9-10. <http://www.academical.org/dergi>, (30.04.2006).

¹¹³ Osman Nuri TOPBAŞ, Abide Şahsiyetler ve Müesseseleriyle Osmanlı, Altınoluk Yay., 1999, İstanbul, S.109.

¹¹⁴ TOPBAŞ, Abide Şahsiyetler ve Müesseseleriyle Osmanlı,s.109.

tarafımdan şu şekilde bilinsin ki bu fermanı taşıyan Bosna rahiplerine lütufta bulunup şu hususları buyurdum. Söz konusu rahiplere ve kiliselerine hiç kimse tarafından engel olunmayıp rahatsızlık verilmeyecektir. Bunlardan gerek ihtiyatsızca memleketimde duranlara ve gerekse kaçanlara emn ü aman olsun ki memleketimize gelip korkusuzca sakin olsunlar ve kiliselerine yerleşsinler. Ne Ben ne vezirlerim ne de halkım tarafından hiç kimseye bunlara herhangi bir şekilde karışıp incinmeyecektir. Kendilerine, canlarına, mallarına, kiliselerine ve dışardan memleketimize getirecekleri kimselere yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v) hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, yüz yirmi dört bin Peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için en ağır yemin ederim ki! Yukarıda belirtilen hususa söz konusu rahipler benim hizmetime ve emrime itaatkar oldukları sürece hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyeceklerdir”¹¹⁵. Osmanlı Devletinde tebaayı birbirine bağlayan en önemli faktör İslamiyet olduğu ve devletin bir çok farklı din, dil ve kültürel kimliği yıllarca bir arada yaşattığı göz önünde tutulursa Osmanlı Döneminde Türklerin İnsan onuruna gösterdiği hassasiyetin önemi açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

“1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Halifeliği de üstlenmesi ile Osmanlı Devleti, tam anlamı ile İslami ve teokratik devlet niteliği kazanmıştır. Osmanlı Devletinin siyasal ve hukuksal yapısı dinsel ilkelere dayanıyordu. Mutlak bir hükümdar durumunda olan padişahın yetkilerini dini, ahlaki ve örfi sınırları olmakla birlikte, uygulama da bu sınırlamalar padişahın ve şeyhülislamın kişiliklerine göre etkili ya da etkisiz olabiliyordu”¹¹⁶. Osmanlı Devletinde Batı anlayışının kabul gördüğü bugünkü çizgide bir insan hakları anlayışı söz konusu olmasa da Osmanlı Devleti’nde din toplumsal yaşamı ve devlet yönetiminde izlenen politikaları belirleme de devlet ve vatandaş arasındaki ilişkileri belirlemede önemli bir unsur olmuştur. “Türk toplumunun kabul ettiği İslamiyet beş temel hakkı formüle etmiştir. Günümüz de en önemli insan hakkı olarak formüle edilen haklar şunlardır: Can güvenliği, mal edinme hakkı, akıl sağlığı, nesil ve din ve vicdan hürriyetidir. Bu hakları kabul eden İslamiyet bütün insanların eşit olduklarını belirterek bunları hukuki norm biçimine dönüştürmüştür”¹¹⁷. Osmanlı Devletinde padişahlar ve yöneticiler ilk başlarda kurallara kusursuz olarak riayet ederek, hoşgörü ve adaleti ile bilinen bir devlet olmuştur. Fakat zamanla padişahlar ve yöneticilerin tutumları nedeniyle bazı değerler yıpranmış bunun neticesi olarak savaşlarda yenilgiler başlamıştır.

Esas olarak Batılı anlamda insan hakları kavramının Batı kültürünün bir ürünü olarak kabul görülmesinin temelinde din özgürlüğü için verilen mücadele bulunmaktadır. Batı toplumlarında din özgürlüğü için mücadelenin verildiği dönemde Türk toplumunda böyle bir sorun söz konusu değildir. “Din ve Özgürlük ilişkisinin Osmanlı Tarihsel zemininde, Batı’dakinden farklı bir görünümde olduğu anlaşılmaktadır. Batı’da dinsel özgürlükler için mücadele, siyasal ve bireysel özgürlükler için de en esaslı ivmeyi vermiştir. Bunun tipik diyarı Amerika olmuştur. Kuzey Amerika’da XVIII. yüzyıl

¹¹⁵ Hüseyin TEKİNOĞLU, F.S.Mehmet Han’ın Yönetim ve Liderlik Sırları, Kum Saati Yay. I. Basım, İstanbul, 2005, s.122.

¹¹⁶ Şeref GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, 9. Baskı, Turan Kitapevi, Ankara, 2000, s.100.

¹¹⁷ Murat DÖNMEZ, İnsan Haklarının Uluslar arası Düzeyde Korunması ve Uluslararası Kuruluşlar, (yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Konya, 2003, s.68.

sonlarında, siyasal bağımsızlık talepleriyle birlikte insan haklarının ve bireysel özgürlüklerin de yükselişinin kökeninde yatan başlıcasında dinsel özgürlük ihtiyacı idi”¹¹⁸.

Orta Asya Bozkır kültürünün getirmiş olduğu birlik, beraberlik ve dayanışma zorunluluğu nedeni ile eşitlik anlayışı içinde kişilerin hak ve özgürlükleri korunmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabulü ile İslam Dinin üzerinde önemle durduğu Adalet anlayışı, evrensel insan sevgisi Türklerin yaşam biçimlerini belirleyen önemli faktörler olmuştur. İnsan hakları ihlallerinin pek görülmediği bir sistem oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin en parlak döneminde tahta bulunan Muhteşem Süleyman olarak da bilinen Kanuni Sultan Süleyman, “Çok detaylı bir biçimde sultana ve şeriata dayalı bir kanunname hazırlatmıştı. Yasa sultanın tebaasının tamamının görevlerini ve hakları İslam hükümlerine uygun olarak belirlemiş, Müslümanlarla Gayri Müslimler arasındaki ilişkileri düzenlemiş. Ve insanların giymeleri gereken giysilere kadar, toplumsal anlayış ve davranış kuralları koymuştu”¹¹⁹.

Görüldüğü gibi Osmanlıda hoşgörü anlayışına dayalı zengin bir kültürün mirasçıları olarak karşılaştıkları kültürlerinde etkisi ile kendi kültürlerinin özünü koruyarak yeni bir sentez oluşturmuştur. Fakat Osmanlı Devleti’nde zamanla devlet sistemini oluşturan organlar yıpranmış, yöneticiler keyfiyetine göre işler hale gelmiştir. Bunun neticesinde İnsanı yaratılmışların en değerlisi olarak gören hak ve adalet kavramına büyük öne veren, ayrımcılıktan uzak, adil yönetim anlayışının zayıflaması insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti giderek güç ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu sebepten Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıldan sonra Batı Uygarlığının, halk kitlelerinin ve aydınların etkisiyle ıslahat hareketlerinin başladığı görülür. Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıldan sonra görülen ıslahat hareketleri Batı anlayışının kabul gördüğü İnsan Hakları çizgisinde yapılmış düzenlemelerdir.

2. Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri

Avrupa yaşanan gelişmeleri iki yüz yıl sonra kabul eden Osmanlı Devleti toplumsal çözümleri, savaş meydanlarında yaşanan yenilgileri ve Avrupalı Devletlerin iç işlere müdahalesini önlemek amacıyla ıslahat çalışmalarına başlamıştır. XVIII. yüzyılda Avrupa’da liberal ve demokratik düşünce akımının etkileri yaklaşık yüzyıla yakın bir gecikme ile Osmanlı Türkiye’sini etkilemeye başlamıştır.

“Osmanlı Devletinin çöküşü ile, tımar Sisteminin yozlaşması arasında koşutluk olduğu da görülür. Osmanlı Devletinde merkezin zayıflaması, tımar sisteminin yozlaşması, ayan denen beylerin güçlenmesini ve

¹¹⁸ TANÖR, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, s.303.

¹¹⁹ GOODWIN, Ufukların Efendisi Osmanlı, s.77.

halkın, yöresel güçlerin baskısı altına girmesini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında sanayi devrimine geçen batının Osmanlı pazarlarını ele geçirmesi, tarım dışında tüm üretim düzenin çökmesine neden olmuştur. Bu iki önemli etken ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısının bozulmasını hızlandırmıştır. Bu durumdan kurtulmak ve devlet yapısını güçlendirmek amacı ile ıslahat hareketlerine girilmiştir”¹²⁰. Osmanlı Devleti’nde ıslahat hareketleri ile birlikte Batı Anlayışının kabul gördüğü bu günkü anlamda insan hakları anlayışı çizgisinde ilk düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin tarihsel süreci dikkatle incelendiği zaman ıslahat çalışmalarının devletin merkezi otoritesinin zayıfladığı, yöneticilerin keyfi uygulamalarının görüldüğü dönemlerde başlamıştır. Dünya tarihine yön veren bir milletin ve devletin tarihin akışı içinde yok sayılması kabul edilir bir durum değildir.

İnsan hakları kavramının tarihsel gelişimi incelenirken Türk kültürü ve Medeniyeti ile Avrupa kültürünün ve Avrupa kültürü üzerinde etkileri bulunan Doğu medeniyetlerinin etkisi neticesinde ortaya çıkan Avrupa uygarlığı arasında görülen bu farklılıklar konuyla ilgili bir takım zorlukları ortaya çıkarmaktadır. İnsan haklarının bu günkü anlamda kabul gören uluslararası anlayışın ilk belgeleri 1215 İngiltere’de ilan edilen ‘Magna Carta Libertatum’ ve 1776’da Amerika’da yayınlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi olmuştur. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllardan sonraki süreçte Batı toplumlarında insan hakları ihlallerini önlemek ve kişilere daha müreffeh bir yaşam sunmak amacı ile sürekli olarak bir takım düzenlemeler içeren bildireler ve belgeler yayınlanmıştır. Bunun temel sebebi Batı toplumlarında daha çok görülen insan hakları ihlallerini önlemektir. Çünkü insan hakları kavramı daha çok ezilen ve doğal haklarını kullanamayan insanların elinden çıkmıştır.

Türklerde ise Batılı anlayışa göre kabul gören insan haklarının tarihsel sürecinde ilk kez görülen belge 3 Kasım 1839 yılında İstanbul’da Gülhane Parkında Sadrazam Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hatt-ı Hümayun) olarak ilan edilen kişilere kültürel, sosyal ve siyasal haklar tanıyan belge olmuştur. Türk uygarlık tarihinde bu belgenin ilan edilmiş olduğu döneme kadar geçen süreçte Türklerde insan hakları ihlallerinin görülmediği yönünde bir tez ortaya koymak amacıyla değiliz; Fakat Türk toplumunun yaşam biçiminin sonucu olarak insan hakları ihlallerinin Batı toplularından az görüldüğünü iki kültür arasındaki farklılıklar göstermektedir. Avrupa’da İnsan Hakları kavramının bu günkü anlamda doğup, gelişerek bu aşamaya gelmesi Avrupa coğrafyasında yaşanan olumsuzlukların doğurduğu olumlu bir gelişmedir.

¹²⁰ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.102.

a) Sened-i İttifak

Türk toplum ve sosyal yaşantısına göre büyük farklılıklar görülen Batı toplumlarında İnsan Hakları konusunda görülen ilk belge 1215 yılında imzalana Magna Carta Libertatum olarak bilinirken Türklerde ve Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud Han döneminde Ekim 1808 yılında ayanlar ve hükümet arasında yapılan karşılıklı taahhüdüler içeren bir sözleşme olarak kabul edilmiştir. XVIII. asra girerken Osmanlı Devletinde merkezi otoritenin zayıflamasıyla Devlet, mültezimlerin reayayı ezmeleri sonunda, vergi toplama işini mahalli eşrafa devretme siyasetini başlatmıştır. Bunun sonucu da ayanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türk Anayasacılık tarihinde bir ilk olarak kabul edilen ve yedi maddeden oluşan Sened-i İttifakın başlangıç kısmında bozulan düzenin ve devlet otoritesinin sağlanması amacı belirtilmiştir.

*“Sened-i ittifak, padişahla fiili ve bölgesel birer iktidar olan ayan adı ile anılan Beyler arasında, iktidar paylaşımını düzenlenmesini amaçlayan, hukuksal açıdan iki taraflı bir işlem, bir tür siyasi sözleşmedir. Bu belgenin iki özelliği vardır. Birincisi padişahın ayanı taraf olarak tanınması, onunla sınırlı da olsa iktidar paylaşımına gitmesi, ikincisi de ayanın bağımsızlığını padişahın kabul etmiş olması”*¹²¹. Kısaca Sened-i ittifak'ın İnsan Hakları ile ilgili hükümleri şu şekilde özetlenebilir: Ayanlar padişahın emirlerine mutlak surette itaat edecek. Padişah da ayanların canlarını ve mallarını güvenceye alacaktır. Ayanların mevcut hakları ölümlemlerinden sonra hanedanlarına geçerek aynen korunacaktır. Ayrıca ayanlar kendi bölgeleri dışında güç kullanmayacak. Halka zulüm etmeyecek ve kanunların uygulanmasında muhalefet göstermeyeceklerdir. Ülkede düzenin sağlanması ve zulmün önlenmesi için devlet görevlileri ile ayanın birlikte aldığı kararlar uygulanacak ve vatandaş her türlü zulüm ve kötü muameleye karşı korunacaktır.

b) Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Türk tarihinde demokratikleşme sürecinde Sened-i İttifak sözleşmesinden sonra ilk belgedir. Abdülmecit döneminde Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda halka duyurulan Tanzimat fermanıyla Osmanlı Devleti'nin yüz elli yıldır Batı dünyasında yaşanan gelişmelerden habersiz kaldığı kabul ederek; ayrıca bu gelişmelerin yanında Osmanlı Devlet kurumlarının yıpranmış olduğu kabul edilerek Devletin kendisini yenilemesi gerektiği düşüncesi

¹²¹ GÖZÜBÜYÜK Anayasa Hukuku, s.104.

benimsenmiştir. Bu reform süreci bir nevi bir zorunluluk sürecidir. “Tanzimat Fermanlarının gerisinde asıl zorlayıcı gücün ‘dış baskı’ olduğu da çok açıktır”¹²².

Osmanlı Devletinde XVII. Yüzyıldan itibaren devam eden yenileşme hareketleri XIX. Yüzyılda kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. “Çünkü XIX. Yüzyıl Batılı alimlerin daha esaslı ve daha devamlı müesseseler vasıtasıyla memlekete girmeye başladığı; imparatorluk için siyasal açıdan olduğu kadar sosyal ve zihniyet açısından da büyük değişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Tanzimat Fermanıyla Osmanlı Devleti, Avrupa Medeniyetinin bir çok değer yargularını açıkça yada dolaylı olarak kabul etmektedir”¹²³.

Batılı bir aydın olarak “Modern Türkiye’nin Doğuşu” eseriyle dikkat çeken Bernard Lewes, Tanzimat Fermanı’nın esasta, 24 Haziran 1839’da Nizip’te Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın hükümeti kadar modern ve liberal bir rejim kurabileceğini Avrupa’ya göstermek amacıyla Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlatılarak kabul edildiğini vurgulamıştır. Lewes: “Hatt-ı Şerif, tebaanın hayatını, namus ve mülkiyet güvenliğini, iltizam ve ona ilişkin bütün su istimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçlu itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi, ve kanunların uygulamasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri ilan etti. Eski İslam geleneğinden en köklü ayrılışı temsil eden ve bu yüzden Müslüman ilkelerini ve duygusunu en çok inciten bu sonuncu ilkeydi”¹²⁴.

Böylece Cumhuriyet dönemine kadar sürecek olan İslam Hukuk kurallarının yanında, Batı hukuk kurallarının uygulamaya konulmuştur. Osmanlı Devletinde Müslüman ve Hıristiyan tüm uyrukların eşit haklara tabi olduğu kabul edilmiş olsa da hukuksal alanda oluşan farklı uygulamalar yeni sorunları beraberinde getirmiştir. “Geleneksel mahkemelerin yanında Konsolosluk Mahkemeleri, Karma Mahkemeler, Nizamiye Mahkemeleri gibi değişik konum ve işleyişte bir çok mahkeme ortaya çıktı. Mahkemelerin çeşitliliği nedeniyle, insanlar arasında adil eşitliği sağlayacak, herkesin kolayca yararlanabileceği bir hukuksal düzen ortadan katlı”¹²⁵.

Tanzimat Fermanı’nın en önemli özelliği halkın ırz, namus, can ve mal güvenliğini sağlaması, vergi, askerlik ve yargı alanlarında yeniden düzenlemeler yapılmasının kanunla düzenlenmiş olmasıdır. Tanzimat Fermanı’nın dikkat çeken bir diğer özelliği ise Padişahın, yetkilerini tek yanlı olarak kısıtlamış olmasıdır. Tanzimat Fermanıyla iktidarın gücü saraydan alınarak bürokrasiye devredilmiştir.

¹²² Server TANİLLİ, Uygarlık Tarihi, (23. Baskı) Alkım Yay., İstanbul, 2006, s.389.

¹²³ İsmail DOĞAN, Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo- Pedagojik Bir Karşılaştırma) İz Yay., İstanbul, 1991, s.18-19.

¹²⁴ LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s.107.

¹²⁵ Metin AYDOĞAN, Avrupa Birliğinin Neresindeyiz Tanzimat’tan Gümrük Birliğine, (4. Baskı) Kum saati Yay., İstanbul 2002, s.98.

c) Islahat Ferman

Tanzimat Fermanının ikinci aşaması olarak değerlendirilen Islahat Fermanı 1856 yılında İngilizler ve Fransızların isteği doğrultusunda yayımlanıyor. Islahat fermanı Tanzimat Fermanını ile başlayan ıslahat hareketlerini yeniden canlandırmıştır. Batılı devletlerin baskısı altında ve onların iteleyişi ile yapılmış olan Islahat Fermanı, “ *Tanzimat bildirisinin vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların uygulanmamış olasından şikayetçi olan Batılı devletlerin elçileri Kırım Savaşı’nın sona ermesiyle Paris’te toplanacak olan barış konferansında Rusya’nın Kaynarca Antlaşması’ndan beri elde ettiği bir takım hak iddiasıyla Ortodoks Hıristiyan milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önlemek amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdi. Batıların etkisiyle gayrimüslimlere daha fazla hakların verilmesi için hazırlanmıştır*”¹²⁶. Bu ferman, esas olarak, Tanzimat hükümlerini tekrarlayan, onları açıklayan ve genişleten bir ferman olarak görülmektedir. Osmanlı tabasında yaşayan Hıristiyan azınlığın haklarını genişleten bir harekettir.

Yabancı devletlerin hazırladığı ve Bab-ı Ali’nin kabul etmek zorunda kaldığı Islahat Fermanı Ali Paşa hükümeti tarafından ilan edildi. “*İngiliz ve Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanmış olan ferman, vergi iltizamını ve diğer kötü uygulamaları tekrar kaldırarak 1839 Fermanının ilkelerini yeniden teyit etti ve öncekinden daha özel ve kesin ifadelerle, dine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının tam eşitliği belirtildi. Türkiye bir kez daha iyi niyetini açıklamıştı*”¹²⁷. Paris Konferansından önce 28 Şubat 1856’da Babı-ali’de Islahat Hatt-ı Hümayunu adıyla, devlet erkani, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaatlerin ileri gelenleri önünde okunmuştur.

Islahat Fermanı’nda Tanzimat Fermanıyla verilen güvenceler daha geniş bir çerçevede tekrarlanarak Müslüman Osmanlı uyrukları ile gayr-ı Müslim uyruklar arasında din, vergi, askerlik ve milli eğitim alanında düzenlemeler yapılmıştır. “*Islahat Fermanı, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu’ndan çok daha fazla dış etkilere dayanıyordu. 1839 Fermanından hayli uzun olan Islahat Fermanı’nın üçte ikisi azınlıklara verilecek ayrıcalıklara, geri kalan kısmı da Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan yabancıların imtiyazlarına ayrılmıştır*”¹²⁸. Ayrıca hapisane şartları, işkence ve eziyet yasağı da ilk defa Islahat Fermanında dile getirilmiştir. Islahat Fermanında insan haklarına ait önemli bir takım haklardan söz edilse de Islahat Fermanı emperyalist güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde kurduğu baskının bir sonucudur.

¹²⁶ Niyazi BERKES, Türkiye’de Çağdaşlaşma, (7. Baskı), YKY, İstanbul, 2005, s.216.

¹²⁷ LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s.116.

¹²⁸ AYDOĞAN, Avrupa Birliğinin Neresindeyiz Tanzimat’tan Gümrük Birliğine, s.111.

d) Meşrutiyet Dönemi

Devletin siyasal sistemde değişiklikler yapılmasını öngören düşüncelerin gelişmesini başlatan Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli özelliği devlet ve devleti temsil edenlerin yetkileri üzerinde denetim mekanizmasının kurulması; ayrıca devlet ve devleti yönetenlerin keyfiliklerini önleme gücüne haiz üstün bir hukuk düzeninin kurulmasını sağlayacak adımların atılmasıdır. Bu dönemde Türk tarihinde ilk yazılı anayasa oluşturulmuştur. İnsan hakları açısından önemli bir dönem dönüm noktası başlamıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde ilk yazılı Anayasa oluşturularak; insan hakları kapsamında yer alan haklar güvence altına alınmıştır. Çünkü anayasacılık hareketleri ile insan hakları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır.

Meşrutiyet dönemi ile Türk tarihinde demokrasi adına yeni bir dönem başlamıştır. “10 Mayıs 1876'da İstanbul' medrese öğrencileri, iç ve dış olumsuz gelişmelerden Devlet adamlarını sorumlu tutup dersleri bıraktılar ve Bab-ı Aliye saldırdılar. Padişah Abdülaziz, Sadrazam Mahmut Nedim Paşayı vb. görevden almak zorunda kaldı. Fakat yeni hükümeti kuranlar, padişahı da devirmek istiyorlardı: 30 Mayıs 1876'da bunu başardılar. Ve V. Murat'ı tahta çıkardılar. Ancak O da akli dengesi yerinde olmadığı anlaşıldığından, indirilip II. Abdülhamit padişah yapıldı. (31 Ağustos 1876). Mithat Paşa'yı Sadrazam atadı. Ve hükümdarın mutlak idaresini sınırlayan, Parlamentolu Meşrutiyet yönetimini getiren bir anayasayı (Kanun-u Esasi) kabul ve ilan etti 23 Aralık 1876. Böylece I. Meşrutiyet dönemi başladı”¹²⁹. Böylece Türk tarihinde ilk anayasanın kabulü 23 Aralık 1876'dan 2006 yılına kadar 130 yıl geçmiş bulunmakla beraber insan hakları ile ilgili düzenlemeler günümüzde de devam etmektedir.

“Türk toplumunun ilk yazılı anayasası olması bakımından 1876 Kanun-u Esasi tarihte bir dönüm noktası sayılır. Kişi hak ve hürriyetleri de, ilk defa olarak, klasik esaslara uygun oldukça geniş bir liste halinde bu anayasada yer almıştır. Kanunu esasi'de 19 madde içinde sıralanan (8-26. maddeler) hak ve hürriyetler arasında başlıca şunları görüyoruz: Kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, basın hürriyeti, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, eğitim hürriyeti, kanun önünde eşitlik, mülkiyet hakkı, angarya ve işkencenin yasaklanması, tabii hakim ilkesi, kanunsuz vergi Konyacığı ilkesi”¹³⁰.

Kanunu Esasi o dönemin diğer anayasaları ile karşılaştırıldığı zaman içerik bakımından oldukça geniş hakların yer aldığı görülür. Fakat Kanunu Esasi güvence altına alınmadığı için çok uzun ömürlü olmamıştır. “İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı. Ancak Rusya Nisan 1877'de Osmanlı Devletine savaş açtı. Rusya'nın ve Balkan Hıristiyanlarının saldırılarına tek başlarına karşı koymak zorunda kaldılar. Plevne vb. bazı seferler kazanmakla beraber sonuçta yenildiler. Ruslar İstanbul önlerine kadar geldi. Kars, Ardahan ve Batumu aldılar. Savaşın acıları, felaketleri, eğitim ve öteki alanlardaki gelişmeleri de durdurdu. Abdülhamit özellikle savaş bahanesiyle Parlamentosu süresiz

¹²⁹ AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi, s.204.

¹³⁰ KAPANÍ, Kamu Hürriyetleri, s.103.

kapatarak Meşrutiyete son verdi”¹³¹. Bu nedenle Kanun-u Esasi’nin ve I. Meşrutiyet’in ömrü bir yıldan az fazla bir zaman sürmüştür. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin içerde ve dışarıda yaşamış olduğu siyasi ve sosyal gelişmeler anayasacılık hareketlerini etkilemiştir.

Abdülhamit Han’ın Meclis-i Mebusan’ı kapatarak; Kanun-u Esasiyi kaldırdığı bir dönemde Osmanlı toplumunun demokrasi konusunda henüz parlamento usulünü kabullenecek bir aşamada olmadığı anlaşılmaktadır. “Gerçekten Abdülhamit de, 1878’de parlamentoyu kapatırken: ‘Bu millet daha çocuktur’ demişti”¹³². Cumhuriyetin dönemlerinde de benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Daha etkili mali ve iktisadi politika üretmek amacıyla Halk Partisi’ne karşı bizzat Mustafa Kemal Atatürk’ün isteği üzerine daha fazla hürriyet, daha az vergi ve daha iyi bir yönetim amacıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, yeniliklerden rahatsız olan grupların etkisi ve faaliyetleri sonucunda 17 Kasım 1930 tarihinde kapatılmıştır. “Çok geçmeden bu denemenin hem erken hem de tehlikeli olduğu açık hale geldi”¹³³. TBMM’de çok partili sisteme geçiş denemeleri 1945 yılına kadar askıya alınmıştır.

e) II. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde iç politikada yaşanan çekişmeler, eğitim ve öğretim ve diğer alanlardaki gelişmeleri hız kaybetmesi, Meclis-i Mebusan çatısında bulunan gayr-i Müslim mebusların devletin bütünlüğüne zarar verebilecek tutumları devletin dış politikada gücünü kırmıştır. Dış siyasette Nisan 1877’de başlayan 93 Harbi, Balkanlarda yaşanan saldırılar, Ruslar İstanbul önlerine kadar gelmesi, Kars, Ardahan ve Batum’un Ruslar tarafından alınması, savaşın acıları, ve Batılı Devletlerin baskıları gibi bir takım çıkmazlar nedeniyle Osmanlı Devleti demokratikleşme sürecine ara vermek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Osmanlı Sultanı Abdülhamit’in parlamentoyu süresiz tatil etmesinden 23 Temmuz 1908’e kadar geçen dönem Mutlakiyet Dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devletinde ıslahat hareketleri zaman zaman kesintiye uğrasa da devam etmiştir. Mutlakiyet Dönemini “İstibdat ve Aydınlanma” dönemi olarak adlandıran Bernard Lewes, dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit’in istekli eylemli bir yenilikçi bir sultan olarak Tanzimat devlet adamlarının gerçek varisi olduğunu söyler. “Bütün Tanzimat hareketinin –hukuk, idare ve eğitim reformunun- Abdülhamit idaresinin bu ilk yıllarında gerçekleştiğini ve zirvesine

¹³¹ AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi, s.204.

¹³² AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi, s.206.

¹³³ LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 177.

eriştiğini söylemek bir mübalağa olmaz”¹³⁴ ifadesiyle dönemin karakteristik özelliğini vurgulayan Lewes, insan hakları alanında yapılan yeniliklerin Mutlakiyet döneminde de devam ettiğini belirtir.

“İkinci Meşrutiyet’in başlaması 23 Temmuz 1908 tarihinde Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit Han’ın bir ferman ile Meclis-i Mebusan’ı toplantıya çağırması ile olmuştur”¹³⁵. Otuz yıl askıda kalan Kanun-u Esasi “1909 değişiklikleriyle yeniden yürürlüğe giren anayasa uygulama yasaları ile toplumsal yaşama girememiş ve özgürlükler alanında bir gelişme sağlayamamıştır”¹³⁶.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde yapılan anayasal düzenlemeleri bir çok önemli değişiklik getirmiştir. Bu dönemde devletin rejimi etkileyecek yeniliklerin getirildiği görülmektedir.

“a)Anayasa hukuku açısından önemli olan değişikliklerden biri, Meclis-i Mebusan’a karşı, Heyet-i vükelanın sorumluluğunun düzenlenmesi olmuştur. b) Meclis-i Mebusan’ın feshi yetkisine, önemli sınırlamalar getirilmiştir. c)Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. d) temel hak ve özgürlükler alanında da Anayasada değişiklikler yapılmıştır. Kişi özgürlüğü güvence altına alınmış, basına sansür yasaklanmış, özgürlükler arasında, haberleşmenin gizliliği ve toplanma özgürlüğü yer almış, mektupların mahkeme kararı olmadan açılmayacağı esası getirilmiş, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerinin sınırları, Anayasa ile belirtilmiştir”¹³⁷.

4) 1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu)

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun içermiş olduğu hükümlerden önce Teşkilat-ı Esasiye Kanunun nasıl bir ortamda hazırlandığını belirlemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi’nden sonra 11 Eylül 1919’da yayınlanan beyannamede İstanbul Hükümeti’nden ‘Meclis-i Milliye’nin hemen ve vakit kaybetmeksizin toplanması istenmiştir. 1919’da yapılan seçimler neticesinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı 12 Ocak 1920’de toplandı. Meclis-i Mebusan’ın almış olduğu en önemli karar 28 Ocak 1920’de ‘Misak-ı Milli Beyannamesi’ni olmuştur. 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edildi. Meclis 18 Mart 1920 günü son toplantısını yaptı ve çalışmalarına ara verme kararı aldı. İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal, Meclisin Ankara’da toplanması için çağrıda bulunur. 19 Mart 1920 Ankara’da toplanan Meclis belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yerel yönetim kurulu üyelerinin seçtiği nüfus oranları dikkate alınmaksızın her livadan beş kişiden ve İstanbul’dan Meclis-i Mebusan’dan gelecek üyeler de seçilmiş üye kabul edildi. Ankara’da toplanarak 23 Nisan 1920’de ilk Büyük Millet Meclisi toplantısını yaptılar.

¹³⁴ LEWES, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 177.

¹³⁵ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.113

¹³⁶ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.131.

¹³⁷ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.114-115.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruluşundan dokuz ay sonra yazılı bir Anayasa yaparak yürürlüğe koymuştur. 21 Ocak 1921 günü ve 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununu adını taşıyan 24 maddeden oluşan bu Anayasa ile, ulus egemenliği niteliğini taşıyan bir Türkiye Devleti kurulmuştur”¹³⁸. Böylece Türk Toplumunda devlet yapısı ve yönetim anlayışında yeni bir dönem başlamıştır.

Milli Mücadele yıllarının olağanüstü şartlarında hazırlanan 1921 Anayasasının en önemli özelliği güçler birliği ilkesini ve Meclis Hükümet sistemini benimsenmiş olmasıdır. “*Buna göre Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Yasama ve yürütme güçleri, Mecliste toplanmıştır. 1921 Anayasasının özelliklerinden biri de halkın yönetime katılmasına önem verilmesidir. Bu Anayasanın bir diğer özelliği de, yargıdan söz etmemesi ve Saltanat ve Hilafet sorununu bir çözüme ulaştırmamasıdır. Cumhuriyet yeni bir Anayasa yapılarak ilan edilmemiştir. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 anayasası’nda değişiklik yaparak, Cumhuriyetin ilanı yoluna gitmiştir. 29 Ekim 1923’te çıkarılan 364 Sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyeti’nin hükümet biçimi Cumhuriyettir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından, bir seçim dönemi için seçilir*”¹³⁹.

C. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İNSAN HAKLARI

1. 1924 Anayasası

Kurtuluş savaşının olağanüstü şartlarında hazırlanan ve Türklerde Anayasacılık yolunda önemli bir adım olan 1921 Anayasası 20 Nisan 1924’te yürürlükten kaldırılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan 1924 Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1961 yılına kadar 37 yıl yürürlükte kalmıştır. 27 Mayıs 1960 İhtilali olarak bilinen ihtilalden sonra 1961 yılında yeni bir Anayasa’nın hazırlanıp kabul edilmesine kadar 1924 anayasası yürürlükte kalmıştır.

1924 Anayasası yenilikler getiren bir Anayasa olmasına rağmen kişi özgürlüklerini saydığı halde güvenceye bağlayamamış olması, Anayasaya aykırı yasaların iptali için dava yolunun bulunmaması gibi bir takım konularda eleştirilmiştir. 1924 Anayasası’nda kişi hakları belirlenirken ekonomik sosyal haklardan söz edilmemektedir.. Oysa Doğal Hukuk niteliğinde sayılan özgürlüklerin sınırı, bir başkasının özgürlükler sınırıyla belirlenmektedir.

Altı bölümden ve 105 madden oluşan, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından düzenlenen 1924 Anayasası’nın temel özellikleri “*Cumhuriyet ilkesi ‘Türkiye Devleti bir Cumhuriyet’tir. Devletin dini, Anayasa’da devletin dinin İslam dini olduğu belirtilmiştir. Bu kuralın*

¹³⁸ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.121.

¹³⁹ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.121-122.

Anayasa'dan çıkarılması 1928 yılında yapılan anayasa değişikliği ile olabilmıştır. Meclisin üstünlüğü, 1924 anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, egemenliği kullanan tek organ olarak görmüştür. Güçler birliği ilkesi, 1924 Anayasası, güçler birliği ilkesinin yumuşatılmış olarak sürdürülmekte olduğu görülür. Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkilerin, parlamenter sistemde devlet başkanına tanınan yetkiler olduğu görülür. 1924 Anayasası, yargı hakkının ulus adına, usul ve yasaya göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağını belirtmiştir.(mad.8)''¹⁴⁰.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda, sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. 1924 Anayasası, sosyal devlet anlayışından uzak, klasik, liberal ve bireyci bir değerlere sahip katı hükümler içeren bir Anayasa olarak bilinmektedir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratikleşme konusunda çalışmalar 1924 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu sürece devam etmiştir. Türkiye'de çok partili rejim, 1923'te faaliyete geçen ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ile kesintiye uğramış ve bu kesinti 1946'ya kadar sürmüştür. Türk tarihinde ilk kez çok partili döneme 1924 Anayasası döneminde geçilmiştir. Demokrat Parti'nin 1946'da kuruluşu ile 21 Temmuz 1946 günü yapılan seçimlerde gizli oy, açık sayım usulü ile yapıldı. Herhangi bir anayasa değişikliği yapılmadan bir kanun maddesinin değişikliği ile "1950 seçimlerinden önce ise 1950 tarihli yeni Milletvekili Seçim Kanunu çıkarıldı. Bu Seçim Kanununda gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkeleri yerine getirildi. Bu koşullara uyularak yapılan 14 Mayıs 1950 tarihli seçimlerinden DP büyük bir zaferle çıktı. Böylece halk serbest iradesiyle yöneticilerini değiştirmiş oldu. Cumhuriyet döneminde tek partili rejimden çok partili rejime geçişte askerlerin bir rolü yoktur. Bu tamamıyla sivil bir süreçtir''¹⁴¹.

2. 1961 Anayasası

Türk tarihinde, ilk kez bir kurucu meclisin hazırladığı ve halkoyu ile kabul edilen Anayasa olma özelliğini taşıyan 1961 Anayasası: "27 Mayıs ihtilali ile ülke yönetimine el koyan askeri güç, yeni bir anayasa yapmak için 'Kurucu Meclis' oluşturdu. Bir yıl içinde hazırlanan yeni anayasa, 9 Temmuz 1961'de halk oyuna sunuldu. Seçmenlerin yüzde 81'inin katıldığı oylamada, yeni anayasa yüzde 61,5 'Evet' oyu ile kabul edildi''¹⁴². Temel hak ve özgürlükler konusundaki yaklaşımı ve düzenlenmeleri ile dikkat çeken ve Türkiye Cumhuriyeti Kamu Hukukunda köklü değişiklikler getiren 1961 Anayasası 'Temel haklar, hürriyetler ve ödevler' adı altında ayrıntılı ve çok sayıda düzenlemeyi içermektedir. 1961 Anayasası ayrıca Anayasa ile korunma altına alınmıştır.

¹⁴⁰ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.125-1226.

¹⁴¹ <http://www.anayasa.gen.tr/> (05.05.2006).

¹⁴² <http://www.tbmm.gov.tr/> (06.05.2006).

“Millet egemenliğinin ‘yetkili organlar eliyle kullanılacağı’ hükmü ile ılımlı bir kuvvetler ayrılığı prensibi yer aldı. Yasama ve denetim yetkisi TBMM; yürütme Meclisin içinden çıkmakla birlikte ayrı bir organ olarak Cumhurbaşkanını ve Bakanlar Kurulu; yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelerce yerine getirilecekti. Ayrıca, yasaların Anayasaya aykırı olup olmadığını tespit üzere ‘Anayasa Mahkemesi’ kurularak, yargısal denetime ağırlık verildi”¹⁴³. 1961 yılından 1980 yılına kadar 19 yıl yürürlükte kalan ve yapılan ikinci bir askeri darbe ile yürürlükten kaldırılan 1961 Anayasası’nda “Temel hak ve özgürlükler, o güne kadar hiç bir Türk anayasasında görülmemiş biçimde ayrıntılı olarak düzenleniyordu. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmalarına da sınırlar konuluyordu. Anayasa ayrıca Devlete pek çok sosyal ödevler yükliyordu”¹⁴⁴.

Altı kısım ve 157 maddeden oluşan 1961 Anayasası’nın en önemi özelliği insan haklarına vermiş olduğu önemdir. Anayasanın Başlangıç bölümünde insan hakları verilen önem vurgulanmaktadır. “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için”¹⁴⁵ görüldüğü gibi İnsan haklarını ve hürriyetlerini koruyacak, sosyal adaleti sağlayacak demokratik hukuk devletini ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almak temel amaç olduğu belirtilmiştir. İnsan haklarının korunmasının esas alındığı 1961 Anayasası ile vatandaş devlet için mi yaşar? Devlet vatandaş için mi vardır? Sorusuna kuşkuya yer bırakmadan devlet vatandaşı ve vatandaşının huzuru için var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

“1924 Anayasası, 1937’de yapılan ekleden sonra, Türkiye Devletini ‘Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olarak nitelendirmekteydi. 1961 Anayasası ise, Türkiye Devletinin bir ‘Cumhuriyet’ olduğunu belirttikten sonra, ikinci maddesinde bu Cumhuriyetin, ‘İnsan Haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti’ olduğunu gösteriyor. Aynı maddenin metninde devletin bir de ‘başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayandığı’ ifade ediliyor”¹⁴⁶.

1961 Anayasası hazırlanırken 1948 İHEB’den ve 1950 AİHS’den geniş ölçüde yararlanıldığı görülüyor. 1961 Anayasası’nda temel hak ve özgürlükler 1924 Anayasası’na göre daha geniştir. Çünkü 1961 Anayasası’nda Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken ‘İnsan Haklarına dayanan devlet niteliği esas kabul edilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası’nın en önemli özelliği bireyi esas almış olmasıdır. Anayasanın ikinci kısmı olan Temel Hak ve Ödevlerin birinci bölümünde, “Madde-10. Temel Hakların Niteliği ve Korunması: Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert

¹⁴³ <http://www.tbmm.gov.tr/> (06.05.2005).

¹⁴⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/> (06.05.2006).

¹⁴⁵ <http://www.anayasa.gen.tr/> (06.05.2006).

¹⁴⁶ Mümtaz SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.81.

*huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar*¹⁴⁷.

İnsan haklarına dayanan devlet ilkesine açıklık getiren Soysal, *“insan haklarına dayanan devlet, bu amaca bağlı olan, böyle bir ideale yönelen insan haklarını kendi varlığının temel nedeni sayan devlet demektir. O devlette, devletle insan karşı karşıya gelmiş değildir. Tam tersine, devlet, kişinin özgürlüğü ile kamunun çıkarlarını bağdaştıran, her şeyden önce insanın onurunu korumak için varolan bir kuruluştur*¹⁴⁸. Türkiye Cumhuriyeti, sosyal devlet anlayışı içinde insan haklarını korumak amacıyla önemli düzenlemeler yapmıştır.

3. 1982 Anayasası

1982 Anayasası 12 Eylül 1980 müdahalesi sonucunda oluşturulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu günkü yürürlükte olan Anayasa'dır. 1980 müdahalesini doğuran nedenler arasında, *“Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırıların yoğunluk kazanmış, ‘irticai fikirlerle sapık ideolojilerin devlet kuruluşlarını işçi örgütlerini ve partileri etkileri altına alarak ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmiş olmaları, buna karşılık devlet organları ile anayasal kuruluşların işlemezliği, bunlar arasındaki çatışmalar, iktidarların partizanlığı, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasi karşısında duyulan hazımsızlıkların da payı olmalıdır*¹⁴⁹.

Geniş özgürlüklere yer veren 1961 Anayasası, ortaya çıkan bir takım olumsuzluklar nedeniyle askeri bir darbe ile askıya alınır ve kaldırılır. *“1961 Anayasasının uzun ve ayrıntılı hükümleriyle kurulan mekanizmalar iyi işleyemedi. Egemenliğin çeşitli organlar arasında bölünmesi nedeniyle, kurumlar arasında uyumlu çalışma ortamı sağlanamıyordu. Siyasi ve sosyal istikrarsızlık, bunalımlara yol açtı. Sonuçta, ülke 12 Eylül 1980'de ikinci bir askeri darbeye karşılaştı. Anayasa askıya alındı, siyasi partiler kapatıldı. Siyaset adamlarının büyük bir bölümüne siyasi yasaklar getirildi. Yönetime el koyan askeri güç, 1960'da olduğu gibi yeni bir anayasa için “Kurucu Meclis” oluşturdu. İki yıl içinde yeni anayasa hazırlandı ve 7 Kasım 1982'de halk oyuna sunuldu. Oylamaya katılma oranı yüzde 91.27 idi. Sonuçta, 1982 Anayasası geçerli oyların yüzde 91.37 “Evet” oyu ile kabul edildi*¹⁵⁰.

1982 Anayasasında ikinci maddesinde Cumhuriyet'in temel nitelikleri sayılırken ‘insan haklarına saygılı’ ilkesi vurgulamakla beraber temel hak ve özgürlükler üç farklı kategoride toplanarak güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası'nın İkinci Bölümü'nde Kişinin Hakları ve ödevleri'ni kapsayan 17.-40. ‘koruyucu haklar’ı içermektedir. Anayasa'nın Üçüncü Bölüm'ünde Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevleri başlığını taşıyan kısımda 40.- 66.

¹⁴⁷ <http://www.anayasa.gen.tr/> (05.05.2006).

¹⁴⁸ SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.83.

¹⁴⁹ Bülent TANÖR ve Necmi YÜZBAŞIOĞLU, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (4. Baskı), YKY, İstanbul, 2002, s.21.

¹⁵⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/> (06.05.2006).

Maddeleri 'İsteme Haklarını' içermektedir. 1982 Anayasası'nın Dördüncü Bölümünde 66.- 74. Maddeleri Siyasal Hak ve Ödevler başlığı altında kişilerin 'Katılma Hakları'nı içermektedir

1961 Anayasasında, Anayasa'nın Birinci Kısım, Genel Esaslar Bölümünde Cumhuriyetin niteliklerini belirten *"Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir"*¹⁵¹. *İnsan haklarına dayalı devlet" ifadesi kullanılmış olduğu görülürken; 1982 Anayasası'nda ise Anayasa'nın Birinci Kısım, Genel Esaslar Bölümünde Cumhuriyetin nitelikleri arasında "Madde-2 . Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir"*¹⁵² ifadesinin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Soysal, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası yer alan bu iki deyim arasında köklü bir fark bulunduğuna dikkat çeker. *"1982 Anayasası'nın 'İnsan haklarına dayalı' devlet olmaktan çıkıp 'insan haklarına saygılı' devlet durumuna gelmesi özellikle Anayasadaki öbür değişiklikler ile bir arada düşünüldüğü zaman, çok temel bir yaklaşım farkını anlatıyor. İnsan hakları artık devletin temeli sayılmaktan onun 'dayandığı' kavramlar ve değerler bütünü olmaktan çıkmıştır"*¹⁵³.

1982 Anayasa halk oylaması ile kabul edilmiş, 1961 Anayasasından farklı olarak tek Meclis sistemi benimsenmiştir. 1961 Anayasası'na göre yürütme daha güçlendirilmiştir. Bunun yanında özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda yeni ve daha keskin sınırlar getirilmiştir. Özerk statüye sahip kuruluşlar (YÖK, RTÜK, TRT gibi) oluşturulmuştur. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasasına arasındaki temel fark, araştırmanın konusu itibari ile de 1961 Anayasası'nın 'İnsan haklarına dayalı' 1982 Anayasası'nın 'İnsan haklarına saygılı' ifadelerinin yer almış olmasıdır. 1982 Anayasası 1982 yılından günümüze kadar bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye'de insan hakları merkez olarak Anayasa ve yasalarda düşünce ve ifade hürriyeti, dernek kurma, adil yargılanma hakkı, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, gözaltı süresi ve ölüm cezası gibi önemli konularda yapılan 34 değişikliğin 27'si insan haklarını doğrudan ilgilendiren düzenlemeler 17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Medeni Kanun: Kadın-erkek eşitliği, dernek kurma özgürlüğü, çocuk hakları gibi insan haklarının temel öznelerini ilgilendiren alanlarda düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

3 Ekim 2001 tarihinde Anayasa'da yapılan reform niteliğindeki değişikliklere paralel olarak 8 adet uyum kanunu çıkarılmıştır. AB uyum müktesebatı çerçevesinde 6 Şubat 2002

¹⁵¹ <http://www.tbmm.gov.tr/> (07.05.2005).

¹⁵² T.C. Anayasası -İHEB-AİHS,(4.Baskı), Adalet Yay., Ankara, Eylül 2005, s.4.

¹⁵³ SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı,s.191.

tarihinde çıkarılan Birinci Uyum Paketi ve 30 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan Yedinci Uyum Paketi ile Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 159 ve 312. maddeleri, Devlet Memurları Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Basın Kanunu, Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, İdam cezası, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun ile Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu gibi insan haklarının temel değerleri olan konularda önemli düzenlemelerde değişiklik yapmıştır.

1 Haziran 2005 tarihinde 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) yürürlüğe girmiştir. Yeni yapılan yasal düzenlemeler insan haklarını merkeze alınarak hazırlanmıştır. CMK'nın 91 inci maddesinde gözaltı süresi 24 saat olarak düzenlenmiştir. “Gözaltı süresi, yakalama yerine en yakın hakim veya mahkemeye gönderilmesi zorunlu süre hariç yakalama anından itibaren yirmi dört saati geçemez”¹⁵⁴.

İnsan hakları kavramı XX. Yüzyıl ve XXI. Yüzyılda siyasi ve sosyal oluşumların meşruiyetinin bir ön koşul halini almıştır. İnsan haklarını bu kadar önemli kılan temel faktör: İnsanların bir arada yaşama içgüdüğü ve toplum hayatını oluşturma zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkan ‘devlet’ kavramının yine devleti oluşturan insanların; temel haklarını tanımak, bu hakları kullanabileceği ortamı temin etmek, bu hakların kullanılmasını sağlamak ve korumakla yükümlüdür. Çünkü sosyal-siyasal sistemler olan devletler, ancak insan hakları üzerine kurulursa; insanların kendilerini geliştirebilecekleri uygun ortamlar oluşturulabilir. Kendini geliştirebilen insanlar ise kendini gerçekleştirmiş bireyler olarak daha müreffeh bir toplum ve aydınlık bir geleceğin teminatını oluşturmuştur.

¹⁵⁴ T.C. Anayasası –İHEB-AİHS,(4.Baskı), Adalet Yay, Ankara, Eylül 2005, s.569.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN KURUMSALLAŞMA SÜRECİNİN İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

Araştırmanın bu bölümünde, Türkiye Cumhuriyetinde insan haklarının kurumsallaşma süreci ve araştırmanın odak noktasını oluşturan Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarının kurumsallaşma sürecinin ilköğretim ders kitaplarına nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

A. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ KURUMSALLAŞMA SÜRECİ

İnsan hakları terimi kavram olarak yeni bir terim olmakla beraber Batı kültürünün bir oluşumu olarak kabul görse de insan hakları mücadelesi insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip ve bütün dünya milletlerinin ve kültürlerinin ortak mirasıdır. XIX. ve XX. Yüzyıllarda bütün dünyada yaşanan gelişmelerin etkisiyle yeni bir ivme kazanan insan hakları alanında ilk somut düzenlemeler BM'nin 1945 yılında kurulmasından sonra başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almakla beraber; insan hakları alanında çağımızın en temel ve önemli belgesi olarak kabul edilen 10 Aralık 1948 tarihinde BM tarafından yayımlanan İHEB'sini 6 Nisan 1949 tarihinde imzalayarak, Sözleşmeyi ilk onaylayan ülkelerdendir biri olmuştur. 12 Aralık 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'nin Statüsüne Dair Sözleşmeyi onaylayarak Avrupa Konseyi'ne üye olmuş ve 10 Mart 1954 AİHS'ni onaylamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti insan hakları konusunda uluslararası alanda geçerliliği bulunan ve yaptırım gücü olan birçok uluslararası belgeyi imzalamış ve bazı yükümlülükler altına girmiştir. Çünkü insan hakları konusu, günümüzde uluslararası gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmekte ve ülkelerin uluslararası kamuoyunda imajını belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Anayasanın 90. maddesinde: *"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (7.5.2004 gün 5170/7 s.K. ile ek cümle) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı*

*hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır*¹⁵⁵. Artık günümüzde İnsan Haklarının korunması, bir ülkenin iç sorunu olmaktan çıkarak tüm insanlığın ortak bir sorunu biçiminde değerlendirilmektedir.

Temel hak ve özgürlüklere saygının tam anlamıyla yerleşmesi ve gerekli alt yapının oluşturulması amacıyla mevzuatında gerekli değişiklikleri yapan Türkiye Cumhuriyeti BM'nin tüm temel insan hakları sözleşmelerine taraf bir devlet olarak uluslararası insan hakları sözleşmelerini onaylamıştır. 4 Kasım 1950 tarihinde İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesini Türkiye Cumhuriyeti 10 Mart 1954 tarihinde şartlı olarak onaylamıştır. 28 Ocak 1987 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkını tanıyan Türkiye Cumhuriyeti, 11 Ocak 1988 tarihinde İşkence ve Gayr-ı insani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşme'yi kabul etmiştir.

25 Ocak 1988 tarihinde “İşkence ve Diğer Zalimce, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme”yi imzalayan Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini 25 Eylül 1989 tarihinde tanımıştır. 6 Kasım 1990 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Kişisel Başvuruya imkan tanıyan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 9. Protokolü imzalayarak; insan hakları denetleme mekanizmalarından en somut uygulamaları hayata geçiren uluslararası bir kuruma kapılarını açarak insan haklarını koruyan bir ülke olduğunu göstermiştir. 21 Kasım 1990 tarihinde AGİT Paris Şartı'nı imzalayan Türkiye Cumhuriyeti 26 Haziran 1993'te “Viyana Deklarasyonu”nun uygulanması sürecine diğer ülkelerle birlikte aynı anda katılmıştır. 11 Nisan 1994 tarihinde İnsan Hakları Komisyonu ile İnsan Hakları Mahkemesinin birleşmesini amaçlayan AİHS'ine Ek 11. Protokolü imzalamıştır. 14 Eylül 2005 tarihinde ise İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayr-ı insani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol'ü imzalayarak uluslararası ve ulusal düzeyde insan haklarını korumak amacıyla çalışmalar yaptığını göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti kendi bünyesinde insan haklarının kurumsallaşma süreci uluslararası alanda yapmış olduğu bu sözleşmeler önemli rol oynamıştır.

Her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın Birinci Kısım, Genel Esaslar bölümünde ikinci maddede Cumhuriyetin nitelikleri belirtilirken ‘İnsan haklarına saygılı’ ifadesi vurgulanmıştır. “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta

¹⁵⁵ YALVAÇ, T.C. Anayasası, İHEB, AİHS, s.37-38.

belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir”¹⁵⁶. Ayrıca bu nitelikler Anayasanın 4. maddesinde yer alan: “değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” ifadesi ile güvence altına alınmıştır.

Anayasa'nın İkinci Bölümünde Kişinin Hakları ve Ödevleri kısmında yer alan 17. maddesi kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığını güvence altına almıştır. *“Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz. (“Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile” 07.5.2004 gün 5170/3 s. K. İle Madde metinden çıkarılmıştır.) Meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır”*¹⁵⁷.

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde herkesin yaşama hakkı, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkının var olduğu, tıbbi zorunluluklar ve kanunla belirtilen haller dışında hiçbir kimsenin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı, kişinin kendi rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamayacağı, eziyet ve işkence yapılamayacağı, insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza veya muameleye tabi tutulamayacağı kabul edilmiştir. Ayrıca 7 Mayıs 2004 tarihinde yapılan bir değişiklikle “mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi” ibaresi kanun metninden çıkarılarak insan haklarının temel değerlerinden olan yaşama hakkının garanti altına alındığı vurgulanmıştır. Meşru müdafaa, hükümlünün kaçmasının önlenmesi, toplu ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulandığı esnada silah kullanılmasına kanunun izin verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiillerinin istisna teşkil ettiği vurgulanmıştır.

İnsan hakları, demokratik toplum düzeni içinde insan olmanın, insanca yaşayabilmenin vazgeçilmez koşulu olarak kabul edilmektedir. Anayasalar ve yasalarda sınırları çizilen insan hakları kapsamında temel hak ve özgürlükler; ulusların kültür ve uygarlık düzeyinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. İnsan hakları kapsamında bütün temel hak ve özgürlüklere ilişkili olan düşünce özgürlüğü ise ülkelerin demokratik niteliğinin ortaya koyan en önemli etkidir. Çünkü düşünceyi açıklama özgürlüğüne, diğer özgürlüklerin yaşanabilmesinin bir ön koşuludur. 1982 Anayasası'nın 25. maddesinde “düşünce ve kanaat hürriyeti” ve “düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” olarak iki ayrı maddede

¹⁵⁶ YALVAÇ, T.C. Anayasası, İHEB, AİHS, s.2-3.

¹⁵⁷ YALVAÇ, T.C. Anayasası, İHEB, AİHS, s.6.

düzenlenmiştir. Anayasa'nın 25. maddesinde: "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz"¹⁵⁸. İnsan hakları kavramın en çok tartışılan, konuşulan en gelişken ve hareketli konularından biri kuşkusuz düşünce özgürlüğüdür. Descartes "Düşünüyorum. O halde varım" anlayışı; insanın düşünce ile var olduğu, insan yaşamının düşünce ile anlam kazandığını vurgular. "Düşünce özgürlüğü esas olarak anlamını düşünceyi açıklama ve bilgi edinme özgürlüğünde bulur. Birey kendi iç dünyasında oluşan bir düşünceyi açıklayamıyorsa, başkalarına iletemiyorsa bu özgürlükten söz edilemez. Düşünce özgürlüğü denince düşünce oluşumuna olanak veren 'haber alma ve öğrenme özgürlüğü' bu özgürlüğün sağlandığı ortamda oluşan düşünce ve kanaatlerden kınanmamayı 'kanaat özgürlüğü' ve bu suretle sahip olunan düşüncenin açıklanması, yayılması özgürlüğünü birlikte anlamak gerekir. Bu üç öge düşünce özgürlüğünün temelini oluşturur"¹⁵⁹.

Özgürlükler, insanın doğasında var olan bir arada yaşama güdüsünün bir gereği olarak hiçbir yerde hiçbir şekilde sınırsız değildir. Olağan dışı durumlarda ise özgürlükler sınırlandırılabilir yada kaldırılabilir. "Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" adı altında düzenlenen Anayasa'nın 15. maddesi: "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ((ile, ölüm cezalarının infazı) 7.5.2004 gün ve 5170/2 s.K.ile madde metinden çıkarılmıştır.) dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz"¹⁶⁰. Anayasanın 15. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen nedenlerle temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi öngörülmüş ise de kişinin kendi iç dünyasıyla ilgili olan düşünce özgürlüğünün niteliği gereği herhangi bir sınırlamaya tabi tutulamayacağı aynı maddenin ikinci fıkrasında ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Anayasa ve yasalarda temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştır. Yasalarda işkence ve kötü muamelenin tanımı uluslararası sözleşmelere uygun şekilde yeniden düzenlenmiş olup insan hakları ihlallerinin yaşanmasını önlemek ve insan haklarını korumak amacıyla 1988 yılında İçişleri Bakanlığı bünyesinde başlatılan çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nden insan hakları alanında kurumsallaşma sürecinin ilk adımlarıdır.

¹⁵⁸ YALVAÇ, T.C. Anayasası, İHEB, AİHS, s.10.

¹⁵⁹ Erol KARAARSLAN, "AİHS Çerçevesinde Düşünce Özgürlüğü", İstanbul Barosu Dergisi, İstanbul, C.78, S.4, Yıl:2004, s.1463.

¹⁶⁰ YALVAÇ, T.C. Anayasası, İHEB, AİHS, s.5.

1. İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarına ilişkin kurumsallaşma süreci Nisan 1987 tarihinde AB üyeliğine yapılan başvuru ile başlamaktadır. Bu sürecin ilk adımı 24 Haziran 1988 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu (APK) Başkanlığı bünyesinde insan hakları kapsamına giren konularında görev yapmak üzere "Çok Uluslu Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı" adını taşıyan dairenin kurulması ile başlamıştır. "Çok Uluslu Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı'nın" ismi ve görev kapsamı 1992 yılında yapılan bir yönetmelik değişikliği ile "İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı"¹⁶¹ olarak yeniden yapılandırılmıştır.

İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı, AB sürecinde yapılan değişiklikler doğrultusunda kendini yenileyerek, çalışma alanını genişletmiştir. *"Bakanlığımız görev alanına giren, insan hakları konusu ile ilgili iş ve işlemlerin koordinasyonu söz konusu daire tarafından yürütülmektedir.- Bakanlık Makamının 27 Şubat 2004 tarih ve 1026 sayılı Olur'u ile Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde bir "İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu" kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu büro İnsan Hakları İhlal iddialarını araştırmak, insan hakları alanında rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Anılan çalışmalar büroda görev yapacak Mülkiye Müfettişleri ve gerek duyulduğunda Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü denetim elemanlarınca yürütülecektir"*¹⁶².

İçişleri Bakanlığı'nın temel insan hak ve hürriyetleri konusundaki görevlerle uluslararası alanda taraf olduğumu sözleşmeler çerçevesinde; insan haklarına ilişkin uygulama ve gelişmeleri izlemek, değerlendirmek ve sonuçları değerlendirmek ve bakanlık bünyesindeki kuruluşların görev alanına giren iddia ve şikayetleri değerlendirir. Sonuçlarını takip eder. İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarını korumak amacıyla faaliyetler gösteren bir kurumdur.

2. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu

İnsan hakları ve temel özgürlükler alanında yapılan önemli düzenlemelerin başında gelen; 5 Aralık 1990 tarihinde kabul edilen 3686 numaralı kanun 'İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu' adı altında Resmi Gazete'nin 8 Aralık 1990 tarih ve 20719 sayısında yayınlanarak yürürlüğe girer. Yine 5 Aralık 1990 tarihinde 49. Cumhuriyet Hükümeti'nin Devlet Bakanlarından birisi İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Fakat 57. ve 58. Hükümetler döneminde Bakanlık sayısının azaltılmasıyla

¹⁶¹ www.icisleri.gov.tr (07.08.2006).

¹⁶² www.icisleri.gov.tr (07.08.2006).

İnsan haklarından sorumlu müstakil devlet Bakanlığı uygulaması kaldırılmış ve insan hakları ile bir Başbakan Yardımcısı görevlendirilmiştir.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu'nun birinci maddesinde *“Bu Kanunun amacı; dünyada ve ülkemizde insan haklarına saygı ve bu konudaki gelişmeleri izlemek suretiyle uygulamaların bu gelişmelere uyumunu sağlamak ve başvuruları incelemek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinde bir İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun kuruluş, görev, yetki, çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir”*¹⁶³. TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, dünyada ve ülkemizde insan haklarına saygı ve bu konudaki gelişmeleri izlemekle yükümlü kılınmıştır.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları konusundaki gelişmeleri izleyerek, Türkiye'nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve diğer milli mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermektedir. TBMM'nin komisyonlarının gündemindeki konular hakkında, istem üzerine görüş ve öneri bildirmektedir. Türkiye'nin insan hakları uygulamalarının, taraf olduğu uluslararası anlaşmalara, Anayasa ve kanunlara uygunluğunu incelemek ve bu amaçla, araştırmalar yapmak, bu konularda iyileştirmeler, çözümler önermektir. İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek ve gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmektir. Gerektiğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmaktır. Her yıl yapılan çalışmaları, elde edilen sonuçları, yurtiçi ve dışında insan haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan raporlar hazırlamaktır.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na gelen ve hak ihlali içeren şikayet dilekçelerine işlem yapan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na temel hak ve özgürlüklerinden birisinin ihlal edildiğine inanan her bireyin komisyona başvurusunu kabul eder. Her vatandaş da komisyona başvurabilir. Yalnız başvurulardan esas kabul edilen husus ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan temel hak ve özgürlüklerden birisine yönelik bir ihlalin bulunduğu iddiasını taşımalıdır.

Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde AB uyum yasaları çerçevesinde ve daha önemlisi vatandaşlarına daha insani ve huzurlu bir yaşam sunmak amacıyla insan haklarının korunması kapsamında yapılan düzenlemelerin daha bir yoğunluk kazandığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarına ilişkin kurumsallaşma sürecinde ikinci bir önemli adım ise

¹⁶³ Resmi Gazete, S. 20719, C.30, s.45 (5 Aralık 1990).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde 1991 yılından itibaren İnsan Haklarından Sorumlu bir Devlet Bakanının görev yapmaya başlamış olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1991 yılında İnsan Hakları Bakanlığı diye ayrı bir bakanlık kurulması amaçlanmış fakat hazırlanan kanun tasarısından kaynaklanan bir takım belirsizliklerden bu amaç gerçekleştirilememiştir. *“İnsan Hakları Bakanlığı kurulmasına ilişkin Kanun tasarısı kadük olmuş ve 1993'te Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kurulan İnsan Hakları Teşkilatı (Müsteşarlık) yetki kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Bu tarihten sonra, insan hakları alanında Devlet Bakanı'na bağlı olarak görev yapmak üzere Başbakanlık genelgesi ile; Haziran 1994'te İnsan Hakları Başmüşavirliği ve İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu ve bu Kurulun 1996'da kaldırılmasını takiben, Nisan 1997'de İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu kurulmuştur”*¹⁶⁴. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu faaliyetlerine bu günde devam eden; Türkiye Cumhuriyeti'nde İnsan Haklarının kurumsallaşma sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir.

3. İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu

“İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu”¹⁶⁵. Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarının kurumsallaşma sürecinde önemli adımlarından birini oluşturur. “26 Ağustos 1994 tarih ve 1994/34 sayılı Genelgesiyle kurulan ve çalışmalarını Mart 1996'ya kadar sürdüren İnsan Hakları Başmüşavirliği ve bu Başmüşavirliğe bağlı olarak çalışan İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu”¹⁶⁶ oluşturulmuş; fakat bir takım sorunlar nedeniyle varlığını devam ettirememiştir.

4. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu

1992 yılında oluşturulan Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı müsteşarlarının ve diğer ilgili kuruluş temsilcilerinin katılımı ile insan hakları alanında çalışmalar yapan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, “Başbakanlığın 9 Nisan 1997 tarih ve 1997/17 sayılı Genelgesiyle İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu gibi idari birimler oluşturulmuştur”¹⁶⁷. Böylece İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun süreklilik kazanması sağlanmıştır. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti'nde İnsan

¹⁶⁴ <http://www.devletarsivleri.gov.tr>. (15.08.2006).

¹⁶⁵ <http://www.Hukukcu.com>. (16.08.2006).

¹⁶⁶ <http://www.hukukcu.com> (16.08.2006).

¹⁶⁷ <http://www.hukukcu.com> (16.08.2006).

Haklarının kurumsallaşma sürecinde insan hakların alanında politikaların belirlenmesi ve stratejik kararların alınmasında çok önemli bir yere sahiptir.

5. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı ulusal Komitesi

İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı uyarınca İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu tarafından oluşturulmuştur. Komitenin oluşturulmasına ilişkin Yönetmelik 04 Haziran 1998 tarih ve 23362 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Ulusal Komite Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan eylem planı çerçevesinde Ulusal Program hazırlamak, bu program içinde yürütülecek çalışmaları izlemek ve değerlendirmek, ayrıca da Üst Kurulca istenecek diğer çalışmaları yerine getirmekle görevlendirilmiştir. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi'nin 11-12 Ekim 1999 tarihleri arasında Ankara'da ve 14-25 Ağustos 2000 tarihleri arasında Yalova Esenköy Hizmetiçi Eğitim Enstitüsü'nde düzenlediği "Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Formatörlük Kursu" Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi öğretmenlerine yönelik hizmetiçi eğitim programlarında birdir.

6. Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Şube Müdürlüğü

Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarının kurumsallaşma aşamasında Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele ve Harekat Dairesi Başkanlığı bünyesinde "Dünyada ve ülkemizde insan haklarına verilen büyük önem dolayısıyla, Polis teşkilatında insan hakları sahasında özel görev alacak bir ünitenin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. 31 Ekim 1996 tarihinde İnsan Hakları ve Yurtdışı İlişkiler Şube Müdürlüğü kurulmuş, daha sonra Yurtdışı İlişkiler Bölümü ayrılarak 26 Şubat 1999 tarihinden itibaren "İnsan Hakları Şube Müdürlüğü"¹⁶⁸ olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

7. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları

İnsan hakları bilincinin daha geniş kitlelere ulaştırmak ve yaşanan insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla oluşturulan İl ve İlçe İnsan Hakları Komisyonları'nın görevleri: İnsan haklarının korunmasını sağlamak ve ihlallerini önlemek için gerekli inceleme ve araştırmaları

¹⁶⁸ <http://www.egm.gov.tr/temuh/insanhaklari5.htm> (23.08.2006).

yapmak; elde edilen inceleme ve araştırma sonuçlarını yetkili mercilere bildirmek ve insan hakları konusunda toplumun her bireyini ve uygulamada sorumluluğu bulunan görevlileri eğiterek insan haklarının korunmasını sağlamak ve toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmektir. Devlet Bakanlığınca verilen görevleri yerine getirmek amacıyla 2 Kasım 2000 tarihinde, 24218 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak 01 Aralık 2000 tarihinde yürürlüğe giren İnsan Hakları Kurullarının Görev Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik ile insan hakları alanında yeni bir açılım başlamıştır. Dört kademe şeklinde insan hakları kurumsal yapısının omurgası oluşturan bu yeni yapılanmada birinci kademedede siyasi sorumluluğu da bulunan Bakan, ikinci kademedede İnsan Hakları Başkanlığı, üçüncü kademedede her ilde faaliyet gösteren İnsan Hakları İl Kurulları ve son kademedede İnsan Hakları İlçe kurulları oluşturulmuştur.

23 Kasım 2003 tarih ve 25298 sayılı Resmi Gazete’de Yayınlanarak; “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş Görev ve Çalışma Esasları Hakkındaki Yönetmelik”¹⁶⁹ 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun Ek 6’ncı maddesine dayanılarak yeniden düzenlenmiştir. böylece 2 Kasım 2000 tarih ve 24218 sayılı yönetmelik yürürlükten kaldırılmıştır ve yürürlüğe giren yeni yönetmelik eski yönetmeliğe göre daha kapsamlı hükümler içermektedir. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının kuruluş amaçlarını hayata geçirebilmeleri için daha geniş bir katılım ve çalışma programı belirlenmiştir. bir Kamu Kurumu görevlisi, otuz (30) Sivil Toplum Kuruluşu Temsilcisi ve beş (5) Kamu Kurumu temsilcisinin katılımı ile oluşmaktadır. Ayda bir defa toplanan İl ve İlçe Kurulları gerekli görülen durumlarda, Kurul başkanının çağrısı üzerine ayda birden fazla da toplanabilir. Kurul toplantılarına illerde vali veya valinin görevlendireceği bir vali yardımcısı, ilçelerde kaymakam başkanlık eder. Vali Yardımcısı Başkanlığında toplanan İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının genel görevleri 23 Kasım 2003 tarihinde 25298 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan yönetmelikte şu şekilde yer almıştır: “a) İllerde Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Masası, İl Kurulu üyeleri ve İlçe Kurulları tarafından İl Kurulunun gündemine getirilen; ilçelerde de Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Kurulu, Kaymakamlık, İlçe Masası ve İlçe Kurulu üyeleri tarafından İlçe Kurulu gündemine getirilen konuları değerlendirmek,

b) İnsan hakları ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak,

c) İnsan haklarının korunması ve insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari sebepleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin valilik veya kaymakamlık makamına önerilerde bulunmak,

d) Her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmaları yapmak,

¹⁶⁹ <http://www.resmigazete.com> S: 25298, (23.11.2006).

- e) İdarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörü ve nezaketle yaklaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak,
- f) Ayda bir tüm çalışmaları özet olarak, ilçelerde İl Kuruluna, illerde Başkanlığa bildirmek, ile görevlidir”¹⁷⁰.

8. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 10 Ekim 1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun’da yapılan değişikliklerle 12 Nisan 2001 tarihinde kabul edilen 4643 sayılı yasayla kurulmuştur. “3056 sayılı Kanununun eki ‘Başbakanlık Merkez Teşkilatı’ cetvelinin ‘Ana hizmetler Birimleri’ bölümüne ‘13. İnsan Hakları Başkanlığı’ ibaresi eklenmiştir”¹⁷¹. Karar 21 Nisan 2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İnsan Hakları Başkanlığı Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra çalışmalara devam edilmiş ve bu yasanın bir gereği olarak oluşturulması gereken “İnsan Hakları Üst Kurulu”, “İnsan Hakları Danışma Kurulu” ve “İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme ve Araştırma Heyetleri” birimleri ile ilgili yönetmelikler 15 Ağustos 2001 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığının görevleri yönetmeliğin 17. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir.

“a) İnsan hakları ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmak ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak.

b) İnsan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, izleme sonuçlarını değerlendirmek, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların giderilmesi ve Türkiye’nin ulusal mevzuatının insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmek ve bu konularla ilgili önerilerde bulunmak.

c) Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek.

d) İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmek.

e) Başkanlığın koordinatörlüğünde görevleriyle ilgili konularda teşkil edilen kurullara sekreteryaya hizmeti yapmak.

f) Makamca verilen benzeri görevleri yapmak” şeklinde belirlenmiştir”¹⁷².

¹⁷⁰ <http://www.resmigazete.com> S: 25298, (23. 11.2003).

¹⁷¹ <http://www.tbmm.gov.tr> (25.08.2006).

¹⁷² <http://www.resmigazete.com>, S: 24380 (21.04.2001).

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, faaliyetlerine devam eden önemli bir kurum olarak; insan haklarının korunması amacıyla çalışmalar yapan üst düzey bir kurum olarak Türkiye Cumhuriyetinde İnsan Haklarının Kurumsallaşma sürecinde bir kilometre taşı olmuştur.

9. İnsan Hakları Üst Kurulu

15 Ağustos 2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak, yürürlüğe giren İnsan Hakları Üst Kurulu, Türkiye Cumhuriyeti’nde insan haklarının gelişiminde önemli aşamalardan birini oluşturmaktadır. İnsan Hakları Üst Kurulu’nun görevleri TBMM’de kabul edilerek Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kurulun görevleri yönetmeliğin 5. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

a) İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine ilişkin konularda idari ve kanuni düzenlemelere ilişkin çalışmaları yapmak ve gerekli önerilerde bulunmak. .

b) Yürürlükteki mevzuatın ve kanun tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmeleri için uygun gördüğü tavsiyeleri yapmak.

c) Başbakanlık ve bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşları için insan hakları konusunda tavsiye kararları vermek.

d) İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesini, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ve Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerde öngörüldüğü şekilde, çağdaş ve evrensel ölçülere uygun olarak gerçekleştirmek amacıyla yapılacak çalışmaları koordine etmek.

e) İnsan hakları alanında kaydedilen gelişmeler hakkında kamuoyunun aydınlatılması amacıyla yapılacak çalışmaları koordine etmek.

f) Kamu kurum ve kuruluşlarınca gerçekleştirilen insan haklarıyla ilgili hizmet içi eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, kitle iletişim araçlarına ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik insan hakları eğitimi çalışmalarına katkıda bulunmak.

g) İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinde görev alacak öğretim üyesi ve temsilci gönderecek gönüllü kuruluşları seçmek, Komite çalışmalarını izlemek, değerlendirmek ve yönlendirmek.

h) İnsan Hakları Danışma Kurulunda görev alacak kurum ve kuruluş temsilcileri dışındaki üyeleri seçmek, çalışmalarını izlemek ve değerlendirmek.

i) İnsan hakları ihlali iddiaları ile ilgili olarak Başkanlık ve İnceleme Heyetleri tarafından yapılan incelemeleri değerlendirmek ve alınabilecek önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak.

j) Belirleyeceği konularda komisyonlar ve çalışma grupları oluşturmak”¹⁷³.

İnsan Hakları Üst Kurulu, insan hakları alanında çalışmalar yapan diğer kurumlarla kurmuş olduğu ilişkilerin sonucunda uygulanabilir kararların oluşturulmasını sağlamaktadır.

¹⁷³ <http://www.resmigazete.com>, S:24494, (15.08.2001).

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve kamu kurumları arasında insan haklarının daha iyi bir noktaya gelmesi için koordinatör bir kurum niteliğindedir.

10. İnsan Hakları Danışma Kurulu

15 Ağustos 2001 tarih ve 24494 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Kurulu İnsan Hakları Danışma Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik yaşanan gelişmeler doğrultusunda yeni düzenlemelere ve değişikliklere uğramıştır. İlk değişiklik 8 Haziran 2002 tarih ve 24779 sayılı Resmi Gazete’de, ikinci değişiklik 20 Şubat 2003 tarih ve 25026 sayılı Resmi Gazete’de, üçüncü değişiklik 23 Kasım 2003 tarih ve 25298 sayılı Resmi gazete’de yayımlanarak bu günkü halini almıştır.

23 Kasım 2003 tarihinde 25298 Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren İnsan Hakları Danışma Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile “10/10/1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda değişiklik yapan 12/4/2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanunun Geçici 2. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır”¹⁷⁴.

Her yıl düzenli olarak üç kez toplanan kamu kurum ve kuruluşlarının ile sivil toplum örgütlerinden temsilcilerin katılımı ile oluşan İnsan Hakları Danışma Kurulu 15 Ağustos 2001 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak, yürürlüğe giren yönetmeliğin 5. maddesinde Kurulun görevlerine yer verilmiştir:

“a) İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar.

b) Yürürlükteki mevzuatın ve yasa tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası belgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmesi için uygun gördüğü konularda görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek,

c) İnsan haklarına ilişkin olarak ilgili Devlet kuruluşları ile üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak,

d) İnsan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak,

e) Üst Kurul tarafından görüşülmesi istenilen hususları ele almak, gerekli çalışmaları yapmak ve görüş sunmak,

f) İnsan hakları ihlallerinin ulusal düzeydeki genel durumu ve somut konular hakkında ilgili Devlet Bakanına ve Üst Kurula raporlar sunmak,

g) Irkçılık ve yabancı düşmanlığı dahil insan haklarına ilişkin uluslararası konularda ilgili Devlet Bakanına ve Üst Kurula görüş bildirmek”¹⁷⁵ ile görevlidir.

¹⁷⁴ <http://www.resmigazete.com>, S: 25298, (23.11.2003).

¹⁷⁵ <http://www.resmigazete.com>, S: 24494, (21.08.2001).

İnsan Hakları Danışma Kurulu Şubat, Haziran, Ekim aylarının ilk haftasında olmak üzere yılda üç sefer düzenli olarak toplanmakla beraber gerekli görüldüğü hallerde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanın veya İnsan Hakları Danışma Kurulu Başkanının çağrısı ile olağanüstü toplantılar da yapmaktadır. Toplantı sonuçları İnsan Hakları Danışma Kurulu Başkanını tarafından bir rapor halinde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanına ve İnsan Hakları Üst Kurulu'na sunulmaktadır.

11. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri

İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme ve Araştırma Heyetleri birimi de İnsan Hakları Üst Kurulu ve İnsan Hakları Danışma Kurulu ile aynı yönetmelikte 15 Ağustos 2001 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Başbakanlık İnsan hakları Başkanlığı bünyesinde oluşturulan bu birimler Türkiye Cumhuriyeti'nde insan hakları düşüncesinin gelişmesini ve insan hakları ihlallerinin yaşanmasını önlemektir. İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme ve Araştırma Heyetleri: "Heyet insan hakları ihlali iddialarını yerinde incelemek ve araştırmakla görevlidir"¹⁷⁶.

12. Jandarma Genel Komutanlığı Dış ilişkiler ve İnsan Hakları Daire Başkanlığı

Uluslararası alanda insan hakları konusunda yaşanan gelişmeleri dikkate alan Jandarma Genel Komutanlığı "İnsan haklarıyla ilgili işlem ve faaliyetlerin daha sıhhatli bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla Jandarma Genel Komutanlığı Karargahı'nda 1994 yılında İnsan Hakları Şubesi teşkil edilmiş, 2000 yılında da Dış ilişkiler ve İnsan Hakları Daire Başkanlığı kurulmuştur"¹⁷⁷

Ayrıca Jandarma Bölgesinde veya Jandarmayla ilişkili olarak, görevlerin icrası esnasında meydana gelebilecek insan hakları ihlalleri iddialarıyla ilgili şikayet ve müracaatları kabul etmek ve bu iddiaları araştırmak amacıyla 26 Nisan 2003 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde, Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi (JİHİDEM) kurularak; faaliyetlere başlamıştır. İddia edilen eylemin JİHİDEM' e konu olması için belirli şartları taşıması gerekmektedir.

1. Eylemi yapan kişinin Jandarma personeli olması,
2. Bu Jandarma personeline yasalarla öngörülen bir görevin verilmiş olması,

¹⁷⁶ <http://www.resmigazete.com>,S: 24494, (21.08.2001).

¹⁷⁷ <http://www.jandarma.gov.tr> (26.082006).

3. Eylemin görevin ifası sırasında icra edilmesi veya göreviyle ilgili olması,
4. Bu eylemin insan onurunu incitici olması veya temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunması,
5. Bu eylemin Türk Ceza Kanununa, diğer Kanunlara veya ülkemizin taraf olduğu uluslar arası sözleşmelere göre suç teşkil etmesi,
6. Ayrıca başvurunun, iddia edilen olayın meydana geldiği tarihten itibaren suçun nev'ine göre kanuni süresi içinde yapılmış olması gerekmektedir”¹⁷⁸.

1993-2005 yılları arasında insan hakları mevzuatına uyum sağlamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti’nde bütün kamu kurum ve kuruluşlar konu üzerinde çalışmalar yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı bünyesinde Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığında bünyesinde ise İnsan Hakları Şube Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarının bu yoğun çalışmaları yanında; üniversiteler, barolar, tabipler odaları, farklı sivil toplum örgütleri konu üzerinde çok büyük çaba sarf etmekte oldukları görülmektedir. 2004 yılında AB ile müzakerelere başlayan Türkiye Cumhuriyeti, insan hakları alanında yaşanan bu gelişmelerin etkisi uluslararası kamuoyunda da görülmektedir.

14. İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu

İçişleri Bakanlığı’nın görev alanına giren, insan hakları konusu ile ilgili iş ve işlemlerin koordinasyonu “İnsan Hakları ve Uluslararası Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı” tarafından yürütülmektedir. İçişleri Bakanlığı’nın 27 Şubat 2004 tarih ve 1026 sayılı yönetmeliği ile Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde bir “İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu” kurulması kararlaştırılmıştır. “İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu” İnsan Hakları İhlal iddialarını araştırmak, insan hakları alanında rapor hazırlamakla yükümlü kılınmıştır. İçişleri Bakanlığı Mülkiye Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde insan haklarını korumak amacıyla oluşturulan “İnsan Hakları İhlalleri İnceleme Bürosu” çalışmalarına aktif olarak devam etmektedir. Ayrıca İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı insan haklarının korunması amacıyla yapılan çalışmalara stratejiler geliştirmektedir.

Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, Sağlık Bakanlığı İnsan Hakları Şube Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Avrupa Konseyi ve İnsan Haklarından Sorumlu Genel Müdür

¹⁷⁸ <http://www.jandarma.gov.tr> (26.082006).

Yardımcılığı kurumları Türkiye Cumhuriyeti'nde insan hakları alanındaki kurumsallaşma sürecine oluşturulmuş müesseselerdir.

B. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN ULUSAL SIVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nde insan hakları alanında oluşturulan bu kurumlar, insan haklarının korunmasında önemli çalışmaları hayata geçirirken; sivil toplum örgütleri de İnsan hakları alanında örgütlenerek faaliyetle de bulunduğu görülmektedir. Sivil toplum örgütlerinden BARO'lar özellikle kadın ve çocuk hakları konusunda komisyonlar oluşturarak faaliyetler göstermektedir. Ankara BARO'su, İstanbul BARO'su, İzmir BARO'su insan hakları hukuku konusunda araştırma merkezleri kurarak bu alan yapılan çalışmalara öncülük etmektedirler. İnsan hakları konusunda üniversiteleri de araştırma ve uygulama merkezleri kurarak bu alanda bilimsel çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi, Marmara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, ODTÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı ile bu çalışmalara katılan üniversitelerin bazılarıdır. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, Liberal Düşünce Topluluğu, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı, TOSAM (Toplum Sorunlarını Araştırma Merkezi), Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı, Hukukçular Derneği, Çocuk Vakfı, KADER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği) insan hakları konusunda faaliyetlerde bulunan sivil toplum örgütlerindendir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin insan hakları alanında yapmış olduğu düzenlemeler uluslar arası raporlara da olumlu bir şekilde yansımıştır. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 15 Aralık 2000 tarihinde yayınladığı rapora şu şekilde yansımıştır: *“Türkiye son yıllarda ırkçılık ve hoşgörüsüzlük ile mücadele etmek amacıyla olumlu adımlar atmıştır. Bunlar arasında bu konuyla ilgili uluslar arası hukuki belgelerin imzalanmasını ve meclis tarafından kabul edilmesini ve bir ombudsman bürosu kurulması yönünde atılan adımları sayabiliriz. Türk yetkilileri ayrıca okullarda insan hakları konusunun okullarda eğitilmesi ve asayiş kuvvetlerinin temel ve meslek içi eğitilmesi sırasında insan hakları konusunda eğitilmeleri konularında adımlar atılmıştır”*¹⁷⁹.

ECRI üçüncü 24 aralık 2004 yılında yayınladığı Türkiye raporunda da Türkiye Cumhuriyeti'nde insan hakları alanında yapılan düzenlemeler ve yapılan çalışmalara yer

¹⁷⁹ <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr> (16.07.2006).

verilmiştir. “ECRI’nin Türkiye hakkında ikinci raporunu yayınlamasından bu yana, bu raporda değinilen bir dizi alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, Bütün Irk Ayrımcılığın Bertaraf Edilmesi Uluslararası Sözleşmesi de dahil olmak üzere bir çok insan hakları sözleşmesini onaylamıştır. Temel hak ve özgürlükleri güçlendirmeye ve ırkçılığa ve ırk ayrımcılığına karşı daha etkili mücadele etmeye yönelik önemli Anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirmiştir. İfade özgürlüğü özellikle Türkçe dışı dillerde ifade, etnik ve dini azınlık gruplarının toplantı ve örgütlenme alanında ilerlemeler kaydedilmiştir. Devlet memurları insan hakları konusunda eğitilmiştir ve yerel düzeyde insan hakları kurulları tesisi edilmiştir. Ayrıca iş yasası ayrımcılığını yasaklayan ve bu alanda beyine külfetini paylaştıran hükümleri eklemiştir”¹⁸⁰.

Yapılan yasal düzenlemeler ve insan haklarının korunması amacıyla oluşturulan kurumsal yapı Türkiye Cumhuriyeti’nde insan haklarının ihlal edilmediği uluslararası kuruluşların yetkilileri tarafından da teyit edilmektedir. Avrupa Birliği’nin genişlemeden sorumlu eski üyesi Günter Verheugen, 24 Eylül 2004 tarihinde Brüksel’de yaptığı açıklamada Türkiye’de Cumhuriyeti’nde sistematik işkencenin bulunduğuna yönelik iddiaların asılsız olduğunu uzmanların araştırmalarıyla ispatlandığını bütün dünyaya açıklamıştır.

Avrupa Birliği’nin genişlemeden sorumlu eski üyesi Günter Verheugen’in, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’la Brüksel’de yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında: “Görüşmenin ikinci konusu da işkenceydi. Verheugen, Türkiye ziyareti sırasında kendisine gelen sistematik işkence şikayetlerini araştırmak üzere bir uzmanı görevlendirdiğini hatırlattı. Görüşmeye işkenceyi araştırmak için görevlendirdiği Mathas Ruthe’yi de getiren Verheugen, Ruthe’nin Türkiye’yle ilgili izlenimlerini aktardı. Verheugen, devletin bilgisi ve himayesinde Türkiye’de sistematik bir işkence olmadığı bilgisinin raporda ayrıntılı bir şekilde yer alacağını ifade etti”¹⁸¹.

Yapılan yasal düzenlemelerin ve insan hakları alanında oluşturulan kurumsal yapılaşmanın olumlu sonuçları Avrupa Birliği üyelik sürecinde faklı raporlarda yansımıştır. “İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) tarafından toplam 68 ülke hakkında hazırlanan 2005 dünya insan hakları raporunun ülkemize ilişkin bölümünde; 2005 yılının en büyük başarısının, polis karakollarındaki kötü muamele bildirimlerindeki düşüş ile kendini göstermeye devam eden, işkenceyle mücadele konusunda gösterilen kararlı ilerleme olduğu kaydedilmektedir”¹⁸².

Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde, Anayasa ve yasalarında yeni düzenlemeler yapılmış, yapılan yeni düzenlemeler ile mevcut yasalar köklü değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Ekim 2001 tarihinde Anayasa’da yapmış olduğu reform niteliğindeki değişikliklere paralel olarak 8 adet uyum yasası çıkarmıştır. 17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa’da 34 madde yeniden düzenlenmiştir. Yapılan 34 değişiklikten 27’si insan haklarıyla ilgili olmuştur. Düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokratik ve sivil otoritenin güçlendirilmesi, dernek kurma ve

¹⁸⁰ <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr> (16.07.2006).

¹⁸¹ www.aksam.com.tr. (24.09.2004).

¹⁸² <http://www.egm.gov.tr/temuh/insanhaklari10.htm> (02.10.2007).

toplama özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği gibi insan haklarını doğrudan etkileyen alanlarda kişi hakları Anayasa'da yapılan değişikliklerle teminat altına alınmıştır. Gözaltı süresi ve ölüm cezası verilebilecek haller yeniden düzenlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş bir ulus olarak imza attığı uluslararası belgeler, başta Anayasa ve yasalarda gerçekleştirilen düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar insan hakları sorunlarını tamamen ortadan kaldıramamış; fakat sorunların büyük bir kısmını çözüme kavuşturmuştur. Son Anayasa değişiklikleri ile Avrupa Birliğine uyum yasalarına yönelik düzenlemeler insan hak ve özgürlüklerine yeni güvenceler sağlayan çok önemli adımlardır. Yasal değişiklikler kapsamında Türk Ceza Kanunu (TCK) bireyi koruyan bir anlayışla oluşturulmuştur. BM "Keyfi Tutukluluk" Çalışma Grubu Başkanı Leila Zerrougui, Türkiye'de yapmış olduğu araştırmalarda TCK'nın bireyi koruduğunu vurgulamıştır. *"Yeni Türk Ceza Yasası'nın, Ceza Muhakemeleri Yasası'nın ve bunlara bağlı diğer yasaların 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'nin yargı yönetiminde ani bir değişiklik yaşanmıştır. Yeni mevzuat pek çok yasal teknik yenilikler sunarken esas olarak Türkiye'de geçerli ceza hukukunun paradigmasını kökten değiştirerek, devletin ve devlet yetkililerinin korunması sayısından, madurun ve sanığın birey olarak korunması sayısına yönelmiştir."*¹⁸³.

Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarını koruyan ve insana değer veren bir anlayıştan ivme kaybetmeden günümüzde bütün dünya devletlerinin mücadele etmek zorunda kaldığı terör örgütlerinin amaçlarına ulaşmasını engellemek ve vatandaşlarına güvenli ve huzurlu bir yaşam sunmak için uluslararası hukuk sınırları içinde mücadele etmektedir. XX. yüzyıl Dünyasının en büyük tehlikesi terör ve terör unsurlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti de vatandaşlarını, toprak bütünlüğünü ve demokrasiyi korumak amacıyla, hukuk devleti kuralları ve insan hakları çerçevesinde uluslararası ve ulusal mevzuata aykırı olmadan terörle mücadele etmek zorunda kalmıştır. İnsan hakkının özünü oluşturan insanların yaşama hakkını elinden alan terör en ağır insan hakları ihlali olarak çağın kara bir lekesidir. Bu araştırmada Türkiye Cumhuriyeti'nin insan hakları konusunda yapmış olduğu düzenlemelerle mükemmelere eriştiğini iddia etmiyoruz. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik terör ve terör unsurları, en temel insan hakkı olan; insanların yaşama hakkını elinden almak amacıyla girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimlere karşı verilen mücadeleye rağmen bu gün Türkiye Cumhuriyeti'nin insan hakları konusunda bulunmuş olduğu nokta, insan hakları konusunda çalışmalar yapan ülkeler için kılavuz haritası niteliğindedir. Ayrıca dünyada hiçbir ülkenin insan hakları konusunda mükemmelere eriştiğini söylemek mümkün değildir. Bunun en belirgin

¹⁸³ www.ohchr.org/english/press/dosc/wgadpss.turish.doc (02.10.2007).

örneği müreffeh insanlar ülkesi olarak algılanan Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan idam kararlarıdır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere ve müttefik kuvvetlerinin Afganistan ve Irak topraklarında her gün yüzlerce insanın yaşamını yitirmesine sebep olan bir işgali başlatması “İnsan Hakları Çağı” olarak nitelendirdiğimiz XXI. Yüzyıla girerken bile insan haklarının sadece ulaşılmaya hedeflenen idealler listesi olarak karşımızda durmaktadır.

C. İNSAN HAKLARI EğİTİMİ

XX. yüzyıl dünyasında demokrasi, insan hakları ile temel hak ve özgürlükler alanında köklü değişiklikler yaşanmıştır. İnsanlığın bilgi birikimi üretim parametrelerini yükseltmiş, teknoloji, iletişim ve ulaşım araçları son derece gelişmiş mesafeler kısalmış ve insanlığın refah seviyesi yükselmiştir. Dünya büyük bir köy haline dönüşmüştür. Yaşanan bu değişim globalleşen dünyada, aynı zamanda insanları birbirine bağımlı hale getirmiş ve insanlığı tehdit eden sorunlar doğurmuştur. Günümüz dünyasında belirli değerler, çıkarlar ve beklentiler üzerine kurulu bulunan ‘yaşamak’ her geçen gün karmaşık, kalabalık ve zor bir durum haline gelmiştir. Yerel ve kişisel sorunlar artık genel sorunlar olarak görülmeye başlamıştır. İnsanlığın her geçen gün değişen ve kolaylaşan yaşam şartları yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların üstesinden gelmek, geleceğe ışık tutmak ve insanca yaşamak için eğitim-öğretim çalışmaları XX. yüzyılda ayrı bir önem kazanmıştır.

Eğitimin bireyin doğumundan ölümüne kadar süregelen bir süreç olduğunu ve bu süreçte bireylere çeşitli bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırdığını vurgulayan Erden, eğitimi “En geniş anlamıyla bireyde kendi yaşantıları yoluyla davranış değişikliği meydana getirme süreci”¹⁸⁴ olarak tanımlanmıştır. Eğitimin insan olmanın ve insanca yaşamının gereklerini öğrenmek olduğuna dikkat çeken Tanilli ise, “Eğitim Oliver Reboul’un da açıkça belirttiği gibi doğuştan son güne değin her alanda ‘insan olmayı öğrenmektir’”¹⁸⁵ şeklinde ifade etmiştir.

İnsan çok yönlü bir canlı olarak; hangi yönü ile ele alınırsa o yönde bir tanım ortaya çıkmaktadır. Eğitimin temel öznesi olan insan tanımı kadar çok ve farklı eğitim tanımları yapılmaktadır. Fakat en çok dikkat çeken ve bu güne kadar yapılmış olan farklı eğitim tanımlarının özeti niteliğini taşıyan “bireyde kendi yaşantıları yoluyla istendik davranış değişikliği meydana getirme süreci” eğitimin amaçlarını, sürecini ve sonuçlarının neler olması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Eğitim her şeyden önce şahsiyetli bireyler

¹⁸⁴ Münire ERDEN, Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Opsiion Yay., İstanbul, 2005, s.15.

¹⁸⁵ Server TANİLLİ, Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz, (2.basım), Adam Yay., İstanbul, 2005, s.14.

yetiştirmek amacını taşımak zorundadır. şahsiyet: insanın kendi tavır ve davranışlarını kontrol altında tutabilmesi, dūřünerek hareket etmesi, tavır ve davranışlarının sonuçlarını gözlemleyebilmesi ve yanlış davranışları düzeltmek için çaba göstermesidir. Kısacası eğitim: şahsiyetli bireyler yetiştirme faaliyetlerinin bütünüdür.

Modern dünya devletleri, uluslararası denetim mekanizmalarının da etkisi ile artık vatandaşlarına vermiş olduğu hakların nasıl kullanılacağını ve daha insani yaşamak için bu hakların nasıl korunacağını da öğretmektedir. Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi günümüzde modern devletlerin olmazsa olmaz ilkelerinden biri olmuştur. İnsan hakları eğitimi, “1994 ve 1997 yıllarında kabul edilen İnsan Hakları Eğitimi BM On Yılı Eylem Planı’nda ve İHE Ulusal Planları Hazırlama Yönergesi’nde şöyle tanımlanmıştır. ‘İnsan Hakları eğitimi; Bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürü aşılayıp yerleştirmeyi amaçlayan bilgilendirme etkinliklerinin tümüdür”¹⁸⁶. Konuyla ilgili çalışmalar yapan Kepenkçi ise, insan hakları eğitimini “öğrencilerde insan haklarına saygı ile bu hakları koruma ve yararlanma bilincini geliştirmek amacıyla, uygun içerik materyal ve yöntemlerle verilen eğitim”¹⁸⁷ şeklinde tanımlamıştır.

10 Aralık 1948 tarihinde BM tarafından yayımlanan İHEB’sininin Başlangıç bölümünde, insan hakları bilincinin eğitim ve öğretim yoluyla kazandırılması gerektiği vurgulanmıştır. “Toplumun her bireyi ve her organının bu bildirgeyi sürekli olarak göz önünde bulundurarak öğretim ve eğitim yoluyla bu haklar ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeye ve ulusal ve uluslararası geliştirici önlemlerle gerek üye devlet halkları gerekse bu devletlerin yargı yetkisi içinde ülkelerin halkları arasında bu hak ve özgürlüklerin evrensel ve etkin biçimde tanıtılıp gözetilmesi sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsü olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ilan eder”¹⁸⁸.

BM Genel Kurulu’nun insan haklarını, insanlığın ortak ideali olarak ifade etmesi ve dünya ülkelerine insan hakları alanında eğitim yapma hususunu İHEB’sinde vurgulamasından sonra “1948 yılında Beyrut”ta toplanan UNESCO Genel Konferansında Bildirgenin okul programlarına konması çağırısı yaptı. UNESCO’nun bu alanda çıkardığı en kapsamlı belge 1974 tarihli tavsiye kararıdır. Bu belge ilk defa “Uluslararası anlayış , işbirliği, barış ve İnsan Hakları eğitimi” konularının bir bütün olduğu vurgulanmıştır. 1978 yılında Viyana”da yapılan bir uluslar arası UNESCO toplantısında “İnsan Hakları Eğitimi” ele alındı. Dokuz yıl sonra aynı konu bu defa Malta”da yapılan bir toplantıda “İnsan Haklarında Öğretim, Bilgi ve Belgeleme” başlığı altında yapıldı. Malta kongresi”nde insan hakları eğitiminin Dünyadaki bütün ülkelerde ortak bir anlayış içinde yapılması benimsendi.”¹⁸⁹. Bu kararı takiben AK 1978 yılında “İnsan Hakları Tavsiye kararı” almıştır. Bu kararı 1985 yılında alınan “Okullarda İnsan Hakları Öğretimi ve Eğitimi Tavsiye Kararı Kabulü” insan

¹⁸⁶ Mesut GÜLMEZ ve diğerleri, İnsan Hakları. ‘Eğitim ve ‘İnsan Hakları Eğitimi’ Hakları, YKY,İstanbul, 2000, s.316.

¹⁸⁷ Yasemin K. KEPENKI,İnsan Hakları Eğitimi, Anı Yay. Ankara, 2000, s.10

¹⁸⁸ SENCER, Belgelerle İnsan Hakları I,s.47.

¹⁸⁹ AKILLIOğLU,İnsan Hakları I, s.106-107.

hakları eğitimi alanında önemli bir aşamayı oluşturur. Fakat insan hakları alanında en önemli aşama 1993 yılında Viyana’da yapılan ‘Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı’ olmuştur.

“8-11 Mart 1993 tarihlerinde Montreal”de yapılan bir uluslararası UNESCO toplantısında, “İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim” başlığı benimsendi. ‘İnsan hakları eğitimi bundan böyle demokrasi eğitimi ile birlikte ele alınmalıdır’ sonucuna varıldı. Bu toplantıda ilk kez bir sonuç ve tavsiye kararı taslağı yerine bir ‘uygulama belgesi’ karara bağlandı. Bu uygulama belgesinde eğitimin kimlere , nasıl, hangi konularda yapılması gerektiği belirlenmiştir. Eğitim Uygulama Belgesi BM tarafından 14-25 Haziran 1993 tarihlerinde Viyana”da toplanan “Dünya İnsan Hakları Konferansına” sunuldu. Ve konferansın sonuç belgesinde yerini aldı. Hükümetlere bu belgeyi uygulamaları yönünde tavsiyelerde bulunuldu. Buna göre insan hakları demokrasi eğitimi, okul öncesi, okul içi eğitimde ve okul dışı eğitimde yer alması gereken önemli bir konu olduğunu belirtmiştir”¹⁹⁰.

İnsan hakları eğitimi alanında 1993 yılına kadar yapılan en önemli belge niteliğini taşıyan bu çağrıdan sonra BM Genel Kurulu, 23 Aralık 1994 tarihinde 49/184 sayılı karar uyarınca “eğitim, bilgilendirme ve bilgi yayma yoluyla bilgi ve beceriler kazandırmak, tutum ve davranışlar şekillendirerek evrensel insan hakları kültürünü oluşturmak” amacıyla “1995-2004 yıllarını İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” olarak ilan edilmiştir. BM Genel Sekreteri tarafından hazırlanan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı’nın genel amaçları şöyle sıralamaktadır: “İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek. İnsan kişiliğini ve bu kişiliğin taşıdığı onurla ilgili duyguyu tam geliştirmek. Anlayışı, hoşgörüyü, kadın-erkek eşitliğini ve bütün uluslar, yerli halklar ve ırksal, ulusal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasında dostluğu teşvik etmek. Bütün insanların etkin şekilde özgür bir topluma katılmalarını sağlamak. Birleşmiş Milletler barışı koruma etkinliklerini desteklemek imzalanmıştır”¹⁹¹. İnsan hakları eğitimi konusunda uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeleri takip eden Türkiye Cumhuriyeti, ilköğretim ikinci kademe müfredatın sistemine “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersleri, Orta öğretim müfredatında ise ‘Demokrasi ve İnsan Hakları’ dersleri, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Bilgi Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi’nde insan hakları merkezleri kurulması, Polis Akademisi’nde ve Polis Meslek Yüksek okullarında ve Jandarma Okulları Komutanlığı’nda İnsan Hakları eğitiminin yer alması önemli düzenlemeler olarak hayata geçirilmiştir.

İnsan hakları tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da insan hakları bilincinin oluşması gibi insan haklarının eğitim ve öğretim sisteminde yer alması yakın bir geçmişte gerçekleştirilebilmiştir. İnsan hakları, eğitiminin yaygınlaştırılması amacıyla İHEB’nin Başlangıç bölümünde vurgulanan öğretim ve eğitim yoluyla insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve insan haklarının ve temel özgürlüklerinin dünya düzeyinde tanınmasını sağlamak düşüncesi AK tarafından 1978 yılında bir tavsiye kararı

¹⁹⁰ AKILLIOĞLU, İnsan Hakları I, s.107.

¹⁹¹ <http://www.eskisehirbarosu.org.tr/dergi/04/insanhaklariegitimi.doc> (09.10.2006).

yayımlamıştır. “Avrupa Konseyi bakanlar Komitesi, 1978 yılında aldığı bir tavsiye kararıyla herkesin insan haklarını ve içerdiği sorumlulukları bir an önce tanıyabilmeleri için üye ülkelerde eğitim sisteminin her düzeyde insan hakları eğitimine yer verilmesini öngörmüştür”¹⁹². Fakat uluslararası alanda ilk ve esaslı bir uygulama kararları içeren ve yaptırım gücü bulunan belge ancak 1993 yılında BM tarafından ortaya konabilmiştir.

Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden ve AK ve AB ile işbirliği içinde olan Türkiye Cumhuriyeti, BM’nin hazırlamış olduğu Sözleşmeler (İHEB gibi), AGİT Belgeleri, AİHS ve diğer AK Belgeleri, AİHM’nin kararları ve Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapmış olduğu; yasal ve idari reformların yanında, eğitim yoluyla her bireyde insan hakları bilincini oluşturmayı zorunluluk saymıştır. Bu amaçla ilköğretim kademesinde eğitim gören öğrenciden orta öğretim öğrencisine, üniversitelerden, sivil toplum örgütlerine ve emniyet (polis, jandarma, sahil güvenlik....) mensuplarından ve yargı mensuplarına, kamuda çalışan herhangi bir görevliden muhtarlara kadar toplumda her bireye yönelik insan hakları eğitimi çalışmaları başlatmıştır.

İnsan hakları eğitimi kapsamında, ilköğretim ikinci kademe müfredatın sistemine “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” adı altında zorunlu bir ders yer almıştır. Orta öğretim müfredatında ise ‘Demokrasi ve İnsan Hakları’ adı altında seçmeli bir ders yer almaktadır. Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Bilgi Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi vd... üniversitelerde insan hakları merkezleri kurulmuş olup; Polis Akademisi’nde ve Polis Meslek Yüksek okullarında ve Polis Meslek Eğitim Merkezlerinde (POMEM) İnsan Hakları dersi zorunlu dersler arasına girmiştir. Jandarma Okulları Komutanlığı’nda insan hakları dersleri vermeye başlanmış olmakla beraber Jandarma Teşkilatında hizmet içi eğitim çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca kamu kurumlarında çalışacak olan memurlar adaylarına yönelik kursların programlarına insan hakları konuları eklenmiş olduğu görülmektedir.

D. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN TARİHSEL SÜRECİ

İnsan hakları alanında yaşanan bu gelişmeleri dikkate alan Türkiye Cumhuriyeti insan hakları eğitiminde önemli düzenlemeler yaparak hayata geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, barolar, tabip odaları, farklı sivil toplum örgütleri, toplumun her bireyinde insan hakları bilincini oluşturmak ve insan hakları ihlallerinin yaşanmasını önlemek amacıyla çalışmalara devam ettiği görülmektedir.

¹⁹² SENCER, Belgelerle İnsan Hakları I, s.475.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'nın 42. maddesi: Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi adı altında temel insan haklarından olan eğitim hakkını düzenlemiştir. *“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır”*¹⁹³. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan günümüze insan hakları eğitimi konu alan derslere ilköğretim programında yer vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde insan hakları eğitimi Cumhuriyet Tarihi ile başlamış olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 'Malumat-ı Vataniye' adında insan hakları içerikli müfredat sisteminde yer alan bu ders, Yunan işgali sırasında Yunan kuvvetlerinin kısa süreliğine de olsa etki gösterdikleri bölgelerde bu dersin okutulmasına muhalefet ettiği görülmektedir. *“Yunanlılar, işgalleri altındaki bölgelerdeki okulların bazılarını 1921-1922 ders yılında kapatmışlar, öğrenimi sürdürenlerin programlarındaki Malumat-ı Vataniye dersini de kaldırmışlardır”*¹⁹⁴.

İnsan hakları eğitimi Türkiye Cumhuriyetinde *“1924-1927 Eğitim-öğretim yıllarında Malumat-ı Vataniye, 1927-1930 arasında ise Vatani Malumat adıyla okutulan dersin adı 1930-1939 yılları arasında Yurt Bilgisi olmuştur. programda Yurt bilgisi adıyla yer alan bu ders 1930-1931 arasında ortaokul 2. ve 3. sınıflarda birer saat olarak okutulmuştur. 1931-1949 arasında yine ortaokul 2. ve 3. sınıflarda ikişer saat olarak okutulmuştur”*¹⁹⁵. Türkiye Cumhuriyeti'nde MEB görevinde bulunmuş bir eğitimci olan Hasan Ali Yücel insan hakları eğitimi konusunda *“İyi Vatandaş İyi İnsan”*¹⁹⁶ adında iyi bir insan ve iyi bir vatandaş yetiştirmeyi amaçlayan bir eser kaleme almıştır.

1930 yılından sonra Yurt Bilgisi adında bir dersin ders programlarında yer aldığı görülürken; konuyla ilgili ilköğretim müfredatında 1985 yılına kadar Yurttaşlık Bilgisi adı altında bir dersin okutulduğu görülmektedir. *“Talim ve Terbiye Kurulu'nun (TTK) 14 Haziran 1985 tarihinde 93 Sayılı Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu'nun da 10 Temmuz 1985 tarihli 10 Sayılı kararıyla Vatandaşlık Bilgileri adı altında okutulmaya başlanmıştır. Vatandaşlık Bilgileri ders programının amaçları on maddede sıralanmıştır”*¹⁹⁷.

Vatandaşlık Bilgileri Dersi Programı TTKB'nin 12 Mart 1992 tarih ve 45 sayılı kararı ile kabul edilerek 13 nisan 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanmıştır. Vatandaşlık Bilgileri Dersi TTKB'nin 15 Mart 1993 tarih ve 82 sayılı kararı ile değişiklik

¹⁹³ YALVAÇ, T.C. ANAYASASI, İHEB, AİHS, s.17-18.

¹⁹⁴ AKYÜZ, Türk Eğitim Tarihi, s.291.

¹⁹⁵ Alaaddin ÇIPLAK, İlköğretim 7. ve 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Programının Değerlendirilmesi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Ankara, 2002, s.4.

¹⁹⁶ Hasan Ali YÜCEL, İyi Vatandaş İyi İnsan, (2. Baskı) MEB Yay., İstanbul, 2004, s.3

¹⁹⁷ ÇIPLAK, İlköğretim 7. ve 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Programının Değerlendirilmesi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s.5.

yapılmış fakat bu değişiklik programın amaçları ve insan hakları ile ilgili konuların dışında kalmıştır.

İnsan hakları konusunda uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisi ve ulusal düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar ilköğretim müfredatında, Vatandaşlık bilgileri adı altında yer alan insan hakları içerikli ders 14 Mart 1995 tarihinde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı ile Milli eğitim Bakanı arasında; insan hakları eğitimine dair imzalanan ‘protokol’ün birinci maddesinde “İlköğretim kurumlarının 2. kademesinde halen okutulmakta olan ‘Vatandaşlık Bilgileri’ dersinin ‘ Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi’ adı altında yeniden düzenlenmesi yapılacaktır¹⁹⁸. Bu kararla Vatandaşlık Bilgileri dersi bundan sonra Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi olarak 1995-1996 Eğitim-Öğretim yılında ilköğretim 8. sınıflarda okutulmaya başlamıştır. Ayrıca tüm ortaöğretim kurumlarının programlarına seçmeli dersler arasında “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersinin eklenmesi kararlaştırılmıştır.

1997 yılında Türk eğitim sisteminde köklü değişikliklerinde biri kabul edilen zorunlu eğitim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkaran Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu İlköğretim Yasası çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde “18 Ağustos 1997 tarihinde, 4306 sayılı Yasanın 23084 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmesinden sonra sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim uygulaması başlamıştır. Yapılan bu değişiklikte ‘ilkokul’ ve ‘ortaokul’ terimleri ‘ilköğretim okulu’ olarak değiştirilmiştir¹⁹⁹. İlköğretim süresinin kesintisiz sekiz yıla çıkarılması insan hakları eğitiminin daha geniş bir yelpazeye yayılmasını sağlamıştır.

İlköğretim müfredatında yapılan bu yeniliklerin yanında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 4 Haziran 1998 tarihinde “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi”ni kurarak insan hakları konusunda daha geniş kitlelerin eğitilmesi hedeflenmiştir. Özellikle eğitim verilecek hedef grupların eğiticiler ve kamu kuruluşlarında çalışanlar, emniyet görevlileri (polis, jandarma), cezaevi görevlileri, sağlık görevlileri, medya mensupları ve sivil toplum örgütleri olarak belirlenmesi ve grupların insan hakları konusunda hizmet içi eğitime tabi tutulmasına ilişkin kararlar almış ve uygulamaya geçirmiştir. Komitenin görevleri yönetmeliğin beşinci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “*İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planının Türkiye’de uygulanabilmesi için bir ulusal program önerisi hazırlar; Eylem Planı ve Ulusal Program çerçevesinde yürütülen eğitim çalışmalarını*

¹⁹⁸ EK:2.

¹⁹⁹ Asım ARI, İlköğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Milli Eğitim Dergisi, S.153-154. Kış-Bahar 2002, <http://www.meb.gov.tr/dergiler>.

izler, değerlendirmelerini İnsan Hakları Üst Kuruluna bildirir. Ayrıca bu konularda Üst Kurulca verilen diğer görevleri yerine getirir”²⁰⁰.

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti, insan hakları eğitiminde önemli bir mesafe kat etmiştir. Toplumun her bireyini insan hakları konusunda duyarlı kılmak amacıyla eğitim çalışmalarını yoğunlaştırmış olup; özellikle ilköğretim okullarında bu konuya ağırlık verilmiştir. 25 Haziran 1998 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı TTKB’si 82 sayılı kararla ilköğretimin ikinci kademesi 7.ve 8. sınıflarda Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi olarak haftada bir ders saati olarak okutulmak üzere bu dersin müfredat programı Temmuz 1998 tarihli 2490 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1998-1999 Eğitim Öğretim döneminden itibaren de ilköğretim ikinci kademe 7. ve 8. sınıflarda zorunlu dersler arasında yer almıştır.

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi ilköğretim ikinci kademe 7. ve 8. sınıflarda okutulan dersler arasında okutulan mecburi derslerden biridir. Öğrencilerin, birey olarak toplumsal yaşamdaki haklarının, görev ve sorumluluklarının farkına olmadı ve günlük yaşamda bu farkındalığı yansıtabilmeyi amaçlayan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi Eğitim fakültelerinin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünü bitiren öğretmenler tarafından okutulmaktadır. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersini hedefi, demokratik yaşam tarzı içerisinde bilinçli, sorumlu, duyarlı bireyler yetiştirmektir. İlköğretim Müfredatı 2006-2007 eğitim-öğretim itibaren kademeli olarak değişmeye başladı. 4,5,6,7,8. Sınıf ders konuları ve kitapları kademeli olarak yenileniyor. 2006-2007 eğitim-öğretim yılında 4.5.6. sınıf konu ve kitapları değişti. Bazı pilot bölgelerde 7. sınıf programlarının da değiştiği görülmektedir. 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Türkiye genelinde bütün 7. sınıfların müfredat programı değişmiş olacaktır. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ise ilköğretim müfredatının tamamı yenilenmiş olacaktır.

İnsan hakları eğitimi ile ilgili son olarak MEB 2005-2006 eğitim öğretim döneminden itibaren uygulanmaya başlayan İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi’ni yeniden belirlenmiştir. 6., 7. ve 8. sınıflara ait ders çizelgesi, 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren 6. sınıftan başlamak üzere kademeli olarak uygulamaya konan yeni Ders Çizelgesi insan hakları eğitimi ile ilgili yeni değişiklikler getirmektedir. Çizelgenin 6., 7. ve 8. sınıflara ait olan kısmı 2006–2007 Öğretim Yılından itibaren 6. sınıftan başlamak üzere kademeli olarak uygulanacaktır”²⁰¹. İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi Talim ve Terbiye Kurulunun 14 Temmuz 2005 tarih ve 192 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. İlköğretim birinci

²⁰⁰ <http://www.resmigazete.com>, S:24466 (18.07.2001).

²⁰¹ www.meb.gov.tr (15.09.2006).

kademe ve ikinci kademe sınıflarında zorunlu okutulacak dersler MEB'in web sitesinde yayımlanmıştır: “Türkçe,Matematik, Hayat Bilgisi, Fen ve Teknoloji, Sosyal Bilgiler, T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Yabancı Dil, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Görsel Sanatlar, Müzik, Beden Eğitimi, Teknoloji ve Tasarım, Trafik ve İlk Yardım, Rehberlik/Sosyal Etkinlikler”²⁰². Yine ilköğretim birinci kademe ve ikinci kademe sınıflarında seçmeli olarak okutulacak dersler MEB'in web sitesinde yayımlanmıştır: “Yabancı Dil, Sanat Etkinlikleri (Drama, Tiyatro, Halk Oyunları, Enstrüman, Resim, Fotoğrafçılık, Heykel vb.) Spor Etkinlikleri (Güreş, Futbol, Basketbol, Voleybol, Masa Tenisi vb.), Bilgisayar, Satranç, Düşünme Eğitimi, Halk Kültürü, Tarım/Hayvancılık Uygulamaları, Takviye ve Etüt Çalışmaları”²⁰³ dersleri olarak belirlenmiştir²⁰⁴.

Görüldüğü gibi MEB İlköğretim Okulları Hatalık Ders Çizelgesine göre 6., 7. ve 8. sınıflarda zorunlu ders saati 28 olarak belirlenmiştir. Zorunlu derslere ek olarak 6., 7. ve 8. sınıflar 2 saat seçmeli derslerin okutulması kararı alınmıştır. Hazırlanan yeni İlköğretim Okulları Hatalık Ders Çizelgesi'nde araştırmamız açısından yapılan en önemli değişiklik Eski çizelgede yer alan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin kaldırılması olmuştur. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin konuları yeni çizelgede Hayat Bilgisi Sosyal Bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi derslerin üniteleri içerisinde işlenecek.

Bu kararın İnsan hakları eğitimi açısından daha uygun olduğu kanaatini taşımaktayız. Çünkü taşıdığı anlam itibari ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi konu ve kavramları bir bütün olarak; tanıtmaya, sevdirmeye, içselleştirmeye, inandırmaya ve yaşama yönelik olmalıdır. Kısaca Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi taşıdığı anlam bakımından daha çok duyuşsal hedefler kazandırmak olduğu halde mevcut programın bilişsel hedefler üzerine kurulu olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde yer alan kavramlar, 13-14 yaşında bulunan ilköğretim öğrencisi yönelik soyut kavramlar dikkat çekmektedir.

E. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİNİN DERS KİTAPLARINA YANSIMASIMASI

İnsanca yaşamak için insan haklarını korunmak ve insan hakları ihlallerinin yaşanmasını önlemek amacıyla kişilerin temel haklarının bilincinde olmaları, ayrıca neyi,

²⁰² www.meb.gov.tr. (15.09.2006).

²⁰³ www.meb.gov.tr. (15.09.2006).

²⁰⁴ EK:3.

niçin ve nasıl koruyabileceğini bilmeleri sadece eğitimle gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda insan hakları eğitimi büyük önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, insan hakları eğitimi konusuna önem verildiği görülmektedir.

1995 yılına kadar 'Vatandaşlık Bilgileri' adı altında okutulan ders 1995 yılından sonra 'İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi' olarak 1995-1996 Eğitim-Öğretim yılında ilköğretim 8. sınıf öğrencilerin mecburi dersleri arasında yer almıştır. 1998 yılında MEB TTKB tarafından yapılan bir düzenleme ile haftada iki ders saati olarak İlköğretim 8. sınıf öğrencilerine okutulmuştur. MEB'in yayımladığı "İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf"²⁰⁵ ders kitabı, dokuz ayrı bölümden oluşmaktadır. "Birinci Bölümde: İnsan ve Toplum, Toplum Hayatını Düzenleyen Kurallar", "İkinci Bölümde: Aile Topluluğu, Ailede Demokratik Hayat", "Üçüncü Bölümde: Eğitim-Öğretim, Okulda Demokratik Hayat, Plan ve Planlı Çalışma", Dördüncü Bölümde: Devlet ve Devlet Şekilleri, Ülke, Hakimiyet, Milli Hakimiyet ve Siyasi Teşkilatlanma" Beşinci Bölümde: Demokrasi Nedir, Demokrasinin tarihçesi, Bu Günkü Demokrasi Anlayışı, Rejimimizi ve Varlığımıza Yönelen Tehditler", "Altıncı Bölümde: Anayasamız, Devletin Yasama Görevi, Devletin Yürütme Görevi, Devletin Yargı Görevi"²⁰⁶ görüldüğü gibi ilk altı bölümün konuları vatandaşlık bilgilerini içermektedir. Sadece "birinci bölümde: İnsan ve Toplum, Toplum Hayatını Düzenleyen Kurallar" bölümünde insan hakları konuları arasında yer alan insan ve toplum tanıtımına yer verilmiştir. Dal ve arkadaşların kaleme aldığı bu eserin Yedinci Bölümünde ise "İnsan Hakları" başlı altında "İnsan Hakları Kavramı ve Önemi, İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi, "Hürriyetçi Demokraside Temel Hak ve Ödevlerimiz, Kişinin Hak ve Ödevleri, Sosyal ve Ekonomik Haklar, Siyasi Haklar ve Ödevleri, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması, Olağan Üstü Yönetim Usulleri, Vatan Hizmeti, Vergi Ödevimiz, İnsan Hakları ile ilgili Kuruluş, Bildirge ve Sözleşmeler"²⁰⁷ İnsan haklarının tarihsel gelişimi, temel insan hakları ile insan haklarının nasıl korunması ve geliştirilmesi gerektiğine dair konuların yanı sıra vatan hizmeti, vergi ödevi gibi vatandaşlık konuları da aynı bölüm içinde verilmiştir.

Dal ve arkadaşların hazırladığı söz konusu ders kitabında 'trafik' konularının anlatılması ve konuların yoğunluğu dikkat çekmektedir. "Sekizinci Bölüm:Trafik" adı altında "Trafik Teşkilatı, Trafik Kurulları, Trafik kazaları" konularına yer verilmiştir. dokuzuncu ve son bölümde ise "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" başlığı altında Atatürk İlke ve İnkılapları Açısından İnsan Hakları, Barışın Önememi, Milletler Arası Barışın Sağlaması"²⁰⁸ konularına yer verilmiştir.

İlköğretim 8. sınıflarda haftada bir ders saati olarak okutulan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi, Temmuz 1998 tarihli 2490 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanarak yürürlüğe giren yeni düzenleme ile İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları

²⁰⁵ Kemal DAL,Orhan ÇAKIROĞLU, Ali İ. ÖZYAĞAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, (13. Baskı) Eskişehir, 1998.

²⁰⁶ DAL vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.7-10.

²⁰⁷ DAL vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8,s.10-13.

²⁰⁸ DAL vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8,s.13-14.

Eğitimi; ilköğretimin ikinci kademe 7.ve 8. sınıflarda hafta birer saat okutulmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemede konu dağılımları ilköğretim 7. ve 8. sınıflara göre yeniden belirlenmiştir.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders müfredatının yayımlandığı 2490 Sayılı MEB Tebliğler Dergisi'nde insan hakları eğitiminin amacı "*Kişilerin insan haklarının farkında olmaları, onları kullanma ve korumaları içtenlikle istemeleri, bu hakların neden korunması gerektiğinin bilincine varmaları, aynı zamanda neyin, niçin, nasıl korunabileceğini bilmeleri ancak alacakları eğitimle gerçekleşir. Bu dersin eğitim ve öğretimde öğrencilere bilgi kazandırmanın yanı sıra insan haklarının korunup uygulanması ile ilgili düşünce ve davranışları kazandırması amaçlanmaktadır.*"²⁰⁹ şeklinde vurgulanmıştır.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin hedefleri yine 2490 Sayılı MEB Tebliğler Dergisi'nde şu şekilde yer almıştır: "*1. Bugün ulaşılan çağdaş uygarlık düzeyinin, insanlığın ortak çabası sonucu oluştuğu: insanlara ön yargısız, hoş görülü, sevgi ve saygıya dayanan anlayışla yaklaşılması gerektiği kavratılmalıdır.*

2.Öğrencilere, demokratik kişilik kazandırabilmek ve kişiliklerini davranışlara yansıtılabilmek için sınıf, okul içi ve okul dışı etkinliklerden yararlanma ortamı sağlanır. Başkalarının görüş ve düşüncelerini saygıyla karşılayabilmenin, eleştirilere açık olmanın, insanların iyi davranışlarını ve başarılarını takdir etmenin gereği ve önemi vurgulanır.

3.Atatürk'ün eseri ve emaneti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin özgürlükçü, demokratik ve laik bir rejim olarak totaliter rejimlere üstünlüğü vurgulanır. Vatanımızın, bağımsızlığımızın, Cumhuriyetimizin ve egemenliğimizin her türlü değerini üstünde tutulması gerektiği kavratılır.

4.Kişi hak ve özgürlükleri, katı hukuk kuralları şeklinde değil ezberletilmeden örnek olaylarla verilmeli, insan haklarının evrensel tanımı. ilke ve ölçüleri öğretilerek benimsetilmelidir. Ayırım gözetmeden insanların doğuştan gelen, vazgeçilmez, devredilmez, dokunulmaz nitelikteki temel hak ve özgürlüklerini eksiksiz ve kesintisiz olarak kullanma bilinci kazandırılmalıdır.

5. İnsan hakları ile ilgili kuruluşlar, bildirme ve sözleşmeler bilgi düzeyinde verilerek, amaçları ve işlevleri kısa ve öz olarak öğrencilerin ders dışı eğitim etkinlikleri ile araştırmaları ve sınıfta tartışarak uygulama yapmaları sağlanır.

6. İnsan haklarının, demokrasi ve barış kavramları ile bağlantıları üzerinde durularak, bu kavramların bir bütün olduğu belirtilir.

7. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin insan haklarına saygılı, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğu uygun olan her ortamda vurgulanır.

8. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi. ancak öğrenmek, anlamak, sahip çıkmak ve onu hayata geçirmekle olanaklıdır.

9. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin özünde insana, insan onuruna saygı ve sevgi yatar. Bu nedenle dersin, öğrencilerin kendilerine her fırsatta ve her koşulda ifade edebilecekleri, arkadaşlarına ve öğretmenlerine saygıyı öğrenecekleri bir etkinlik haline getirilmesi gerekir.

²⁰⁹ Tebliğler Dergisi,S. 2490, MEB yay., Ankara, Temmuz 1998, s.816.

10.Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, dersinin amaç ve davranışlarının sadece bu derste gerçekleşebileceği düşünülmemeli, öğretmen konuları işlerken, yeri geldikçe diğer derslerle de ilişki kurmalıdır”²¹⁰.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin hedefleri Tebliğler Dergisi’nde on yedi madde de sıralanmıştır. Fakat araştırmanın konusuna dair burada yer alan maddeler; bu dersin hedeflerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca MEB TTKB, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin ilköğretim ikinci kademe 7. ve 8. sınıflar için Genel Amaçlar on beş madde altında sıralanmış olup Tebliğler Dergisinde şu şekilde sıralanmıştır:

- 1.İnsan olma bilincini kazanabilme
2. İnsan haklarının etik boyutunu tanıyabilme
- 3.Vatandaş olma bilincini kazanabilme
4. Vatandaşlık hak ve sorumluluklarını kavrayabilme
- 5.İnsan haklarının korunmasında kişinin rolünü kavrayabilme
- 6.Demokratik devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluklarının farkında oluş
- 7.Devlete karşı görev ve sorumluluklarına uygun davranabilme
- 8.Kişi hak ve özgürlüklerinin ancak demokratik devlet yapısında kullanılabileceğini, demokratik devlet yapısının da kişi hak ve özgürlüklerinin yerleşmesi ile güçlenebileceğini! kavrayabilme
- 9.Vatandaş olarak temel hak ve özgürlüklerin farkında oluş
- 10.Temel hak ve özgürlüklerini kullanmaya istekli oluş
- 11.İnsan haklarının bütün insanlar için ayırım gözetilmeden, doğuştan gelen, vazgeçilmez, devredilmez ve dokunulmaz haklar olduğunu kavrayabilme
- 12.İnsan haklarının korunmasının gereğini kavrayabilme
- 13.Atatürk İlke ve İnkılaplarının insan haklarıyla ilişkisini kavrayabilme
- 14.Atatürk’ün insan haklarına verdiği önemi kavrayabilme
15. 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesinin insanlık için taşıdığı önemi takdir ediş”²¹¹.

Ayrıca 2490 sayılı Tebliğler Dergisi’nde Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin özel hedefleri 7. sınıflar için yirmi altı madde altında 8. sınıflar için ise on madde olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bu kısmında sadece insan haklarının tarihsel gelişim evresi ve Türklerde insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişiminin ilköğretimde Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitime özgülünen ders kitaplarında ne şekilde yer aldığına ortaya konulacaktır.

“Eğitim planlamasında, etkin bir şekilde uygulanması ve değerlendirilmesinde öğretmene, derse hazırlanmada, sınıfta öğretime katılmada, sınıf dışında bireysel olarak çalışarak eksikliklerini tamamlamada öğrenciye en çok yardımcı olan materyallerinin başında ders kitapları gelmektedir”²¹². Eğitim-öğretimde en çok kullanılan materyallerden biri olan ders kitaplarının içeriği milletlerin gelecekte nasıl

²¹⁰ Tebliğler Dergisi, S. 2490, s.816-817.

²¹¹ Tebliğler Dergisi, S. 2490, s.817.

²¹² Leyla KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı), İstanbul, 2001. s.110.

bir insan modeli ile karşılaşacağını belirleyen önemli etkenlerden biridir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti gibi okuma oranının düşük olduğu, hayatında ders kitabından başka bir kitapla tanışmayan kişilerin bulunduğu bir noktada bu kaynakların önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

1. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. Sınıf Ders Kitapları

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilköğretim ve orta öğretim kademelerinde ders kitaplarının içeriğinden Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) sorumludur. İlköğretim ve orta öğretim kurumlarında ne öğretileceğini ve nasıl öğretileceğini belirleyen yetkili kurum TTKB'dir. İnsan hakları eğitimi ilköğretim ikinci kademe 7. ve 8. sınıflarda "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" adı altı yer alan derslerde anlatılmaktadır. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf programında İnsan hakları konularına yer verilirken İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf programında ise vatandaşlık bilgileri ve insan haklarının korunması konularına yer verildiği görülmektedir. İlköğretim 7. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin ünite ve konu dağılımları şu şekilde belirlenmiştir:

Ünite 1: İnsanlığın Ortak Mirası:

Konular: A- Kavramlar, 13- İnsanlığın Sanat, Düşünce, Edebiyat ve Bilim Mirası, İnsanlığın Ortak Mirasının Önemi

Ünite 2. İnsan hakları :

Konular: İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişmesi, 13- Kavramlar, C- Evrensel ilkeler Olarak İnsan Hakları, D- İnsan Haklarının Evrenselliğinin Sonuçları

Ünite 3. Etik ve İnsan Hakları:

Konular: Kavramlar, 13- Etik Bir Varlık Olarak İnsan, C- İnsan Haklarının Etik Temelleri D- İnsan Olma ve Sorumluluğu

Ünite 4. Temel Haklar ve Özgürlükler:

Konular: A- temel Haklar, B- Temel Özgürlükler, C- İnsan Haklarının işlevselleştirilmesinde Devletin Görevi, D- İnsan Hakları Belgesinde Yer Alan Başka Haklar ve Özgürlükler"²¹³.

Tebliğler Dergisi'nde yer alan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi programının genel hedefleri ve özel hedefleri doğrultusunda hazırlanan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin kitapları, yazarların üslup farkı bir kenara bırakılırsa aynı çizgide kaleme alınmış temel öğretim materyallerinden biridir. Araştırmanın bu kısmında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf dersinin "Özel Amaçları"ni gerçekleştirmek üzere ders kitaplarında

²¹³ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.89.

‘Ne’ anlatıldığı ve bu anlatılanların sonucunda kazanımların ‘Neler’ olacağı esas alınarak Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişiminin ilköğretim ders kitaplarında nasıl anlatıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

İlköğretim okullarının kütüphanelerinde farklı yazarların hazırlanmış ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ve 8. sınıf ders kitaplarıyla karşılaşıyoruz. Bu ders kitaplarının MEB TTKB’nin belirlediği ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı çerçevesinde hazırlanmış ders kitapları olduğu bilinmektedir. Bu sebeple ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitapları MEB TTKB tarafından belirlenen ünite ve konuları kapsamak üzere hazırlandığı için bütün ders kitapları benzer bir içerikten oluşmaktadır. 2005-2006 öğretim yılından itibaren MEB TTKB’nin beş yıl süreyle ders kitabı olarak kabul ettiği Avukat Nurgül Ceylan tarafından hazırlanan ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabını esas alınarak Türkiye’de insan hakları düşüncesinin gelişiminin ders kitaplarına nasıl yansıdığı ortaya koymaya çalışırken farklı ders kitaplarının bu konuyu nasıl ele aldığını da irdeleneceğiz. İnsan hakları olgusunun tarihsel gelişimi ve Türkiye’de insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi ilköğretim ikinci kademe 7. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı’nın ilk üç ünitesinde anlatılmaktadır. Bu üniteler: Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası, İkinci Ünite: İnsan Hakları ve Üçüncü Ünite: Etik ve İnsan Hakları” konularından oluşmaktadır.

a) Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası

“Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7.” sınıf ders kitabında yer alan “Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası” konusunda gerçekleştirilmek istenen Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf dersinin ‘Özel Amaçları’ndan “Amaç 1:İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi”ni gerçekleştirmek için Ceylan tarafından hazırlanan ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabının birinci ünitesinde “İnsanlığın Ortak Mirası”, insan, insanlık ve ortak miras kavramlarını verilen amaç doğrultusunda bilgi aktarma yoluyla açıklayarak ders kitabına giriş yapıyor. Ceylan, “İnsan, canlı bir varlıktır. Doğar, büyür ve ölür”²¹⁴. Biçiminde kısa anlaşılır ve somut cümlelerle konuyu anlatmaya çalışması programda yer alan “1.‘İnsan’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/ yazma. 2.‘İnsanlık’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/ yazma. 3.‘Ortak Miras’ kavramının ne

²¹⁴ Nurgül CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Meram Yay., İstanbul, 2006, s.9.

anlama geldiğini söyleme/ yazma”²¹⁵. Davranışlarının kazandırılabilceği düşünölmektedir. Çünkü bu konuda anlatılan insan, insanlık ve ortak miras kavramları öğrencilerin günlük yaşamda sıkça karşılaştıkları kavramlar olduğu görölmektedir.

“Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7.” Sınıf dersini “Özel Amaçları”ndan “Amaç 2:İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeler bilgisi”²¹⁶ hedefine ulaşmak için birinci ünitenin ikinci konusunu oluşturan “İnsanlığın Düşünce, Bilim, Edebiyat ve Sanat Mirası, İnsanlığın Ortak Mirasının Önemi” insanlığın ortak mirası ile ilgili temel kavramları anlatılarak konuya devam eden Ceylan, konuları somutlaştırarak belirgin ve okuyucuyu sıkmayan anlaşılması kolay bir üslup kullanmıştır. Örneğin: “İnsanlığın Düşünce Mirası” konusunda düşünme yeteneğinin insanın en temel özelliklerinden biri olduğunu vurgulayan Ceylan, “Düşünmek insan için bir zorunluluktur. Kedinin pençesi, balığın kuyruğu, filin hortumu kendileri için ne derece önelyse insan içinde düşünme gücü o denli önemlidir”²¹⁷. Şeklinde somutlaştırma yoluyla düşüncenin insan yaşamındaki önemini anlatmaya çalışması başarılı bir anlatım biçimidir. Bu bölümde anlatılan konular ve anlatım biçimiyle amaçlar doğrultusunda şu kazanımlara ulaşmanın mümkün olduğu düşünölmektedir. “1.İnsanlığın ortak mirasının sanat,düşünce, edebiyat ve bilim mirası olduğunu söyleme/ yazma. 2.Sanat mirasının korunması gerektiğini söyleme/yazma. 3.Düşünce ve edebiyat mirasının korunması gerektiğini söyleme/yazma. 4.Bilim mirasının dünya ölkelerinin hizmetine sunulması gerektiğini söyleme/ yazma”. Bu davranışlar öğrencilere ezberletilerek de kazandırılabilir. Fakat burada dikkat çeken nokta, öğrencinin günlük yaşamda karşılaştığı ortak miras değerlerini anlaması ve yapılan davranışlara göre sınıflandırılma yapabilme becerisini gösterebilmesidir.

“Amaç 3:İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme”²¹⁸ hedefinin davranışları “1.İnsanlığın ortak mirasını oluşturan sanat, düşünce ve edebiyat eserlerinin neden korunması gerektiğini açıklayarak söyleme/yazma. 2.İnsanlığın ortak mirasını oluşturan sanat, düşünce ve edebiyat eserlerinin Ulasal ve uluslar arası düzeyde nasıl korunabileceğini açıklayarak söyleme/yazma. 3.Ortak mirasa, ölkemizden ve başka ölkelerden yeni ve orijinal örnekler söyleme/yazma”²¹⁹. Bu hedef ve davranışların

²¹⁵ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.90.

²¹⁶ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.90.

²¹⁷ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.18.

²¹⁸ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.90.

²¹⁹ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.90.

kazandırılabilir olduğu söylenebilir; fakat bu kazanımlara ulaşılmak hedeflenirken önemli bir yanlış söz konusudur. “İnsanlığın Bilim Mirası” konusunda Ceylan, bilim terimini tanımlayarak; bilimin insan yaşamındaki önemini açıklayarak ve İlk Çağ Yunan düşünürlerinden Thales, Pythagor ve Eukleides’in gibi matematiğin öncülerinin isimlerine yer vermiştir. Orta Çağ döneminde Batı uygarlığının ve bilimin Hıristiyanlık inancının baskısı altında olduğunu vurgulayarak; Doğu uygarlığında ve kültüründe ise Batı’da yaşananların tam tersine bir durum yaşandığını anlatmıştır. Haçlı Seferlerine katılanların göz kamaştırıcı İslam uygarlığından çok etkilendiklerini ve bazı bilim adamlarının bu bölgelerde kalarak İslam eserlerini Latince’ye çevirdiklerini belirterek, İbn-i Sina, El Battani ve Harezmi gibi bilginlerinin sadece isimlerini sıralamakla yetinmiştir. XV. ve XVI. Yüzyıllarında İslam biliminin de etkisiyle Avrupa’da Rönesans hareketlerinin başladığını ifade Ceylan “Rönesans; bilim düşünce ve sanat alanında deney ve gözlemin, aklın, özgür düşüncenin yeniden önem kazanmasını sağladı. İnsan ve insan yeteneklerini, değerlerini temel alan Hümanizm akımı ortaya çıktı”²²⁰. Ayrıca Ceylan eserinin bu bölümünde, Copernik, Kepler, Galileo ve XVIII. Yüzyıl aydınlanma düşüncesinin önemli isimleri Diderot, Voltaire, Jean Jacques Rousseau isimlerine yer vermiştir ²²¹. Bu bölümde bilinen Türk bilginlerini tanıtıcı bilgilere yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bilinenden bilinmeyene; yakından uzağa doğru konuların sıralanması eğitimde hedefe ulaşmak için kullanılan etkili bir yöntemdir.

“Amaç 4:İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme” hedefiyle şu davranışlar kazandırılmak istenmiştir. “1.İnsanlığın sanat, edebiyat ve bilim mirasının korunmaması durumunda neler olabileceğini açıklayarak söyleme/yazma. 2.Bilim, edebiyat ve sanat ürünlerini insanlığın ortak mirası olarak görmemenin doğuracağı sonuçları açıklayarak söyleme/yazma”²²². Bu davranışları kazandırabilmek üzere verilen ders kitaplarında verilen şu paragrafı bütünleyen bilgilere yer verilmiştir. “Ortak miras olmasaydı, insan doğaya egemen olmazdı. Bilim, sanat, edebiyat ve düşünce gelişemezdi. Ayrıca bu gün ulaştığımız uygar dünyanın yaşam koşullarına kavuşamazdık. Bunun için ortak mirasın değerini ve önemini çok iyi kavramalıyız”²²³. Ceylan’ın hazırladığı ders kitabında ve konuyla ilgili ders kitaplarında bu hedeflere ulaşılabilir düzeyde bilgilere yer verilmiştir.

“Amaç 5:İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme” amacının davranışları: “1.‘İnsan, İnsanlık’ kavramlarıyla ilgili oluşturulan yeni bir durumda

²²⁰ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.26.

²²¹ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.25-26.

²²² KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı),s.91.

²²³ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.33.

uyulması gerekli ilkeyi veya ilkelere söyleme/yazma. 2.‘Ortak miras’ kavramıyla ilgili oluşturulan yeni bir durumda uyulması gerekli ilkeyi veya ilkeleri söyleme/yazma” davranışlarının ders kitaplarında yer alan bilgilerle kazanıma dönüştürülmesinde sıkıntılar yaşanabileceği düşünülmektedir. Çünkü verilen iki davranış amaç doğrultusunda söz konusu eserinde “İnsan ve İnsanlık” ve “Ortak Miras” konularının anlatımında genel bilgilere yer verilirken, Türklerin ortak mirasa katkıları, Türklerin insan’a ve insanlık anlayışına yer verilmemiştir.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf Programında yer alan “Amaç 6:İnsanlığın ortak mirası olan eserleri korumanın önemini takdir ediş” hedefinin davranışları: “1.İnsanlığın ortak mirası olan eserlerin koruması gerektiğini savunan konuşmalar yapma. 2.Bu ilke ile ilgili toplantılara katılma. 3.Bu ilke ile ilgili yazılar yazma”. Bu davranışların uygulama basamağına ait davranışlar olduğu görülmektedir. Ders kitaplarının temel amacı iyi bir insan iyi bir vatandaş, iyi bir genç, iyi bir birey yetiştirmektir. Fakat ders kitaplarında verilen bilgiler ile bu davranışların bir kazanıma dönüştürülmesinde bir takım ciddi sıkıntılar yaşanabilir. Çünkü Türklerin insanlığın ortak mirasına katkıları tam anlamıyla ders kitaplarına yansıtılamamıştır. Bu noktada Türklerin insanlığın ortak mirasına katkısı ne olmuş? Soruları zihinleri meşgul edebilir. Türklerin insanlığın ortak mirasına en büyük katkıları bağnaz olmamaları, yeryüzünde bulunan bütün insanlığın mirasının yaşama hakkının var olduğunu, bütün milletlerin ve medeniyetlerin oluşturduğu değerlerin tarihten bugüne ulaşmasını sağmaları ve korumalarıdır.

Ceylan tarafından hazırlanan Vatandaşlık ve İnsan hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabı genel olarak değerlendirildiği zaman “Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası” konusunda hedeflenen davranışlar kazandırılabilir. Fakat burada Türklerin insanlığın ortak mirasına katmış olduğu değerlere ve eserlere yer verilmemiştir. Türklerin insanlığın ortak mirasına en büyük katkısı hakimiyet sürdüğü topraklarda idaresi altında bulunan milletlerin dilini, dini, kültürel değerlerini, yaşam biçimlerini kısacası öz kimliğini koruması ve bu güne ulaşmasını sağlamak olmuştur. Asya’dan Avrupa’ya ve Afrika’ya kadar üç kıtaya yayılan bir çok farklı kültüre, dine ve ırka sahip milleti altı asır bir arada yaşatan Osmanlı Devleti hakimiyet kurduğu her yerde ortak mirası korumuş ve yaşatmıştır. Bunun en güzel örneği İstanbul kentinde bulunan yüzlerce Roma ve Bizans dönemine ait eserin varlığını korumasıdır.

Ceylan eserinde Türklerin insanlığın ortak mirasına katkılarını anlatırken şu cümlelerle yetinmiştir. “İnsanlığın ortak mirasına ulusumuzun da türlü katkıları vardır. Büyük devlet adamı Atatürk, Matematikçi Cahit Arf, müzisyen Ahmet Adnan Saygun, edebiyatçılarımız Nazım Hikmet ve Aziz Nesin, Yaşar Kemal, tarihçimiz Prof. Halil İnalçık seramik sanatçımız

Jale Yılmabaşar insanlığın ortak mirasına önemli katkılarda bulunmuşlardır²²⁴. Bugünün dünyasında insanlığa bırakılmış en büyük miras kuşkusuz insan sevgisidir. İnsan sevgisi konusunda hiçbir şart ve koşul öne sürmeksizin bütün insanlığı kucaklayan Mevlana Celaleddin Rumi gibi bir eşsiz düşünce ve gönül insanın Vatandaşlık ve İnsan Hakları ders kitabında tanıtılmamasının şart olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, İbn-i Sina, Farabi, El Battani, Harezmi, büyük Türk mimarı Mimar Sinan, Biruni, Ali Kuşçu, Uluğ Bey ve Atatürk gibi büyük Türk şahsiyetlerinin sadece isimlerine yer verilmektedir. Yeteri kadar tanıtılmamıştır.

Ceylan'ın hazırladığı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında karşılaştığımız bu durum ders kitaplarının geneline yansımış durumundadır. MEB tarafından yayımlanan Ayşin Taktak ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7²²⁵. sınıf ders kitabının birinci ünitesi: 'İnsanlığın Ortak Mirası' konuları arasında yer alan "Ortak Mirasın Tek Bir ulusa Ait olmadığı" başlığı altında anlatılmaya çalışılan ortak mirasın bütün insanlığın eseri olduğu ifade edilirken beşinci paragrafta "Eski Yunan toplumunda felsefede Platon ve Aristoteles"²²⁶ ifadesinden sonra yine aynı paragrafın devamı "*Türk toplumunda mizahta Nasrettin Hoca, mimaride Mimara Sinan, hoşgörü ve insanlık sevgisi konusunda Yunus Emre*" isimleri belirtmekle sınırlı kalmıştır. Yine aynı ünitenin "*Ortak Mirasa Katkıda Bulunmanın Önemi*" başlığı altında verilen metinde dördüncü paragrafta "*Atatürk'ün emperyalizme karşı ulusumuzla birlikte gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı, dünyadaki diğer esir uluslara örnek olmuştur. Atatürk'ün düşünce sisteminden bir çok ulus yararlanmıştır. Örneğin; Pakistan, Fas, Tunus, Cezayir bağımsızlık savaşlarında, Atatürk'ün eylemlerini kendilerine yol gösterici olarak kabul etmiştir*"²²⁷ ifadesine yer verilmiştir. ayrıca bu bölümde Türklerin Osmanlı döneminde dünyanın bir çok yerine hakim olduğu fakat hiçbir zaman zorba ve baskı yönetimi uygulamadığı; bünyesinde yaşayan toplumların insan haklarını koruyan hoşgörü anlayışına dayalı bir yönetim sergilediğinin belirtilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti tam 300 yıl Cezayir'de hakimiyet kurmasına rağmen hoşgörü politikası ile Cezayir halkı öz kimliğini korurken insan hakları merkezlerinden bir kabul edilen Fransa 120 yılda Cezayir halkının kimliğini derinden etkilemiştir. Bugün Cezayir halkının anadili kadar Fransızca konuştuğunu bilinen bir gerçektir.

Ayrıca Hasan Ali Yücel, bu noktaya şöyle açıklık getirmiştir. "Esasen zapt edilen memleketlerdeki halkı din ve dil değiştirmeye zorlamak, Osmanlı usulünde yoktu. İstanbul'u aldığı zaman Fatih Sultan Mehmet'in Rumlara karşı gösterdiği müsamaha, bu usulün, zaafıtan

²²⁴ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.36.

²²⁵ Ayşin TAKTAK vd, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, MEB Yay., İstanbul, 2003, s.7.

²²⁶ Ayşin TAKTAK vd, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, Beşinci Baskı s.29.

²²⁷ Ayşin TAKTAK vd, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, Beşinci Baskı s.30.

olmayıp kudretten ve nefse milli ruha emniyetten geldiği şüphesizdir. Fakat bunu bir çok Garplı müellifler, yanlış anlamışlar ve anlatmışlardır”²²⁸. Yücel Avrupalı aydınların Osmanlının hakimiyeti altında yaşayan milletlerin insan haklarının korunarak kültürel kimliklerini korumaları ve yaşatmalarını Osmanlı Devletinin hoşgörü anlayışından kaynaklanmadığını tam tersine Osmanlının düzenli bir devlet kuramamış olduğundan kaynaklandığını ifade etmişlerdir²²⁹. Avrupalı aydınların bu tezine karşı Yücel şunları dile getirmiştir: Yunanistan ülkesini tam dört buçuk asır hakimiyetimiz altında tutmuş olduğumuzu, düzenli bir devlet sistemi kuramayan bir yapılaşma dört yüz yıl koca bir memleketi ve kalabalık bir halkı nasıl hakimiyeti altında tutabildiğini sormuştur²³⁰

İbrahim H. Vural tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabı ise yine TTKB'nin belirlemiş olduğu üniteler ve konular kapsamında hazırlanmış olup; ders kitabının birinci ünitesi: İnsanlığın Ortak Mirası bölümünde; hazırlık Çalışmaları adı altında hazırlanan beş soru arasında “İnsanlığın ortak mirasına Türk halkının ne gibi katkılarda bulunduğunu arkadaşlarınızla birlikte araştırarak bu konuyla ilgili bir söyleşi düzenleyiniz?”²³¹. Ünite girişinde bu tarz bir sorunun yer alması öğrencileri bu konu üzerinde düşündüreceği ve araştırmaya yöneltecektir. Aynı ünitenin “İnsanlığın Sanat, Düşünce, Edebiyat ve Bilim Mirası”²³² konusunda ise eski doğu uygarlıklarından Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Fenike, Filistin, İran, Hint, ve Çin uygarlıklarını kısaca anlatarak günümüz uygarlığının ilk temelleri bu uygarlıklar tarafından atıldığı Batı uygarlığının temeli olan Yunan düşüncesinin ise bu uygarlıkların etkisiyle atılma geçtiğini özetlemiştir. Bu bölümde Arşimed, Öklit Newton, Augusto Comte, Copernic, Edison, Einstein gibi bilim adamı ve sosyologun yanında İbni Sina, Farabi, Ulugbey gibi Türk tarihinin önemli şahsiyetlerin isimleri sıralanmıştır.

Yılmaz ve Yanıkoğlu tarafından hazırlanan bir başka ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında ise yine birinci ünite olan “İnsanlığın Ortak Mirası” bölümünde “İnsanlığın Sanat, Düşünce, Edebiyat ve Bilim Mirası” konusunda Sümer, Çin, Hint, Mısır, Eski Yunan ve Roma uygarlıkları anlatılır. “insanların binlerce yılda meydana getirdikleri, kullandıkları, paylaştıkları ve birbirine aktardıkları maddi ve manevi değerler İnsanlığın ortak mirası olarak adlandırılır”²³³. “İnsanlığın Sanat, Düşünce, Edebiyat ve Bilim Mirası” konusunu alt başlıklara bölerek

²²⁸ YÜCEL, İyi Vatandaş İyi İnsan, (2. Baskı) s.204.

²²⁹ YÜCEL, İyi Vatandaş İyi İnsan, (2. Baskı) s.204-2005.

²³⁰ YÜCEL, İyi Vatandaş İyi İnsan, (2. Baskı) s.2005.

²³¹ İbrahim H. VURAL, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Serhat yay., İstanbul, 2000, s.9.

²³² VURAL, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.13-25.

²³³ Fehmi YILMAZ ve Nurettin YANIKOĞLU, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Okyay yay., İstanbul, 2004, s.14.

anlatan Yılmaz ve Yanıkoğlu, İnsanlığın Sanat Mirası Bölümünde Mimar Sinan'dan ve eserlerinden bahsetmektedir. İnsanlığın Düşünce Mirası Bölümünde de Farabi, Biruni, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve Mevlana'dan ve düşünce dünyasına katkılarından bahseder.

Yamanlar tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7 sınıf ders kitabında ise “İnsanlığın Ortak Mirası” ünitesinde Yamanlar, İbn-i Sina, Mimar Sinan, İbn Haldun, Harezmi, Farabi ve Atatürk olmak üzere belirli Türk büyüklerinin isimlerine yer vermekle sınırlı kalmıştır. Türklerin insanlığın ortak mirasına katkılarını ortaya koyacak ayrıntılı bir bilgiye yer verilmemiştir.

b) İkinci Ünite: İnsan Hakları

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabının “İkinci Ünitesi: İnsan Hakları” konusunu anlatmaktadır. İnsan hakları kavramının anlamını açıklayarak başlayan ikinci ünite Ceylan, “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişmesi” evrelerini anlatırken İnsan haklarının bu günkü duruma gelişinde; insana değer veren tüm uygarlıkların, dini ve felsefi anlayışların katkısı olduğunu vurgulamıştır²³⁴. İlk Çağda özgür düşüncenin öncüsü sofistlerin olduğunu belirten Ceylan, Zenon'un kurucusu olduğu Stoacı görüşün Doğal Hukuk adı verilen bir evrensel yasanın varlığını savunduklarını ifade etmiştir. Fakat Doğal Hukuk anlayışının ancak XVII. Yüzyılda bir sistem haline dönüştüğünü belirten Ceylan, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında Roma ve Eski Yunan'da kölelik, doğal hukukun öğretilerine aykırı düşmediği gerçeğine yer vermiştir. Orta Çağ'da ise yönetimin din kurallarına dayandığını, kralın tanrı adına ülkeyi yönettiğine ve yetkilerinin sınırsız olduğunu bu nedenle Orta Çağda İnsan Haklarından söz edilemeyeceğini anlatmıştır. Yeni Çağ'da ise Avrupa'da yaşanan bilimsel gelişmelerin etkisiyle Rönesans döneminin sonucunda Hümanizm akımının doğuşunun Reform hareketlerini başlattığını bu gelişmeler insan haklarının bu günkü anlamını kazanmasını sağlayan merhaleler olarak sunulmuştur. XVII. Ve XVIII. yüzyılların “Aydınlanma Dönemi”nin en belirgin özelliğinin insanın bu dünyadaki yerinin araştırmak olduğunu belirten Ceylan, Aydınlanma dönemi filozoflarından Jhon Lock, ve Montesquieu, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau gibi Fransız düşünürlerin Doğal Haklar düşüncesini savunduklarını anlatmıştır.

Bu cümlelerle özetlenecek Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabının ikinci ünitesini oluşturan insan hakları konuları kapsamında gerçekleştirilmek istenen

²³⁴ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.49.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. Sınıf Programı'nın hedef ve davranışlarının kazandırılabilir olduğu düşünülmektedir. “Amaç 1:İnsan hakları ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi”. Amacının davranışları arasında yer alan “1.‘Hak’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 2.‘İnsan Hakları’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 3.‘Evrensellik’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma” bilgi basamağında yer alan bu davranışlar kazandırılabilir. Çünkü bu davranışları karşılayacak konular ders kitabında anlatılmıştır.

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf programında yer alan “Amaç 2:İnsan hakları ile ilgili temel olgular bilgisi” amacını gerçekleştirmek üzere ders kitaplarında verilen bilgiler doğrultusunda bu amaç şu davranışlara dönüştürülebilir. “1.İnsan hakları düşüncesini hazırlayan düşünceleri söyleme/yazma.2.Yeni Çağda insan hakları düşüncesinin gelişimini söyleme/yazma. 3.-20. yüzyılda insan hakları düşüncesinin gelişimini söyleme/yazma” bu davranışları öğrenciye kazandırabilecek olgular bilgisine ders kitaplarında yer verilmiştir. Örneğin: İnsan haklarının tüm insanlar için gerekli olduğu düşüncesinin XVII. Yüzyılın sonlarında İngiltere’de XVIII. Yüzyılın sonlarında Fransa’da yaygınlaştığını belirten Ceylan, Yeni Çağ’da İngiltere’de Haklar Bildirisi, Amerika’da Virginia Haklar Bildirisi ve Bağımsızlık Bildirisi, Fransa’da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin insanın doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlüklerin devleti yönetenler karşısında korunmasını amaçladığını anlatmıştır²³⁵.

“Amaç 3: İnsan hakları ile ilgili temel ilkeler bilgisi” hedefinin davranışları: 1.İnsan haklarının evrensel ilkeler olduğunu söyleme/yazma. 2.İnsan haklarının korunması gerektiğini söyleme/yazma. Amaç 4:İnsan hakları ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme” davranışlarının ders kitaplarında verilen bilgilerin anlatımıyla kazandırılabilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Çünkü ders kitaplarında “İnsan hakları, her zaman ve her yerde gerçekleştirilmesi gereken evrensel ilkelerdir²³⁶” biçiminde insan hakları ilkeleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. “Amaç 4:İnsan hakları ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme” hedefiyle şu davranışlar kazandırılabilir olduğu düşünülmektedir. 1.İnsan haklarının neden evrensel ilkeler olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 2.İnsan haklarının neden korunması gerektiğini açıklayarak söyleme/yazma. 3.İnsan haklarını korumanın gerçekleşebileceğini açıklayarak söyleme/yazma”. Davranışlarını öğrenciye kazandıracak bilgilere ders kitaplarında kısmen yer verilmiştir. Fakat Türklerin tarih boyunca insana değer veren bir millet olduğunu, zulmetmeyen, sosyal yaşamda adil ve eşit bir toplumsal yapıya sahip, insana ve insan

²³⁵ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.51-54.

²³⁶ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.48.

haklarını koruyan bir anlayışın mirasçıları olduğunun vurgulanması verilen bu amaç ve davranışların öğrenciler tarafından kazanıma dönüştürülmesi daha kolay olacaktır.

“Amaç 5: İnsan hakları ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme” hedefinin davranışları: “1.insan haklarının korunmadığı durumlara bir örnek söyleme/yazma. 2.İnsan hakları, evrensel ilkeler olarak görülmezse neler olabileceğini açıklayarak söyleme/yazma” bu iki davranış öğrencilere kazandırılabilir. Örneğin ders kitapların da yer alan şu bilgiler bu düşünceye teyit etmektedir. “10 Aralık 1948’de BM tarafından yayımlanan “İnsan Hakları evrensel Bildirgesi” insan hakları konusunda yayınlanmış en önemli belge olduğunu vurgulayan Ceylan, XX. Yüzyılda insan haklarının gelişim evresini AİHS, Avrupa Şartı, Helsinki Sonuç Bildirisi, Paris Şartı’nın insan haklarını bölgesel düzeyde korumak amacıyla Avrupa devletlerinin etkin denetim sistemi oluşturma aşamalarına yer vermiştir²³⁷.

“Amaç 6:İnsan hakları ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme” hedefiyle ulaşılmak istenen davranışlar Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. Sınıf Programı’nda şu şekilde sıralanmıştır. “1.İnsan haklarının korunmadığı durumlara bir örnek söyleme/yazma. 2.İnsan haklarının korunduğu durumlara bir örnek söyleme/yazma. 3.İnsan hakları ile ilgili verilen yeni bur durumda kullanılan veya kullanılmayan ilkeleri söyleme/yazma”. Ceylan tarafından hazırlanmış olan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabının ikinci ünitesi konuları yer alan bilgilerle bu kazanımlar elde edilebilir.

İlköğretim okulları Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. Sınıf Programı’nda belirlenen hedef ve davranışlar arasında Türklerde insan hakları düşüncesinin gelişimi ve Türklerde insan hakları anlayışını ortaya koyan hedef ve davranışlara da yer verilmesinin insan hakları eğitimine daha sağlam bir giriş yapılmış olacağını düşünülmektedir. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitaplarında “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişmesi” evrelerini anlatan Ceylan, Türk kültürünün insan haklarının gelişim evresine doğrudan yada dolaylı olarak katkılarından hiçbir şekilde söz etmemiştir. Sadece eserinde bir paragrafla, “Osmanlı Devletinde 1839’da yayımlanan Tanzimat Fermanı, kişilere sınırlı da olsa bazı özgürlükler getirdi. Bu konuda daha sonra başka fermanlarda yayımlandı. En önemli yenilik, 1876 yılında Osmanlı Anayasası’nın (Kanun-i Esasi) kabul edilmesi oldu. Bu Anayasada hak ve özgürlüklere önemli bir bölüm ayırmıştır”²³⁸. 1921 Anayasası’nda ilk kez ulusal egemenlik ilkesine yer verildiğini, 1924 Anayasası’nda insan haklarından söz edilmediğini kaleme alan Ceylan, 1961 ve 1982 Anayasalarında ise insan haklarına yer

²³⁷ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.55.

²³⁸ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.57.

verildiğini anlatmakla yetinmiştir²³⁹. “Evrensel İlkeler Olarak İnsan Hakları” ve “İnsan Haklarının Evrenselliğinin Sonuçları” kavramlarını açıklayarak insan haklarının gelişimi konusunu sonlandırır. Ceylan Türklerde İnsan Hakları tarihini 1839 Tanzimat Fermanıyla başlatmaktadır. Oysa soylu bir geçmişe ve zengin bir mirasın sahibi Türk tarihi insan hakları konusunda öncü bir millet olmuşlardır.

Taktak ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabının ikinci ünitesinde Türklerde insan hakları anlayışı ayrı bir başlık altında yer almadığı gibi bu düşünce doğrultusunda tek bir cümleye bile yer verilmemiştir. Bu durum insan haklarının Türk kültüründen uzak olduğu düşüncesinin öğrencilerin dimağına yerleşmesine neden olmaktadır. Bu günkü anlamda kabul gören insan hakları anlayışının Batı kültürünün bir ürünü olduğu doğrudur. Fakat bu günkü anlamda insan hakları ezilen toplumların eseri olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitaplarında belirtilmesi bizi daha doğru sonuçlara götürecektir. Söz konusu ders kitabının ikinci ünitesinde Türklerde insan hakları konusuyla ilgili sadece şu cümlelere yer verilmiştir. AIHS anlatılırken “Türkiye de 10 Mart 1954’te Sözleşmeyi imzalayarak bu yükümlülüğü üstlenmiştir”. ‘Hak’ kavramı anlatılırken ise “Cumhuriyet öncesi kadınlarımızın milletvekili olma hakkı yokken şimdi var”. Hukukun temel ilkeleri anlatılırken ise “Türkiye Cumhuriyeti Devleti de anayasal bir hukuk devletidir”²⁴⁰.

Yamanlar, tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında da Türklerde insan hakları anlayışı konusuna diğer kitaplarda görülen bir anlayış söz konusudur. Yamanların diğer ders kitaplarından tek farkı Ayanlara birtakım haklar veren ve padişahın bazı yetkilerini kısıtlayan Sened-i İttifak (1808) ile Türklerde insan hakları düşüncesinin gelişimini başlatmış olmasıdır. Yamanlar Türklerde insan hakları düşüncesinin gelişim evrelerini şu şekilde sıralamıştır: Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), 1876 Anayasası ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kabul edilen 1921 Anayasası ile Cumhuriyet Dönemi 1924 Anayasası, 1961 Anayasası, 1982 Anayasası ile konuya son nokta konulmuştur²⁴¹.

Yılmaz ve Yanıkoğlu eserinin ikinci ünitesinde: “İnsan Hakları düşüncesinin Gelişmesi”²⁴² adı altında yer alan konuda, insan haklarının tarihsel gelişim aşaması araştırmanın Birinci Bölümünde ortaya konulan bir çizgide verilirken; araştırmanın ikinci bölümünde yer alan Türklerde insan hakları anlayışına ise yer verilmemiştir. Eserde, “İnsan

²³⁹ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.58.

²⁴⁰ Aysin TAKTAK vd, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7, Beşinci Baskı s.42.

²⁴¹ Emine YAMANLAR, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.53-54.

²⁴² YILMAZ ve YANIKOĞLU, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, .43-58.

Hakları Düşüncesinin Gelişmesi” başlığı ile verilen konuda, Türklerde insan hakları anlayışı ile ilgili olarak “*Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966), Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966). Devletler Sözleşmelerde yer alan hakları korumakla yükümlü kılındı. Temel haklar ve özgürlükler uluslararası düzeyde yasal koruma altına alınan haklar haline geldi. Bazı devletler ise kendi ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları nedeniyle, bu sözleşmeleri uzun süre imzalamadı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu iki önemli sözleşmeyi 2000 yılında imzaladı*”²⁴³. Yılmaz ve Yanıkoğlu , İlköğretim 7. sınıflar için hazırlanmış olduğu, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitabında Türkiye Cumhuriyeti’nin BM üye devletler arasında yer aldığını ve İHEB’sini ilk onaylayan ülkelerden biri olduğunu belirtmeden, Türkiye Cumhuriyeti için negatif bir fotoğraf gibi bu ifadelerle öncelik vermiştir. Kitapta Türklerde insan hakları anlayışı ile ilgili olarak yine aynı üniteye aynı konu başlığı altında sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin AIHS imzalama tarihine yer verilmiştir. “AIHS, AK üyesi devletler tarafından 4 Kasım 1950 yılında Roma’da imzalandı. 3 Eylül 1953’te yürürlüğe girdi. Türkiye, bu sözleşmeyi 10 Mart 1954’te imzalandı²⁴⁴. Kitapta Türklerde insan hakları anlayışı ile ilgili yer alan bilgiler bu ifadelerle sınırlı tutulmuştur. Oysa 2000’li yıllarında Türkiye Cumhuriyeti’nde insan hakları alanında önemli bir aşama kaydedilmiş ve insan hakları konusunda kurumsal bir yapılaşma oluşturulmuştur. İlköğretim ders kitaplarında insan haklarının kurumsallaşma sürecine yer verilmesi insan haklarının önemini vurgulayacaktır.

Türkiye’de insan hakları düşüncesinin gelişimi; Vural, tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında ise “1789’da yayımlanan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkilemeye başlamıştır”²⁴⁵. İlköğretim ikinci kademe 7. sınıflar içine hazırlanan “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” ders kitabında bu ifadelerle Türklerde insan hakları tarihini 1839 Gülhane Hattı Hümayun ile başlatan Vural, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Anayasası ve 1921 anayasasından kısa pasajlarda değinilerek konuya son nokta konulur. Vural, Türklerde insan hakları tarihini Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlatan yazarlar arasında yer almıştır. Vural, ders kitabının ikinci ünitesi: “İnsan Hakları düşüncesinin Gelişmesi” başlığı altında verilen kısımda insan haklarının tarihsel gelişim evresi araştırmanın Birinci Bölümünde ortaya konulan bir çizgide verilmiştir. Duyuşsal davranışların şekillenmesinde önemli bir yeri bulunan Vatandaşlık ve İnsan Hakları derslerinin hedeflerine kendi öz toplumsal ve kültürel değerler üzerinden anlatılması insan haklarının içselleştirilmesini kolaylaştıracaktır.

²⁴³ YILMAZ ve YANIKOĞLU, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.56.

²⁴⁴ YILMAZ ve YANIKOĞLU, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.56.

²⁴⁵ VURAL, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.44.

“Jacques Martain, eğitim yoluyla insanın belirli bir dinamizm içerisinde, kendi kendisini şekillendirmesinde rehberlik edilmesi gerektiğini ifade ederken, aynı zamanda onun kendi bilgisiyle yargılama gücüne ulaşabilmesi için, bunu sağlayıcı gerekli hususların ahlaki değerlerle donatılmış olmasını ister. Bu husus da fertlerin kendi millet ve medeniyetlerinin manevi, ruhi miraslarını kazanmalarıyla mümkün olacağı şartına bağlar” . Dünyayı ve hayatı algılayarak, olayları sorgular ve anlamlı değerlendirmelerde bulunur. Eğitim felsefesi alanında araştırmaları ile dikkat çeken Tozlu, bağımsız düşünceye, şahsiyet ve sorumluluğa sahip, erdemli, kendi kültüründen beslenen fertlerin yetişeceği şartların oluşturulması eğitimin en önemli amaçları olduğunu vurgulamıştır. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitaplarında Birinci Ünite: İnsanlığın Ortak Mirası ve İkinci Ünite: İnsan Hakları konuları anlatılırken Batılı anlayışın kabul gördüğü çizgide ortaya konulmuş ve daha önce Türk toplumunda insan hakları anlayışının olmadığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Oysa araştırmamızın ikinci bölümünde Türklerde insan hakları anlayışının köklü bir geçmişe sahip olduğu ve insanın değerli bir varlık olarak toplumsal yaşamda yer aldığı görülmektedir.

Eğitimin kabul gören tanımlarından biri de kasıtlı kültürlenme sürecidir. Eğitim belli amaçları, ilkeleri, yöntemi ve sonuçları bulanan insanları hayata hazırlama programıdır. Böylece her toplum, kültürel birikimini yeni nesillere aktararak; yaşanan çağın ihtiyaçlarını karşılamak, geleceğe ışık tutmak ve daha insani bir yaşam şartları için çaba sarf etmektedir. Bu amaçla her toplum bir eğitim felsefesi oluşturmaktadır. Eğitim felsefesi, eğitimin amacını, yapısını, ilkelerini, yöntemlerini ve nasıl bir insan yetiştirilmesi gerektiğinin haritasını çizer.

Eğitim Felsefesinin çocuk ve gençleri merkeze alan felsefe, kültür ve bilim üzerine kurulu olması gerektiğini vurgulayan Yapıcı, “Eğitim politikası, geçmişin izlerini taşıyan, bugünün gereksinimlerine yanıt veren, geleceğe yönelik algılamaları bünyesinde taşıyan ulusal bir projedir. Bu proje ulusun yüreği ve sesidir. Bu proje, sürekli (sürdürülebilir), kapsayıcı ve geliştirici olmalıdır”²⁴⁶. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nca Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Felsefesi dikkate alınarak hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf eğitim programı ve ders kitaplarında etraflı bir değişiklik yapılmasının uygun olacağı kanaatinizdeyiz. Çünkü öğrenciye kendi kimliğini, kendi dokusundan izler taşımayan kavramlar öğretmek elbette zor olacaktır. Ayrıca Türkiye’de eğitim programı geliştirme konusunda yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınan Demirel, eğitim sisteminin kültürel değerler üzerine kurulu olması gerektiğini vurgulamıştır. *“Kültürel değerlerin aktarımı bir toplumda eğitim sisteminin temel işlevi olmalıdır. Eğitim programları,*

²⁴⁶ Mehmet YAPICI, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi Haziran 2006, C.6, S.2. <http://www.universite-toplum.org> (16.08.2006).

öğrencilerin toplumsallaşması ve şekillenmelerinde önemli bir rol oynar. Diğer bir anlatımla eğitim programı bir toplumu yansıtır ya da toplumun şekillenmesine yardımcı olur. Bir program, toplumdaki ve toplumsal yapıdan uzak kalmaz. Çünkü yetişireceği kişiler toplumun bir üyesi olacaktır ve o toplumda yaşayacaklardır. Bu kişiler toplumun ihtiyaçlarına cevap vereceklerdir”²⁴⁷.

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde öğrencilerde daha çok duyuşsal hedefler kazandırmak amaçlanmıştır. Öğrenciye kendi değerlerinden ve kültüründen uzak duran bir konuda duyuşsal davranış kazandırmak kolay olmayacaktır. Ayrıca okullarda öğrencilerin “Biz Türklerde insan hakları yok mu”? Tarzında sorularla karşılaşmaktadır.

Türk milli eğitim sistemini düzenleyen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda genel esaslar belirlenirken Türk Milli Eğitimin Genel Amacı bütün bireylerin “Atatürk ilke ve inkılaplarına ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk Milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek” olduğu vurgulanmıştır. Ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; görev ve sorumluluklarının farkında olan ve bunları içselleştiren yurttaşlar yetiştirmek için öncelikle İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitaplarında; insan hakları kavramının sadece batı uygarlığının bir ürünü olmadığını bütün dünya milletlerinde ortak mirası olduğu vurgulanmasının ve Türk kültürün insanlığın ortak mirasına ve insan hakları konusunda tarihsel gelişim aşaması içinde aydınlatıcı bilgilere yer verilmesi Milli Eğitimin Genel Amaçlarının gerçekleştirilebilirlik parametresini yükselteceğini düşünüyoruz. “İnsan haklarına özgülenen ders kitabı, insan haklarının tarihsel, yapısal ve işlevsel olarak ele almak durumundadır”²⁴⁸.

c) Üçüncü Ünite: Etik ve İnsan Hakları

Nurgül Ceylan’ın kaleme aldığı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabında Üçüncü Ünite: “Etik ve İnsan Hakları” adını taşımaktadır. Üçüncü ünitenin konuları: Ahlak, ahlaklık, etik ve kişi terimleri irdelenerek üniteye başlangıç yapılmıştır. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi 7. Sınıf Programı’nda yer alan üçüncü ünitenin kazanımları arasında yer alan “Amaç 1: Etik ve insan hakları ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi”. Davranışlar :“1.‘Ahlak’ kavramının ne anlama geldiğini

²⁴⁷ Özcan DEMİREL, Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme, (6. Basım)Pegam Yay., Ankara, 2004, s.43.

²⁴⁸ Betül ÇOTUKSÖKEN, Ayşe ERZAN, Orhan SİLER, Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları, Tarih Vakfı yay., İstanbul, 2003, s.3.

söyleme/yazma. 2.‘Ahlaklılık’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 3.‘Etik’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 4.‘Kişi’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 5.‘Sorumluluk’ kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma ”. Bu hedef davranışların kazanıma dönüştürülebilir olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu amaç ve davranışları kapsayacak bilgilere ders kitaplarında yer verilmiştir.

“Amaç 2: Etik ve insan hakları ile ilgili temel özellikler bilgisi” hedefinin davranışları 1.Ahlak kurallarının özelliklerini söyleme/yazma. 2.Ahlaklık ilkelerinin özelliklerini söyleme/yazma. 3.İnsan hakları özelliklerini söyleme/yazma. 4.İnsanın etik değerlerini söyleme/yazma.5.Etik değerlerin özelliklerini söyleme/yazma” İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi 7. Sınıf Programı’nda verilmiş olan bu amaç ve davranışların kazandırılabilir olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu amacın öğrencide kazandırmak istediği “2.Ahlaklık ilkelerinin özelliklerini söyleme/yazma” davranışını oluşturabilecek bilgiye ders kitabında şu şekilde yer verilmiştir. “İnsanın değerinin bilinmesinden kaynaklanır. İnsanın değerinin her insanda her insanda korunmasını sağlar. Tüm insanlar için geçerlidir. Yani evrenseldir”²⁴⁹. Şeklinde ahlak kavramın ilkeleri anlatılmıştır.

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi 7. Sınıf Programı’nda etik konusunun ilköğretim öğrencisi için soyut ifadeler içeren bir konu olduğu düşünülmektedir. “Amaç 3: Etik ve insan hakları ile ilgili temel özellikler bilgisi” hedefi ile kazandırılmak istenen şu davranışların öğrenciye kazandırmanın güç olduğu düşünülmektedir. “1.Ahlaklılık ilkelerinin ilkin aile ortamı içinde kazanıldığını söyleme/yazma. 2.Etik bilgisi ile insan hakları arasında ilişki olduğunu söyleme/yazma. 3.İnsan haklarının korunabilmesi için insanın etik değerleri bilgisinin gerekli olduğunu söyleme/yazma. 4.İnsanın etik değerlerinin gerçekleşebilmesi için insanın etik değerleri bilgisinin gerekli olduğunu söyleme/yazma. 5.İnsan olma sorumluluğunun gerektirdiklerini söyleme/yazma”. Soyut bir kavram olan etik konusuna ahlak kavramının anlatıldığı bölümde ahlak kavramıyla karşılaştırmalı olarak kısaca yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Etik kavramı evrensel bir terimdir. Her insanın bilmesi gereken bir olgudur. Fakat ilköğretim de önce iyi bir insan, karakterli, düşünen, sorgulayan, öncelikle kendi haklarının farkında olan kendi haklarını koruyan, ve başkalarının haklarına saygılı olan, üreten ve kendisi, ailesi, yaşadığı toplum ve dünya için üreten bir insan olma bilincini ve ahlakını kazandırmak emel amaç olması gerektiği düşünülmektedir.

²⁴⁹ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.69.

“Amaç 4: Etik ve insan hakları ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme” Davranışlar: 1.İnsanların etik değerinin kişilerce gerçekleştirebilmesi için insan haklarının neden korunması gerektiğini açıklayarak söyleme/yazma. 2.Etik bilgisi ile insan hakları ilkeleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 3.İnsan haklarının korunabilmesi için insanın etik değerleri bilgisinin neden gerekli olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 4.İnsan olmanın neden bazı sorumluluklar yüklediğini açıklayarak söyleme/yazma. 5.İnsanların neden bu sorumlulukları yerine getirmeleri gerektiğini açıklayarak söyleme/yazma. 6.Her mesleğin kendine özgü etik değerleri olduğunu açıklayarak söyleme/yazma” Ceylan hazırladı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabı, Yılmaz ve Yanıkoğlu, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Yamanlar İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Vural, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, Ayşin Taktak ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitapları etik kavramına dair bu amaç ve davranışlar kapsamında anlatılan konular örtüşmektedir. Fakat etik konusunun ilköğretim öğrencisi için soyut bir konu olduğu düşünülmektedir. Önce ahlaklı bir şahsiyet doğru bir insan nasıl olmalı. Topluma faydalı bir insan hangi davranışları sergiler. Dünya barışına ve huzuruna birey olarak nasıl katkıda bulunabiliriz. Bu konuların anlatılması insan haklarını korumak konusunda daha duyarlı bireylerin yetiştirileceği düşünülmektedir.

Etik Bir Varlık Olarak İnsan, İnsan Haklarının Etik Temelleri ve İnsan Olma ve Sorumluluğu konuları ile ünite son bulmaktadır. ünite ve konuların dağılımı MEB TTKB tarafından belirlendiği için; burada adı zikredilen ders kitaplarında yer alan konu anlatımları çok küçük farklılıklar dışında aynı çizgide olduğu görülmektedir. Ünitenin kitaplara yansımada dikkat çekici nokta Türk Kültürünün etik ve ahlak üzerine kurulu değerlerine yer vermemiş olmasıdır.

İnsan haklarının ne oldu nasıl, ortaya çıktığı ve neden önemli olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi 7. Sınıf Programı'nın “Birinci ünitesinde: İnsanlığın Ortak Mirası, İkinci Ünitesi: İnsan Hakları ve Üçüncü Ünitesi: Etik ve İnsan Hakları” konuları içerisinde sunulmaktadır. Bu noktaya kadar ulaşılmak istenen kazanımlar bilgi basamağı düzeyinde bilişsel davranışlar olduğu görülmektedir. Üçüncü ünitenin son amaç duyuşsal davranışlar kategorisinde bulunan uygulama basamağı düzeyinde davranışlardır. “Amaç 5: İnsan haklarını koruma ve savunmaya istekli oluş” hedefiyle şu davranışlar öğrenciye kazandırılmak istenmektedir. “1.Yapılan haksız muamele karşısında ilgili kişi veya kişilere yazılı olarak başvurma. 2.Yaptığı başvurunun sonucunu takip etme. 3.Çevresinde haksızlığa uğramış kişilere yardımcı olma. 4.Çevresindeki insanlara haksızlık

yapanları uyarma". Bu noktaya kadar edinilen bilgilerle insan haklarını koruma ve savunmanın onurlu bir yaşam için gerekli bir husus olduğunu algılanabilir. Fakat insan hakları kavramı bütün dünya milletlerinin ortak bir mirası olarak bu günkü noktaya gelmiştir. Türklerin bu mirasa önemli katkıları olmuştur. Tarih boyunca Orta Asya'da Türkler sınıfsız bir toplum yapısına sahip olarak kadın ve erkeklerin eşit oldukları bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir. Her şeyden önemlisi Osmanlı Devleti hakimiyet kurduğu bölgelerde insanlığın ortak mirasını korumuş ve yaşamasını sağlamıştır. Hakimiyeti altında bulunan milletlere din, dil ve vicdan hürriyeti tanıyarak kendi öz kimlikleri korumalarını sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiği zaman bir ferman yayımlayarak gayr-i müslimlerin temel haklarının korunacağını ilan etmiş olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitapları üniteleri arasında mutlaka yer verilmelidir. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli gibi şahsiyetlerin insan sevgisi konusunda nasıl bir anlayış sergilediklerinin anlatılması insan hakları kavramının daha kolay benimsenmesini ve içselleştirilmesini sağlayacaktır.

d) Dördüncü Ünite: Temel Haklar ve Özgürlükler

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitaplarının beşinci ve son ünitesi olan "Temel Haklar ve Özgürlükler" kısmında ise "Temel Haklar, Temel Özgürlükler, İnsan Haklarının İşlevselleştirilmesinde "Devletin Görevi" ve "İnsan Hakları Belgesinde Yer Alan Başka Haklar ve Özgürlükler" konuları anlatılmıştır.

"Amaç 1: Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel kavramların anlam bilgisi" amacının davranış basamaklarını öğrenciye kazandıracak bilgilere üniteye yer verilmiş olduğu görülmektedir. "1. Temel haklar kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 2. Özgürlükler kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 3. Temel özgürlükler kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma". Örneğin: "1. Temel haklar kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma" davranışını gerçekleştirebilecek bilgilere ders kitaplarında yer verilmiştir. "Ülkelerin anayasalarında yer alan hak ve özgürlükler ise genellikle temel haklar kavramı ile ifade edilmektedir"²⁵⁰.

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi 7. Sınıf Programı'nın son ünitesi: "Temel Haklar ve Özgürlükler" daha çok somut konular içerdiği ilköğretim öğrencisinin daha kolay algılayabileceği konuların yer aldığı görülmektedir. "Amaç 2:

²⁵⁰ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.91.

Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel sınıflamalar bilgisi” hedefinin davranışlarının gerçekleştirilebilir olduğu düşünülmektedir. “1.Kişilerin temel haklarının çeşitlerini söyleme/yazma. 2.Temel Özgürlüklerin çeşitlerini söyleme/yazma. 3.İnsan hakları belgelerinde yer alan bazı hak ve özgürlükleri söyleme/yazma” çünkü bu davranışları kazanıma dönüştürecek bilgiler, somut, açık anlaşılır ve bir şekilde ders kitaplarında yer verilmiştir. örneğin: “2.Temel Özgürlüklerin çeşitlerini söyleme/yazma” davranışı “Temel Haklar ve Çeşitleri” şu şekilde sıralanmış ve daha sora başlıklar halinde açıklanmıştır. “Demokratik ülkelerin anayasalarında yer alan başlıca temel haklar şunlardır: Yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, dilekçe hakkı, özel yaşamın gizliliği, konut dokunulmazlığı, seçme ve seçilme hakkı”²⁵¹.

“Amaç 3: Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel ilkeler bilgisi” Davranışlar: 1.Her insanın yaşama hakkı olduğunu söyleme/yazma. 2.Her insanın eğitim hakkı olduğunu söyleme/yazma. 3.Her insanın sağlık hakkından yararlanması gerektiğini söyleme/yazma. 4.Her insanın kişi dokunulmazlığı hakkına sahip olduğunu söyleme/yazma. 5.Her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu söyleme/yazma. 6.Düşünce, kanaat, ifade özgürlüğünün her yerde korunması gerektiğini söyleme/yazma”²⁵². Kazanımlarını gerçekleştirebilecek bilgilere ders kitaplarında yer verildiği görülmektedir. Örneğin: “2.Her insanın eğitim hakkı olduğunu söyleme/yazma” davranışını gerçekleştirebilecek şu bilgilere yer verilmiştir: “Eğitim hakkı temel insan haklarından biridir. Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Hiç kimsenin eğitim hakkı engellenemez. Eğitim hakkı Anayasa’mızın 42. maddesinde; “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz”²⁵³

“Amaç 4: Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme”. Hedefinin davranışları “1.Yaşama, sağlık, eğitim ve kişi dokunulmazlığı gibi hakların neden temel haklar olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 2.Temel hakların neden herkes için her yerde korunması gerektiğini açıklayarak söyleme/yazma. 3.Temel hakların nasıl korunabileceğini açıklayarak söyleme/yazma. 4.Temel hakların yanlış anlaşılacak millî dayanışmayı zedeleyecek yada sarsacak biçimde kullanılmaması gerektiğini söyleme/yazma”²⁵⁴. Bu kazanımların gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Örneğin: ““1.Yaşama, sağlık, eğitim ve kişi dokunulmazlığı gibi hakların neden temel haklar olduğunu açıklayarak söyleme/yazma” davranışını gerçekleştirebilecek bilgilere anlatılan konularda yer verilmiştir. “Yaşamak, tüm insanların en temel hakkıdır. Diğer temel hakların tamamı yaşama

²⁵¹ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.92.

²⁵² <http://ttkb.meb.gov.tr>.

²⁵³ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.95-96.

²⁵⁴ <http://ttkb.meb.gov.tr>.

hakkının korunmasına bağlıdır. Eğer bu en temel hak korunmazsa diğer tüm hakların bir önemi kalmaz. Yaşama, sağlık, eğitim ve kişi dokunulmazlığı gibi haklara temel haklara denilmesinin sebebi ise; bu hakların insanın varlığını devam ettirmesinde ilk temel sayılabilecek koşulları oluşturmalarıdır”²⁵⁵. Diğer davranışları kazandırabilecek bilgilere de anlatılan konular arasında yer verilmiştir.

“Amaç 5: Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini kestirebilme”. Hedefinin şu davranışlar kazandırılabilir olduğu düşünülmektedir. “1. Temel haklar bilgisinin eksikliğinde ne gibi sorunların ortaya çıkabileceğini açıklayarak söyleme/yazma. 2. Temel haklar korunmadığında ne gibi sorunların ortaya çıkabileceğini açıklayarak söyleme/yazma” çünkü bu davranışları kapsayan bilgilere anlatılan konular arasında yer verildiği görülmektedir. Örneğin: “Bu haklar herkes için her yerde korunmazsa hem bireyler gelişme olanağından yoksun kalırlar hem toplumsal düzen ve barış sağlanamaz. Yeni düşünceler yeni yapıtlar ortaya konulamaz ve insanlığın ortak mirasına katkı yapılmaz”²⁵⁶.

Temel Özgürlükler konusunda “Amaç 6: Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme” hedefini gerçekleştirmeye yönelik bilgilerin ders kitabında verildiği görülmektedir. Fakat bu amacın davranışları daha çok uygulama basamağında yer alan davranışlardan oluşmaktadır. Ders kitaplarında anlatılan konulardan bu davranışların kazandırılması mümkün olmayabilir. “1. Günlük yaşamda bir temel hakkı koruyan yeni bir eylem örneği söyleme/yazma. 2. Günlük yaşamda bir temel hakkı göz ardı eden yeni bir örneği söyleme/yazma. 3. Bir insan hakkını korumak amacıyla yapılan ama bilgi eksikliğinden amacına ulaşamayan yeni bir eylem örneği söyleme/yazma. 4. Temel haklar ve özgürlükler ile ilgili verilen yeni bir durumda uyulan veya uyulmayan ilkeleri söyleme/yazma. 5. Temel kişilik hakları ihlal edildiğinde ilgili kişi veya kişilere dilekçe yazma”²⁵⁷. Bu davranışlar temel hakların korunmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

“Amaç 7: Temel haklar ve özgürlükleri korumaya istekli oluş” Davranışlar 1. İlişkilerde insan hakları ilkelerine uygun davranma. 2. İnsanlarla ilişkilerinde insan haklarını korumaya yönelik davranışlarda bulunma” bu davranışların kazanıma dönüşmesini sağlayacak bilgilere anlatılan konularda yer verilmiştir. örneğin: bir başka pasajda ise; “Ders kitaplarında bu davranışları öğrenciye kazandıracak şu şekilde bilgilere yer verildiği görülmektedir. “Kişi, temel haklarını gerektiği gibi kullanmaz. Farkında olmadan başkalarının

²⁵⁵ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.92.

²⁵⁶ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.100.

²⁵⁷ <http://ttkb.meb.gov.tr>.

haklarını çiğneyebilir.örneğin gece yarısı şarkı söylemek bir başkasının dinlenme hakkını çiğner”²⁵⁸.

“Amaç 8: İnsan haklarının işlevselleştirilmesinde devletin görevlerinin farkında oluş” hedefini gerçekleştirmek belirlen şu davranışların kazandırılabilir olduğu düşünülmektedir. “1.Devletin eğitim görevini söyleme/yazma. 2.Devletin yürütme görevini söyleme/yazma. 3.Devletin yargı görevini söyleme/yazma. 4.Devletin yargı görevini söyleme/yazma. 5.Devletin kişi özgürlüklerine ilişkin görevlerini söyleme/yazma”²⁵⁹. “İnsan Haklarının İşlevselleştirilmesinde devletin Görevleri” konusunda bu davranışları kazanıma dönüştürecek bilgilere yer verilmiştir. örneğin: “4.Devletin yargı görevini söyleme/yazma”. davranışı şu bilgilerle kazanıma dönüştürülebilir olduğu görülmektedir. “Yargı görevi bir toplumda; bireylerin birbirleriyle, devletle yada diğer kurumlarla olan uyumsuzlukların çözümlenmesidir. Devlet adaleti bağımsız mahkemeler aracılığıyla gerçekleştirir. Devletin yargı görevi Anayasa’mızın 9. maddesinde; ‘Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır’²⁶⁰

“Amaç 9: Atatürk’ün insan hak ve özgürlüklerine önem verdiğini kavrayabilme” hedefinin davranışları “1.Atatürk’ün önderliğinde kurulan cumhuriyet yönetimiyle Türk milletinin kazandığı hak ve özgürlüklerin neler olduğunu söyleme. 2.Atatürk’ün insan hak ve özgürlüklerine verdiği önemi gösteren görüşlerinden örnekler verme” bu davranışları öğrencilere kazandırabilecek bilgilere yer verildiği görülmektedir. Örneğin: “Türkiye cumhuriyeti Devleti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün en büyük amacı, Türk ulusunun hak ettiği çağdaş yaşam düzeyine ulaşmaktı. Bu amacın ancak çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmakla gerçekleştirebileceğini biliyordu. Bu nedenle Atatürk, siyasal, toplumsal ve kültürel alanda bir çok inkılap gerçekleştirdi. Yeni bir hukuk sistemi kurarak hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır”²⁶¹.

Ders kitaplarında gerekli güncellemelerin yapılmaması dikkat çeken önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Taktak ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitabı 1999 yılında yapılan baskısı ile 2003 yılında yapılan baskıları içerik ve biçim olarak hiçbir fark taşımamaktadır. Oysa Türkiye Cumhuriyeti 1999- 2003 yılları arasında insan hakları alanında kurumsallaşma çalışmalarının büyük bir kısmını hayata geçirmiş; bu yeniliklerin ders kitaplarında kısa da olsa anlatılması ve

²⁵⁸ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.117

²⁵⁹ <http://ttkb.meb.gov.tr>.

²⁶⁰ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.124.

²⁶¹ CEYLAN, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7, s.129-230.

güncellemeler yapılması uygun olacağı kanaatindeyiz. Özellikle insan hakları konularının yer aldığı ilköğretim ikinci kademe 7. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” ders kitaplarının kapsadığı konularından “İnsan Haklarının Gelişimi” anlatılırken Türk kültürünün zengin birikimine yer verilmesinin eğitimin amaçlarına ulaşmasını kolaylaştıracaktır. İnsan haklarının tarihsel gelişim evresi anlatılırken Türk kültürü ile Batı kültürü arasındaki anlayış farkının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü insan haklarının ilk nüvesini Batı dünyasında vermesi ve gelişerek bu günkü anlamını bulması Batıda yaşanan insan hakları ihlalleri ve insan haklarının korunması için mazlumların ve ezilenlerin vermiş olduğu mücadelenin sonucu olarak bu günkü anlamı bulmuştur.

İnsan hakları kavramını doğrudan ilgilendiren kolluk kuvvetlerinin eğitiminde de okutulan ders kitaplarında da Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitaplarında yer alan sorunlar görülmektedir. Polis Akademisi Başkanlığı Polis Meslek Yüksek Okullarında insan hakları eğitiminde kullanılan İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I ders kitabının Birinci ünitesinde ‘İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri ile İlgili Genel Kavramlar’a açıklanırken; İkinci Ünite: İnsan Haklarının Tarihsel gelişimi: 1. Çağlar Boyunca İnsan Hakları Evrimi, 2. BM Sonrası İnsan Hakları, 3.Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları, 4.Cumhuriyet Döneminden Sonra İnsan Hakları, 5.Günümüz Türkiye’inde İnsan Hakları”²⁶² başlıkları altında sınıflandırılan İnsan Haklarının tarihsel gelişimi anlatılırken, Türklerde insan hakları anlayışı Osmanlı Devleti’nin dağılma dönemi ile sınırlı tutulmuştur.

Polis Meslek Yüksek Okulları, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I ders kitabının “üçüncü ünitesi ise Temel Hak ve Özgürlüklere, dördüncü ünite ise, Türkiye’de İnsan Hakları ile İlgili Faaliyette Bulunan Kurum ve Kuruluşlar açıklanırken Beşinci ve son ünite ise, İnsan Hakları kavramının Evrensel Boyutları”²⁶³ anlatılmıştır. Batı anlayışının kabul gördüğü bugünkü insan hakları kavramının gelişim evreleri ile Türklerde insan hakları anlayışını açıklayama çalışmak yanlış sonuçların elde edilmesini neden olacaktır. Polis Akademisi Başkanlığı Polis Meslek Yüksek Okulları eğitim araçları arasında yer alan “İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I” ders kitaplarında da “insan haklarının gelişim evresi” Türklerde 1839 Tanzimat Fermanı ile başlatılmış olduğu görülmektedir. Eğitimin temel amaçlarından biri kültürlenme olduğu dikkate alınır ise ders kitapların yer alan bu durumun önemi daha net anlaşılacaktır.

²⁶² Kemal BAŞLAR, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I, EGM Yay., Ankara, 2001, s.25-40.

²⁶³ Kemal BAŞLAR, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I, s.42-89.

2. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. Sınıf Ders Kitapları

Öğrencilerin kendi haklarını tanımasına, başkalarının haklarına saygı göstermeleri ve kendisinin ve başkalarının haklarını koruma bilincinin geliştirilmesini sağlamaya yönelik konuların yer aldığı daha çok vatandaşlık bilgilerini içeren konuların yer aldığı İlköğretim 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin ünite ve konu dağılımları MEB TTKB tarafından şu şekilde belirlenmiştir.

“Ünite 1: Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık, Vatandaşlık Hakları ve Sorumlulukları.

Konular: A- Kavramlar, B- T.C. Devletin Yönetim Yapısı, C-Vatandaşlık Hakları, D- Vatandaş Olma Sorumluluğu, E- Dayanışma

Ünite 2. İnsan Haklarının Korunması.

Konular: İnsan Haklarının Korunmasının Önemi B- İnsan Haklarının Korunması, C- İnsan Haklarının Korunmasında İnsan Hakları Eğitiminin Önemi, D-İnsan Haklarıyla İlgili Özel Günler

Ünite 3.Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları.

Konular: A- Milli Güvenlik

Ünite 4. İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar. Konular: A- İnsan Haklarının Korunmasında Belli Başlı Engeller, B-İnsan Haklarını Korumanın İşlevleştirilmesinde İnsan Hakları Eğitiminin Rolü”²⁶⁴.

Görüldüğü gibi dört üniteden oluşan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders programı ünitelerinden birinci ve üçüncü ünite vatandaşlık bilgileri konularından oluşurken; ikinci ve dördüncü ünite ise insan hakları konularından oluşmaktadır. Bu nedenle bu bölümde doğrudan insan hakları konularının anlatıldığı ikinci ve dördüncü ünite müfredat programında yer alan kazanımlar ve ders kitaplarında ne anlatıldığı esas alınarak incelenecektir. Birinci ve üçüncü ünitelerde vatandaşlık konuları anlatıldığı için bu ünitelerin farklı ders kitaplarında nasıl anlatıldığı değerlendirilecektir.

a) Birinci Ünite: Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık, Vatandaşlık Hakları ve Sorumlulukları

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf müfredat programının birinci ünitesinde vatandaşlık konularının anlatıldığı görülmektedir. “Birinci Ünite: Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık, Vatandaşlık Hakları ve Sorumlulukları” isimi altında anlatılan; “T.C. Devletin Yönetim Yapısı, Vatandaşlık Hakları, Vatandaş Olma Sorumluluğu, Dayanışma” konularından oluşan ders kitaplarında üslup farkı ve bir kısım küçük ayrıntılar

²⁶⁴ KÜÇÜKAHMET, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı), s.89.

bir kenara bırakılırsa aynı çizgide kaleme alınmış eserler olduğu görülmektedir. Vural tarafından hazırlanan “İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.”²⁶⁵ sınıf ders kitabının da devletin tanımı yapılarak ikinci konu:“Demokrasi Kavramı” konusuna geçilmiştir. Bu kısımda demokrasinin tanımı yapılarak demokrasinin dayandığı bazı ilkeler sıralanarak açıklanmıştır. Altunya tarafından hazırlanan , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.²⁶⁶ sınıf ders kitabında devlet kavramını “Bir ülkeye yerleşmiş olan toplumun egemen, örgütlü ve üstün gücüdür” şeklinde tanımladıktan sonra devletin unsurlarına yer verilmiştir. Birinci ünitenin ikinci konusu “Demokrasi Kavramı” ise demokrasinin tanımı yapıldıktan sonra demokrasinin dayandığı temel ilkeleri “Milli egemenlik, Özgürlük, Eşitlik, Çoğulculuk”²⁶⁷ terimleri açıklanarak konuya devam edilmiştir. MEB tarafından yayımlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında²⁶⁸ ise yine devlet kavramı tanımlanarak; devletin unsurları tanıtılarak Demokrasi kavramına geçilmiştir. Demokrasinin tanımı yapılarak demokrasinin temel ilkelerine yer verilmiştir. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitapları, farklı yazarlar tarafından kaleme alınsa da aynı çizgide hazırlanmış eser olduğu görülmektedir.

b) İkinci Ünite: İnsan Haklarının Korunması

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.sınıf dersinin “İkinci Ünitesi: İnsan Haklarının Korunması” adı altında “İnsan Haklarının Korunmasının Önemi, İnsan Haklarının Korunması, İnsan Haklarının Korunmasında İnsan Hakları Eğitiminin Önemi ve İnsan Haklarıyla İlgili Özel Günler” olarak sıralanan konuların doğrudan insan haklarını kapsadığı görülmektedir.

“Amaç 1:İnsan haklarının korunması ile ilgili temel ilkeler bilgisi” hedefini davranışa dönüştürecek bilgilerin ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Müfredat programında öğrenciye kazandırılması hedeflenen davranışlardan biri olan “1.İnsan haklarının ulusal düzeyde korunması gerektiğini söyleme/yazma” ders kitaplarında anlatılan konularla kazandırılabilir bir davranış olduğu görülmektedir. Örneğin Çiftçi ve arkadaşları tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında yer alan şu bilgiler bu davranışın öğrenciye kazandırılabilceğini ortaya koymaktadır. “Hak ve özgürlüklerin korunmaması durumunda çeşitli sorunlar ortaya çıkar. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir. Toplumda huzur ve güven kalmaz. Devlete güven azalır. Güçlüler güçsüzlerin

²⁶⁵ İbrahim H. VURAL, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, Serhat yay, İstanbul, 2000. s.2.

²⁶⁶ Niyazi ALTUNYA, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Düzgün Yay., İstanbul, 2000.s.2.

²⁶⁷ ALTUNYA, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi,s.14-15.

²⁶⁸ Fehimdar ÇİFTÇİ vd... ,İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, MEB yay, Ankara, 2004.s.2.

hak ve özgürlüklerini elinden alır, ezer. Toplumda bir arada yaşayan insanlar arasında sınıf ayrıcalığı ortaya çıkar. Sonuçta toplum, millet ve devlet olma özelliğini yitirir. Başka bir devletin himayesi altına girer. Bu nedenle topluma karşı hepimiz sorumluyuz. İnsan haklarını korumak herkesin görevidir”²⁶⁹. Ders kitaplarında hedef ve davranışları kapsayan bilgilere yer verilmiştir. Çiftçi ve diğerlerini hazırlamış olduğu ders kitabında “İnsan hakları korunduğunda; yasa dışı davranışlar azalır. Yönetim kolaylaşır. İnsanlara ve devlete güven artar. Vatandaşlar daha bilinçli sorumlu ve onurlu olur. Meclisler, devlet organları, sivil kuruluşlar görevlerini daha rahat yaparlar. Yasalar işlerlik kazanır. İnsanlarda paylaşım artar. Savaşlar azalır. Barışçıl bir ortam doğar”²⁷⁰. Bilgilerinden hareketle “2.Anayasada insan haklarını koruyan maddelerin olması gerektiğini söyleme/yazma” davranışı öğrencilere kazandırılabilir. Müfredat programında yer alan davranışları kapsayan bilgilerin ders kitaplarında yer aldığı davranışların kazanıma dönüştürüleceği düşünülmektedir.

Müfredat programında yer alan davranışlardan “3.Kamu kuruluşlarının insan haklarını koruması gerektiğini söyleme/yazma. Davranışını öğrencilere kazandırabilecek bilgilerin ders kitapların yer aldığı görülmektedir. Örneğin: İkinci ünite konularından “İnsan Hakları Danışma Kurulları ve İşlevleri”²⁷¹ araştırmanın kapsadığı 1993-2005 yılları arasında yapılan düzenlemeler ile oluşturulan ve faaliyetlerine bu gün de devam eden kurumlar tanıtılmaktadır. *“Kendi vatandaşlarına değer veren, insan haklarına saygılı ülkeler, bu hakların korunup geliştirilmesi için danışma kurulları kurarlar. Bu kurullar; hukukçular, düşünürler, politikacılar ve diğer uzmanlardan oluşur. Ülkemizde de bu kurullar oluşturulmaktadır. TBMM’ye bağlı İnsan Hakları Komisyonu, Başbakanlık İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu gibi kurullar buna örnektir”*²⁷². Ulusal kurumsallaşmanın yanında insan haklarının korunmasında etkin rol oynayan uluslararası kuruluşlar, belgeler ve gönüllü kuruluşlar da anlatılmıştır. Ayrıca “insan haklarının korunmasında insan hakları eğitiminin önemi” adı altında bir bölümde insan hakları eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

“4.İnsan haklarının ilgili devlet organlarıyla (yargı organları, polis) korunması gerektiğini söyleme/yazma” davranışını öğrencilere kazandıracak bilgilerin yine ders kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Örneğin: “İnsan haklarının temel şartlarından olan “eğitim hakkı”, tüm bireyler için “insan hakkını bilme hakkı”nı da içerir. İnsan hakları eğitimi, hem bu konuda bilgi edinmeyi hem de bilgileri davranışa dönüştürmeyi kapsar. Haberdar etme, bilgilendirme, davranış geliştirme, duyarlı vatandaş yetiştirme”²⁷³. “5.İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunması gerektiğini söyleme/yazma. 6.İnsan haklarının uluslararası

²⁶⁹ ÇİFTÇİ vd... , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.42.

²⁷⁰ ÇİFTÇİ vd... , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.42.

²⁷¹ ÇİFTÇİ vd... , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.45.

²⁷² ÇİFTÇİ vd... , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.45.

²⁷³ ÇİFTÇİ vd... , İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.49-50..

insan hakları kuruluşlarıyla korunması gerektiğini söyleme/yazma. 7.İnsan haklarının uluslararası belgelerle korunması gerektiğini söyleme/yazma. 8.insan haklarının ulusal düzeydeki sivil kuruluşlarla korunması gerektiğini söyleme/yazma. 9.İnsan haklarının uluslararası gönüllü kuruluşlarla korunması gerektiğini söyleme/yazma. 10.Örgün eğitimde insan hakları eğitiminin gerekli olduğunu söyleme/yazma. 11.Yaygın eğitimde insan hakları eğitiminin gerekli olduğunu söyleme/yazma. 12.İnsan haklarını korumada ilgili devlet organlarında görevli olanlar (yargıçlar, savcılar, polisler) için insan hakları eğitiminin gerekli olduğunu söyleme/yazma. 13.Kitle iletişim araçlarının kullanımında insan haklarının gözetilmesi gerektiğini söyleme/yazma.14.İnsan haklarının korunmasında meslek ilkelerinin gerekli olduğunu söyleme/yazma”²⁷⁴. Davranışlarını kazanıma dönüştürecek bilgilerin ders kitaplarında yer aldığını görülmektedir.

Vural tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.sınıf” ders kitabının “İkinci Ünitesi:İnsan Haklarının Korunması” ünitesinde çok küçük farklılıklar dışında Çiftçi ve arkadaşlarının hazırladığı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında sıralanan konulara paralel çizgide aynı başlıklar altında hazırlanmıştır. Fakat Vural, İnsan haklarının konusunda çalışmalar yapan ulusal sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütlerin tanıtımında ayrıntılara dikkat çekmiştir. “İnsan Haklarının Korunmasında İnsan Hakları Eğitiminin Önemi” konusunda ise Vural, “ 1995 yılında İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı ile MEB, bir “İnsan Hakları Eğitimi Protokolü” imzalamıştır. Buna göre ilköğretim ikinci aşamasında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi konulmuştur. İnsan hakları ve demokrasi için en sağlam güvence bu eğitimi almış bireylerdir”²⁷⁵ önemli bir ayrıntıya yer vermiştir. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitaplarında anlatılan konuların müfredat programında yer alan amaçları karşıladığı görülmektedir.

Zapçı, Sevinç ve Etöz tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.sınıf” ders kitabının ilk ünitesinde ise “Devlet, Demokrasi, Anayasa, Vatandaşlık Hakları ve Sorumlulukları”²⁷⁶ konularına yer verilirken; ikinci ünitesi “İnsan Haklarının Korunması” bölümünde “İnsan Haklarını Korumanın Önemi, İnsan Haklarının Korunması, İnsan Haklarının Korunmasında İnsan Haklarının önemi, İnsan Haklarıyla İlgili Özel Günler”²⁷⁷ konularına yer verilmektedir.

²⁷⁴ www.meb.ttbk.gov.tr.

²⁷⁵ VURAL, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.85.

²⁷⁶ Filiz ZAPÇI, Murat SEVİNÇ, Zeliha ETÖZ, İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, Doğan Yay., Ankara, 2005, s.6.

²⁷⁷ ZAPÇI vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.6-7.

c) Üçüncü Ünite: Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları

“Milli Güvenlik” konularının anlatıldığı “Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları” adını taşıyan üçüncü ünite ise; insan haklarının korunması amacıyla kurumsal bir çatı oluşturan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda insanların en temel hakkı olan yaşama hakkını elinden alan, masum insanların canına kıyan terör unsurlarına karşı alınması gereken tedbirler ve terör unsurlarının ortaya çıkaran faktörler açıklanmıştır.

Zapçı ve diğerleri tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.sınıf” ders kitabının üçüncü ünitesinde ise MEB müfredatına bağlı olarak “Milli Güvenlik, Milli Hedef, Milli Güvenlik Siyasetini Belirleyen Organlar, Milli Güç, Askeri Güç, Türkiye’ye yönelik iç ve dış tehditler, Terörle Mücadelede Kişilere Düşen Görevler, Güncel Tehdit”²⁷⁸ konularına yer verilmiştir. Üçüncü ünite milli güvenlik konularına yer verilmiştir.müfredat programında yer alan kazanımları davranışa dönüştürecek konuların ders kitaplarında yer verildiği görülmektedir. Bu ünite konularıyla ilgili en önemli husus birtakım çevreler tarafından “Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları” konularının İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8 sınıf dersinin konuları arasında yer almaması gerektiği yönünde eleştirilerin bulunmasıdır. Oysa milli güvenlik bir ülke de yaşayan vatandaşların insan haklarının koruna bilmesini sağlamaktadır. Milli güvenliğin olmadığı bir yerde ne devlet ne de vatandaş kavramından söz edilebilir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti gibi terör unsurlarıyla mücadele etmek zorunda kalan ülkelerin milli güvenlik konusunda öğrencilere eğitim verilmesi önemli bir husustur.

d) Dördüncü Ünite: İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar

İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8 sınıf ders kitabının son ünitesi olan “Dördüncü Ünite: İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar adı altında; İnsan Haklarının Korunmasında Belli Başlı Engeller, İnsan Haklarını Korumanın İşlevleştirilmesinde İnsan Hakları Eğitiminin Rolü”²⁷⁹ konularını kapsamaktadır. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitapları küçük ayrıntılar ve yazarların üslup farkı bir kanara bırakıldığı zaman aynı çizgide kaleme alınmış eser olduğu görülmektedir. “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” ünitesinde kazandırılmak istenen amaç ve davranışları gerçekleştirmek için İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8 sınıf ders kitaplarında ne anlatıldığı esas alınarak irdelenmiştir.

“Amaç 1:İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunlar ünitesi ile ilgili temel

²⁷⁸ ZAPÇI vd. ..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.7-8.

²⁷⁹ ÇİFTÇİ vd. ..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.77-82.

kavramların anlam bilgisi” hedefinin davranışları: 1.Eğitim kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 2.Ekonomi kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 3.Siyasal örgütlenme kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma. 4.Kültür kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma.”²⁸⁰. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında yer alan bilgiler incelendiği zaman bu dört davranıştan sadece “4.Kültür kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma” davranışının kazandırılabilir bir davranış olduğu görülmektedir. Çünkü ders Çiftçi ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu ders kitabında ‘kültür dışında diğer terimlerin tanımana yer verilmemiştir. Söz konusu eser kültür ise şöyle tanımlanmıştır. “Kültür: toplumların gelişim süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunların sonraki nesillere iletmede kullanılan araçlar bütünüdür”²⁸¹.

Zapçı ve diğerleri hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında ise müfredat programında belirlen amaç ve davranışları kapsayacak bilgilere yer verildiği, söz konusu terimlerin tek tek tanımlandığı dikkat çekmektedir. Örneğin “Eğitim kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma” davranışını öğrenciye kazandıracak terim bilgisi ders kitabında verilmiştir. eğitimle ilgili bilgiler sunarak konuya giriş yapan Zapçı ve diğerleri “Eğitim, insanın doğumundan ölümüne dek, yaşamın her alanında edindiği bilgiler bütünüdür”²⁸². İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunların anlatımında ekonomiden kaynaklanan nedenleri Zapçı ve diğerleri ekonomiye dair somut bilgiler vererek ekonomi tanımını yaparak önemli bir ayrımın öğrencilere aktarılmasını sağlamıştır. “Ekonomi: sınırsız isteklerle sınırlı kaynaklar arasında, koşulları ve farklılıkları da göz önünde bulunduran bir denge kurabilme işidir”²⁸³ tanımlaması ile “Ekonomi kavramının ne anlama geldiğini söyleme/yazma” davranışı bir kazanıma dönüştürülebilir. Aynı şekilde söz konusu ders kitabında siyasi örgütlenme ve kültür kavramları tanımlanmıştır.

“Amaç 2:İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunlar ünitesi ile ilgili temel ilkeler bilgisi” hedefinin davranışları “1.İnsan haklarının korunmasında ve ihlallerinin önlenmesinde kişilerin görevleri ile ilgili ilkeleri söyleyebilme. 2.İnsan haklarının korunmasında ve ihlallerinin önlenmesinde devletin görevleri ile ilgili ilkeleri söyleme/yazma. 3.İnsan haklarının korunabilmesi ve ihlallerinin önlenmesi için ulusal insan hakları kuruluşlarının görevleri ile ilgili ilkeleri söyleme/yazma. 4.Devlet görevlilerinin insan hakları

²⁸⁰ <http://ttkb.meb.gov.tr/> (02. 03.2007).

²⁸¹ ÇİFTÇİ vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.80.

²⁸² ZAPÇI vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.141.

²⁸³ ZAPÇI vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.148.

eğitimi görmelerinin gerekliliğini söyleme/yazma”²⁸⁴. Örneğin “Devlet görevlilerinin insan hakları eğitimi görmelerinin gerekliliğini söyleme/yazma” davranışını öğrencilere kazandırabilecek bilgiler Çiftçi ve diğerlerinin hazırlamış olduğu İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında açık bir şekilde anlatılmamıştır. “Devlet, insan haklarının korunması için etkin önlemler almasına rağmen, uygulamada kişisel hatalardan kaynaklanan ihlaller söz konusu olabilmektedir. Kaba davranış sergileyen bazı görevlilerin insan hakları ihlalleri devlete mal edilmektedir. Bu olumsuzlukları kaldırmak ve insan haklarını korumak için eğitilmiş bireyler ve görevliler yetiştirmek zorunludur”²⁸⁵. Söz konusu ders kitabında eğitim eksikliğinden kaynaklanan insan hakları ihlalleri vurgulanmıştır. Fakat insan haklarının korunmasını doğrudan ilgilendiren uygulamada insan haklarının baş aktörleri olan hakimler, savcılar ve güvenlik güçlerinin eğitiminin daha önemli olduğu özellikle belirtilmesi gerektiğini düşünülmektedir.

“Amaç 3:İnsan haklarının korunmasında sorunlar ünitesi ile ilgili temel ilkeleri açıklayabilme” hedefinin davranışları: 1.İnsan haklarının korunmasında kişiden kaynaklanan belli başlı engelleri açıklayarak söyleme/yazma. 2.İnsan haklarının korunmasında siyasal nedenlerden kaynaklanan belli başlı engelleri açıklayarak söyleme/yazma. 3. İnsan haklarının korunmasında ekonomik nedenlerden kaynaklanan engelleri açıklayarak söyleme/yazma. 4.İnsan haklarının korunmasında kültürlerin hangi durumlarda nasıl engel olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 5.İnsan haklarının korunmasında eğitimsizliğin nasıl engel olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 6.İnsan haklarını korumanın ve insan hakları ihlallerini engellemenin neden devletin görevi olduğunu açıklayarak söyleme/yazma. 7. İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan bazı sorunların eğitimle nasıl aşılabileceğini açıklayarak söyleme/yazma”²⁸⁶. hedefini davranışa dönüştürecek bilgilerin ders kitaplarında yer verildiği görülmektedir. Örneğin: Çiftçi ve diğerlerinin hazırladığı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında “İnsan haklarının korunmasında ekonomik nedenlerden kaynaklanan engelleri açıklayarak söyleme/yazma” davranışı şu bilgilerle kazanıma dönüştürülebilir olduğu düşünülmektedir. “Çağımızın hızla gelişen ekonomik olayları, insan hakları olgusuna da geniş etkiler yapmaktadır. Devletlerin uyguladığı ekonomik programlar ve ekonomik modeller bazen insan hakları açısından yaralayıcı ve zarar verici olmaktadır. Katı ekonomik uygulamalar, insan haklarının giderek sınırlanmasına ve bazen yok sayılmasına yol açmaktadır. Örneğin; mülk edinme, eğitim hakkı, seyahat özgürlüğü gibi haklara bütün kişi ve

²⁸⁴ <http://ttkb.meb.gov.tr>. (05.04.2007).

²⁸⁵ ÇİFTÇİ vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.78-79.

²⁸⁶ <http://ttkb.meb.gov.tr>. (05.04.2007).

aileler sahiptir. Ancak ekonomik durumu iyi olmayan aileler bu haklarını yeterince kullanamamaktadır”²⁸⁷.

“Amaç 4:İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunlar ünitesi ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme” hedefinin davranışlar: “1.Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında kişiden kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma. 2.Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında kişinin içinde yetiştiği kültürden kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma. 3.Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında eğitimsizlikten kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma. 4.Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında siyasal nedenlerden kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma. 5.Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında ekonomik nedenlerden kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma. 6.Bu engellerle ilgili verilen yeni bir durumda kullanılacak veya kullanılmayacak ilkeyi veya ilkeleri söyleme/yazma” uygulama basamağı seviyesinde davranışlardan oluşan İnsan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunlar ünitesi ile ilgili temel ilkeleri yeni durumlarda kullanabilme” hedefinin ders kitaplarında anlatılan konular dikkate alınsa bu davranışları karşılayan becerilerin öğrenciye kazandırılmasının mümkün olduğu düşünülmektedir. Mesela Çiftçi ve arkadaşlarının kaleme aldığı İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf ders kitabında “İnsan Haklarının Korunmasında karşılaşılan Engeller” konusu anlatılırken “İnsan haklarının korunmasında kişilik özelliklerinden kaynaklanan bazı durumlar da engel olabilir. Öne yargılı, sert tavır ve tutum içinde bulunan, sinirli, inatçı, korkak, bencil ve vurdum duymaz olan kişiler, insan haklarının korunmasında engeller oluşturabilir. Herhangi bir olay anında yakalanıp karakola getirilen bir kişi aksi ispat edilene kadar suçsuzdur; ancak insanlar bu kişiye suçlu gözüyle baktıklarından bu kişi bir çok hakkından mahrum bırakılmıştır”²⁸⁸. İnsan haklarının korunmasında kişilerin özelliklerinden kaynaklanan engelleri sıralayarak bu önyargılardan kaynaklı söz konusu durumla ilgili karakola getirilen kişinin suçluluğu kesin delillerle ortaya konulmadan suçlu görülmesi örneği verilmiştir. Bu örneği okuyup anlayan öğrenci, söz konusu aynı durumla ilgili başka bir örnek verebilir ve şu davranış öğrenciye kazandırılabilir. “Belirli bir durumda bir hakkın korunmasında kişiden kaynaklanan yeni bir engel örneği söyleme/yazma”

“Amaç 5:İnsan haklarının işlevselleştirilmesinde eğitimin rolünü takdir ediş. Hedefinin davranış basamakları: 1.İnsan olma bilincini kazandırmada eğitimin rolünü anlatan konuşmalar yapma. 2.Vatandaşlık bilincini kazandırmada eğitimin rolünü anlatan yazılar yazma. 3.İnsan haklarına saygının oluşturulmasında eğitimin önemini vurgulayan makale

²⁸⁷ ÇİFTÇİ vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.80.

²⁸⁸ ÇİFTÇİ vd..., İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8, s.80.

deneme ve kitapları okuma. 4. İnsan hakları ile ilgili açık oturum, sempozyum, konferans ve panellere katılma. 5. İnsan hakları ile ilgili ihlâllere uğradığında temel haklarını talep etme”²⁸⁹. Uygulaya yönelik bir hedef ve davranışlar grubudur. Ders kitaplarında yer alan bilgilerle bu hedef ve davranışlar kazanıma dönüştürülebilir. Fakat kesin bir şekilde bu hedef ve davranışlar öğrenciler tarafından kazanıma dönüştürülür yargısında bulunmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü ders kitaplarında anlatılan konularla müfredat programında yer alan hedef ve davranışların öğrenciye kazandırılmasında ders kitabı önemli bir bilgi bankasıdır. Fakat bu ders için ayrılan süre, okulun imkanları ve bulunduğu çevre, öğretmenin niteliği ve ders anlatma biçimi, aile ortamı ve sosyal çevre gibi faktörler bu hedef ve davranışların kazanıma dönüştürülmesini etkileyecektir. Mesela öğren Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersin özel amaçlarını ve davranışlarını tam olarak kazanıma dönüştüren bir öğrenci, İnsan hakları ile ilgili açık oturum, sempozyum, konferans ve panellerin yapılmadığı bir çevrede bu davranışı uygulamaya imkanından yoksun olacaktır. İnsan hakları ile ilgili açık oturum, sempozyum, konferans ve panellere katılma. Zapçı ve diğerleri tarafından hazırlanan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8.sınıf” ders kitabının dördüncü ünitesi “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar” bölümünde ise; “İnsan Haklarının Korunmasında Belli Başlı Engeller, İnsan Haklarının Korunmasının İşlevselleştirilmesinde İnsan Hakları Eğitiminin Rolü” konularına yer verilmiştir.

İnsan hakları alanında önemli gelişmelere imza atan Türkiye Cumhuriyeti’nin insan hakları eğitimindeki bu uygulamaları toplumun her bireyini insan hakları konusunda duyarlı kılmak amacıyla çalışmalarını hayata geçirdiğinin belgeleridir. Cumhuriyet dönemi ile başlayan insan hakları eğitiminin temelleri 25 Haziran 1998 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı TTKB’si 82 sayılı kararla ilköğretimin ikinci kademesi 7.ve 8. sınıflarda Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi olarak haftada bir ders saati olmak üzere Temmuz 1998 tarihli 2490 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanana müfredat programı ile uygulamalara başlanmıştır. Ayrıca İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. sınıf dersinin üniteleri arasında da insan hakları eğitimi kapsayan ünitelerinde yer aldığı görülmektedir.

2006-2007 eğitim-öğretim yılından önce uygulamada olan İlköğretim Ders Çizelgesinde yer alan İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. sınıf programının “Birinci Ünitesi: Demokratik Hayat” başlığı altında “Demokrasi ve Demokrasinin Türk Toplumunu İçin Önemi” konusunda demokrasinin tanımını yaparak, demokrasinin özelliklerini açıklayan bilgilere yer vererek konuya giriş yapan Kemal Kara ve diğerleri tarafından hazırlanan

²⁸⁹ <http://ttkb.meb.gov.tr>. (04.05.2006)

İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı “Demokrasi Günümüzde son derece yaygın bir yönetim şeklidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yönetim biçimi demokrasidir. Halkımız kendisini yönetecek kişiyi oylarıyla belirler”²⁹⁰ bilgilerinden sonra “Demokrasinin Temel İlkeleri” konusunun anlatıldığı ders kitabında “Demokrasinin Korunmasında Bireylere Düşen Görevler, Demokraside Kamuoyu ve Basının Önemi, Eğitim ve Demokrasi İlişkisi, Devlet Vatandaş İlişkisi, Toplumda Yardımlaşma, Çocuk Haklarının Korunması, Geçliğin Korunması ve Akraba Evliliğinin Sakıncaları”²⁹¹ konuları anlatılmaktadır.

Demokratik yaşam tarzı içerisinde bilinçli, sorumlu, duyarlı bireyler yetiştirmek amacını taşıyan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin Müfredatı 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak değişmeye başlayan 4,5,6,7,8. Sınıf ders konuları ve kitapları arasındadır. İnsan hakları eğitimi ile ilgili son olarak MEB 2005-2006 eğitim öğretim döneminden itibaren uygulanmaya başlayan İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi'ni yeniden belirlenmiştir. 6., 7. ve 8. sınıflara ait ders çizelgesi, 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren 6. sınıftan başlamak üzere kademeli olarak uygulamaya başlamıştır. Yeni Ders Çizelgesi insan hakları eğitimi ile ilgili önemli değişiklikleri getirmektedir. Çizelgenin 6. sınıf kısmı 2006–2007 eğitim-öğretim yılında uygulamaya başlanmıştır.

MEB İlköğretim Okulları için hazırlamış olduğu yeni Hatalık Ders Çizelgesine göre 6., 7. ve 8. sınıflarda 28 saat olarak belirlenen zorunlu ders saatinde ve dersler arasında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi adı altında bir dersin yer almadığı görülmektedir. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin konuları yeni çizelgede Hayat Bilgisi Sosyal Bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi derslerin üniteleri içerisinde anlatılacağı MEB tarafından ilan edilmiştir. Yeni ders çizelgesinde insan hakları eğitiminin ayrı bir ders isminde ve programında yer almaması insan hakları eğitiminin göz ardı edildiğini, rafa kaldırıldığı anlamını taşımamaktadır. Yeni ders çizelgesinde insan hakları eğitimi birden çok dersin üniteleri arasında dağıtılarak birden çok dersin konuları arasında insan hakları eğitimi hedeflendiği görülmektedir. MEB tarafından hazırlanan ve 2006-2007 eğitim-öğretim döneminden uygulamaya konan Yeni Ders Çizelgesi’nde yer alan dersler arasında bulunan “İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. sınıf²⁹²” ders kitabının ünite ve konuları arasında “Demokrasinin Serüveni” başlığı altında verilen ünite “Demokrasi ile, Yaşayan Demokrasi,

²⁹⁰ Kemal KARA, İbrahim H. VURAL, Nurten KAMAN, İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Serhat Yay., İstanbul, 2004, s.11-12.

²⁹¹ KARA vd. ..., İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, s.12-36.

²⁹² Emine GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, Devlet Kitapları, MEB Yay., İstanbul, 2006, s.1.

Belgelerin Dili, Temel Haklarımız, Eşitliğe doğru”²⁹³. Konularında insan hakları konularının ilköğretim 6. sınıftan itibaren anlatılmaya başlandığını görülmektedir.

İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Programı 6. sınıf konuları “Demokrasi ile” konusunda yönetim biçimleri anlatılarak konuya giriş yapılarak Cumhuriyetin nitelikleri anlatılmıştır. Cumhuriyetin niteliklerini belirten Anayasa’nın 2. maddesi “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”²⁹⁴ bilgisi vurgulanmıştır. “Yaşayan Demokrasi” konusunda güncel yaşamdan örnekler vererek ve “Okul Meclisleri Projesinin Amacı”nı maddeler halinde anlatarak demokrasini nasıl işlediği anlatılmaya çalışılmıştır. “Tarihten Günümüze Demokrasi Yolculuğu” konusu bir anlamda insan haklarının gelişim evriminin anlatıldığı konudur. “MÖ 450 yılında Atina’da ‘Site’ denilen şehir devletleri ve Aristo, Eflatun, Sokrates, MS 1215 yılında imzalanana kralın yetkilerini kısıtlayan ve halka hak ve özgürlükler tanıyan Magna Carta Libertatum, MS 1750 Aydınlanma Felsefesi ile aynasal demokrasi düşüncesinin temellerinin atıldığı Montesquieu, Rousseau’nun “Toplumsal Sözleşmesi” J. Locke, yaşama hakkını, özel mülkiyet hakkını belirli özgürlükleri savunduğunu ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin sadece Fransızlara değil bütün insanlar için geçerli hak ve özgürlükleri kapsadığı anlatılarak demokrasinin gelişim serüveni anlatılmaya çalışılmıştır. Demokrasi ile sıkı bir bağı bulunan insan haklarının gelişim evrimi demokrasi serüveninden ayrı düşünülemez. Burada anlatılan konular 2007-2008 yılından itibaren uygulamadan kaldırılacak olan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders programının “İnsan Hakları” ünitesinin “İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişmesi” konusunda anlatılan bilgileri kapsadığı görülmektedir. Hazırlanan yeni programa göre hazırlanan Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. sınıfta da Türklerde insan hakları düşüncesinin gelişiminin 1877 Meclis-i Mebusan ile başlatıldığı görülmektedir”²⁹⁵. Yeni programa göre hazırlanan Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. sınıf konuları arasında yer alan “Belgelerin Dili” bölümü “İnsan haklarını daha da iyileştirebilmek için neler yapılabilir” sorusuyla başlamakta olup, Hammurabi Yasaları (MÖ 1795-1750) Veda Hutbesi 650, Magna Carta Libertatum 1215, Kanuni Sultan Süleyman Kanunları 1520-1566, İnsan Hakları Bildirgesi 1789, Kanun-u esasi 1876, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948, Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi 1950 ve Atatürk’ün insan hak

²⁹³ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s.8.

²⁹⁴ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s.145.

²⁹⁵ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s.148-149.

ve hürriyetlerinin önemini vurgulayan bir pasajla konunun anlatımı tamamlanmıştır”²⁹⁶. Görüldüğü gibi yeni programda insan haklarının gelişim evreleri anlatılırken Türklerde insan hakları anlayışının da ders kitaplarında yer almıştır. “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin son konusu olan “Eşitliğe Doğru” konusunda ise Türk toplumunda kadının konumunu tarihsel süreç içerisinde anlatılmış olduğu görülmektedir. “Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye babam İleriş Kağan’ı annem İl Bilge Hatun’u tanrı halk içinden seçip tahta çıkardı. İlk Türk devletlerinde hatun kağan ile yan yana oturur, kurultaylara katılır ve yabancı elçileri karşılardı”²⁹⁷. Bilgileri ile Türk milletinde kadınların hayatın içinde erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşadıkları anlatılmıştır. Kurtuluş Savaşında kadınların da savaşın baş kahramanları olduğu, erkeklerle aynı şartlarda savaşa katıldığı anlatılmıştır. 17 Şubat 1926 ‘da Türk Medeni kanunu’nun kabul edilmesiyle kadın haklarında önemli gelişmelerin yaşandığı anlatılarak Türk kadını tanıtan görsel öğelere yer verilerek konuya son nokta konulmuştur”²⁹⁸

İlköğretim müfredat Programında insan haklarına yer verilmesi ve ilköğretim ders kitapları arasında “İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” adı altında vatandaşlık ve insan hakları konularını içeren bir dersin ilköğretim ikinci kademe yedinci ve sekizinci sınıflarda okutulması Türkiye’de insan hakları düşüncesinin gelişimin ve insan haklarının kurumsallaşma sürecinin sonuçlarıdır. Fakat Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi taşıdığı anlam bakımından daha çok duyuşsal hedefler kazandırmak olduğu halde mevcut programın bilişsel hedefler üzerine kurulu olduğu dikkat çekmektedir. İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinde yer alan kavramlar 13-14 yaşında bulunan ilköğretim öğrencisi yönelik soyut kavramlar olması da ayrı bir sorundur. 2006-2007 eğitim-öğretim döneminden uygulamaya konan Yeni Ders Çizelgesi’nde yer alan dersler arasında bulunan “İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. sınıf ders kitabının üniteleri arasında “Demokrasinin Serüveni”nde insan hakları konularının ilköğretim 6. sınıftan itibaren anlatılmaya başlandığını ve Türklerde insan hakları anlayışını ortaya koyacak bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Bu uygulamanın İnsan hakları eğitimi açısından daha uygun olduğu kanaatini taşımaktayız. Çünkü taşıdığı anlam itibari ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi konu ve kavramları bir bütün olarak; tanıtmaya, sevdirmeye, içselleştirmeye, inandırmaya ve yaşama yönelik olmalıdır.

²⁹⁶ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s150-153.

²⁹⁷ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s.158.

²⁹⁸ GENÇ ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6, s.158-161.

SONUÇ ve ÖNERİLER

İnsan düşünen, konuşan, bilim, sanat, edebiyat ve düşünce eserleri oluşturan, gelişen ve değişen, toplumlar halinde yaşayan, uygarlıklar oluşturan, doğaya ve diğer canlılara egemen olma gücünü barındıran zihinsel etkinliklerde bulunan yeryüzündeki tek canlıdır. Biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olarak şahsiyet sahibi olan insanın vazgeçilmez, dokunulmaz, sınırlandırılmaz ve devredilmez haklarının en geniş ifadesi olan insan hakları, günümüz toplumlarının gelişmişlik düzeyinin en önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Batı anlayışının kabul gördüğü bu günkü anlamda insan hakları kavramının ilk oluşumlarını yine Batı toplumlarında ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'da 1215 yılında İngiltere'de kabul edilen Manga Carta Libertatum, Yeni Çağ'da 1628'de Petition Of Raghts, 1670'de Habeas Corpus Act, 1689 Bill Of Raghts, 1776 Amerika'da Virginia Haklar Bildirgesi ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi insan hakları alanında öncü bildirgelerdir.

Sınıfsal farklılıklardan oluşan toplum yapısı ve Kilise ile kralların baskısı üzerine kurulu bulunan yönetim anlayışı üçgeninde var olan Batı uygarlığında asırlardır yaşanan insan hakları ihlallerine karşı ilk direnişler XVII. ve XIX. Yüzyıl arasında başlamış ve bunun sonuçları ulusal Bildirgelere yansımıştır. Buna karşılık Türk tarihinde ise Batı anlayışının kabul gördüğü çizgide insan hakları ile ilgili ilk metin 1808 Sened-i İttifak olarak kabul edilerek; İnsan hakları tarihi XIX. yüzyılda Osmanlının dağılma dönemi ile sınırlı tutulmaktadır. Oysa insan hakları evrensel bir değer olarak bütün dünya uygarlıklarının ortak bir mirası olsa da daha çok zulüm gören, acı çeken, haksızlıklara uğrayan mazlum milletlerin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Batı anlayışının kabul gördüğü bu günkü anlamda insan hakları kavramının Batı kültürlerinde doğup, gelişmesi ve büyümesi; bu toplumlarda yaşanan adaletsizliğe, sınıflar arasındaki eşitsizliğe, zulümlere ve acıya karşı yapılan ortak mücadelenin eseridir. Türk tarihinde sosyal devlet anlayışı ve sınıfsal ayrıcalıklardan uzak bir toplumsal yapısı var olduğu için insan hakları mücadeleleri ve bu konuda yayımlanmış bildirilere rastlanmamıştır. Fakat insan hakları açısından zengin bir kültüre sahip olan Türklerin devlet yönetimi anlayışında ve toplumsal yapısında, insan haklarının yeni bir kavram olmadığı görülmektedir.

XVIII. ve XIX. Yüzyılları arasında yaşanan değişim ve gelişmeler ışığında XX. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan somut düzenlemeler insan hakları kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Batı uygarlığının bir ürünü olarak kabul gören 'insan hakları' kavramı, terim

olarak XX. yüzyılda kullanılmaya başlamış olsa da; özünde insanlık tarih kadar uzun bir geçmişi bulunan ve bütün uygarlıkların ortak mirası olarak bu günkü anlamı bulmuştur.

XIX. ve XX yüzyılda insan hakları alanında yaşanan gelişmelerin yanında görülen insan hakları ihlalleri, bu defa uluslararası örgütlerin kurulmasını sağlamıştır. XX. yüzyılın en önemli gelişmelerinden birisi kuşkusuz insan hakları kavramının hukuki, siyasi ve evrensel bir anlam kazanmış olmasıdır. İnsan hakları alanında bütün dünya devletlerini bağlayıcı pozitif düzenlemeler ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılabilmektedir. II. Dünya Savaşı'nda yok sayılan insan hakları, insanlığa büyük acılar yaşatmış ve savaşın ağır sonuçları, insan haklarının değerinin tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamış. İnsanın sadece insan olmaktan doğan hakları olarak kabul edilen Doğal Hukuk anlayışı doğrultusunda 10 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İHEB ile somut bir anlam kazanmıştır. Bütün dünya devletlerine duyurulan İHEB aynı zamanda devletlere insan hakları konusunda eğitim yapmaları konusunda ilk çağrı yapılmıştır. Daha sonra bir çok adım atılsa da ilk önemli düzenleme Mart 1993'te Montreal'de yapılan bir uluslararası UNESCO toplantısında, "İnsan Hakları ve Demokrasi için Eğitim" başlığı benimsendi ve bir 'Uygulama Metni yayımlandı. Haziran 1993'te Viyana'da toplanan "Dünya İnsan Hakları Konferansına" sunulan 'Eğitim Uygulama Belgesi' BM tarafından konferansın sonuç belgesinde yerini almıştır. Ayrıca hükümetlere bu belgeyi uygulamaları yönünde tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Bölgesel bir kuruluş olmasına rağmen yaptırım gücü bulunan AK 1985 yılında almış olduğu "Okullarda İnsan Hakları Öğretimi ve Eğitimi Tavsiye Kararı" insan hakları eğitimi konusunda öncü belgelerdendir. 1993 yılında BM tarafından yayımlanan 'Eğitim Uygulama Belgesi'nden sonra 1995-2004 yıllarını BM Genel Sekreteri tarafından hazırlanan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı olarak kabul edilerek on yıllık bir program hazırlanmıştır.

İnsan hakları XX. Yüzyılın en temel değerlerinden biri olarak; uygar devletler ve toplumlar, insan haklarını korumak için uluslararası ve ulusal bir çok düzenleme yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarını korumak ve insan hakları bilincini kazandırmak ve insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla insan hakları alanında kurumsal bir çatı oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarını korumak, insan hakları eğitimini yaygınlaştırmak, toplumun her bireyinde insan hakları bilincini oluşturmak ve insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla kurumsal bir yapılaşma oluşturduğu görülmektedir. Bu kurumlardan biri olan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 4 Haziran 1998 tarihinde "İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi"ni kurarak BM "İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" amaçlarını ulusal düzeyde hayata geçirmek amacıyla çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Özellikle insan hakları eğitimine ayrı bir önem veren Türkiye Cumhuriyeti'nde kuruluşundan 2005 yılına kadar insan hakları içerikli dersler ilköğretim ve orta öğretim kurumları müfredat programlarında yer almıştır. Cumhuriyetin kuruluşunda Malumat-ı Vataniye adıyla okutulan insan haklarını konularını kısmen de olsa içeren ders, zamanla Yurttaşlık Bilgisi, Vatandaşlık Bilgileri ve 2005 yılının Türkiye Cumhuriyeti'nde İlköğretim okulları ikinci kademe 7. ve 8. sınıflarda 'Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi' adı altında okutulmakta olduğu görülmektedir.

İlköğretim okulları ikinci kademe 7. ve 8. sınıflarda 'Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi' ders kitapları sınıf düzeyine göre konular sınıflandırılmıştır. 'Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf programında insan hakları konularına yer verilirken; 'Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. sınıf programında ise vatandaşlık bilgileri ve insan haklarının korunması konularına yer verildiği görülmektedir. İlköğretim programında, İnsan hakları eğitimi konusunda yapılan son düzenlemede ise MEB 2005-2006 eğitim-öğretim döneminden itibaren kademeli olarak uygulanmaya başlanan İlköğretim Okulları Haftalık Ders Çizelgesi'nde: İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersinin konuları yeni çizelgede Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük gibi derslerin üniteleri arasında yer alacağı görülmektedir.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7. sınıf ders kitaplarında insan haklarına dair konular anlatılırken; insan hakları kavramı Batı kültürünün bir ürünü gibi sunulmuş. Bu sunum neticesinde Türk tarihinde insan hakları kavramının yer almadığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Oysa Türkler, tarih boyunca 16 büyük devlet kurmuş geniş coğrafyalarda hakimiyet sürmüştür. Sosyal devlet anlayışı doğrultusunda ve adaletli bir yönetim biçimi benimsemişlerdir. Sınıfsal farklılıkların bulunmadığı, adil, uzlaşmacı ve hoşgörü anlayışına dayalı devletlerle dünya tarihe yön veren milletlerden biri olarak MEB'in genel amaçları da dikkate alındığında kendi tarihi değerlerinden uzak, öz kültürel değerlere dair bilgilerin yer almadığı ders kitaplarıyla; özellikle Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi gibi duyuşsal davranış kazandırmayı amaçlayan derslerin amaçlarına ulaşmakta sıkıntılar doğacaktır.

İnsan hakları kavramını doğrudan ilgilendiren kolluk kuvvetlerinin eğitiminde de okutulan ders kitaplarında da Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ders kitaplarında yer alan sorunlar görülmektedir. Polis Akademisi Başkanlığı Polis Meslek Yüksek Okullarında insan hakları eğitiminde kullanılan "İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I" ders kitabında insan haklarının tarihsel gelişimi anlatılırken, Türklerde insan hakları anlayışı Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi ile sınırlı tutulmuştur.

Çok tartışılan, çok konuşulan, fakat çok az bilinen bir kavram olan insan haklarını korumak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde uluslararası ve ulusal düzeyde bir çok düzenleme yapılmıştır. İnsan haklarının korunması ve insan hakları ihlallerinin yaşanmaması amacıyla BM öncülüğünde başlatılan eğitim çalışmalarına ulusal düzeyde uygulamaları hayata geçirerek insan hakları eğitimi konusunda Türkiye Cumhuriyeti öncü ülkelerden biri olmuştur. Fakat ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi programın gerek orta öğretim İnsan Hakları dersinde gerek Polis Meslek Yüksek Okulu Programlarında yer alan ders kitaplarında insan hakları anlatılırken; insan hakları kavramı batı kültürünün ürünü gibi sunulmuştur. İnsan hakları eğitimi, her şeyden önce insanın kişiliğini, kültürünü, duyuş ve algılayış biçimini etkileye yönelik amaçlar taşımaktadır. Kendi kültürel değerlerinden uzak bir insan hakları eğitiminin amacına ulaşmasında sorunlar yaşanacaktır.

Eğitim kurumlarında ana materyaller arasında yer alan ders kitaplarında insan haklarının gelişim evresi anlatılırken; Türklerde İnsan Hakları Anlayışı'nın ayrı bir üniteye sunulması; öğrencilerin insan hakları kavramını içselleştirilmesi sağlayacaktır. Türklerde insan hakları anlayışı konuyla ilgili kaynaklarda Osmanlı Devleti'nin Dağılma Döneminden sonrası ile sınırlı tutulmaktadır. Oysa zengin bir mirasa sahip Türk kültürünün insani değerler ve insan hakları üzerine kurulu olduğu anlatılmalıdır. Türklerde insan hakları anlayışı bütün kaynaklarda yeniden sınıflandırılmalı ve düzenlenmelidir.

İnsan hakları korumak; insan hakları ihlallerinden söz etmekle başarılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen olumlu çalışmaların duyurulması, yapılan düzenlemelerden herkesin haberdar edilmesi insan hakları bilincinin oluşturulması ve gelişmesi insan hakları ihlallerinin önlenmesi sağlayacaktır. İnsan haklarının korunması ve insan onuruna yakışan bir yaşam biçimi bireylerin ve toplumun gelişmesini sağlar. Gelişmiş bireyler ve toplumlar müreffeh bir yaşam sürer.

Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarının korunması amacıyla kurumsal bir yapılaşma oluşturmuş ve ilköğretim müfredat sisteminde sadece insan hakları eğitime özgülenen derslere yer verilmiştir. Fakat "İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" ders kitaplarında insan hakları kavramının milli tarih anlayışından uzak, Batı anlayışının kabul gördüğü biçimde sunulduğu görülmektedir. İnsan hakları eğitiminin Türk tarihinin ve kültürünün zengin birikimiyle birlikte sunulması insan haklarının daha kolay içselleştirilmesi ve benimsenmesi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AKILLIOĞLU Tekin, “*İnsan Hakları*”, A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yay., ANK, 1995.
- ATEŞ Toktamış, *Siyasal Tarih I*, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İST. (Basım tarihi belirtilmemiş).
- ANAR Erol, *İnsan Hakları Tarihi*, Çivi Yazıları, 2. baskı, İST, 2000.
- AKYOL Taha, *Ergisiyle Doğrusuyla Avrupa*, Turuva Yay, İST, 2006.
- ALTUNYA Niyazi, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*, Düzgün Yay., İST, 2000.
- ALPDÜNDAR Remzi , *Yeni Hukuk Sözlüğü*, Arpaz Matbaacılık, İST,1997.
- KAFESOĞLU İbrahim , *Türk Milli Kültürü*, 26. basım, Ötüken Neşriyat, İST, 2005.
- AKYÜZ Yahya,*Türk Eğitim Tarihi*, 9. baskı, Pegam Yayıncılık, ANK. 2004.
- AYDOĞAN Metin, *Avrupa Birliğinin Neresindeyiz Tanzimat’tan Gümrük Birliğine*, (4. Baskı) Kum saati Yay. İST, 2002.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Eğitime Giriş* (4. Basım), (basım tarih verilmemiş) ANK,1996.
- BAŞLAR Kemal, *İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri I*, EGM Yay., ANK, 2001.
- BERKES Niyazi , *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (7. Baskı), YKY, İST, 2005.
- BİLEN Mürüvvet, *Sağlıklı İnsan İlişkileri*, (6.Baskı) Anı Yay., ANK2004.
- CEYLAN Nurgül, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7*, Meram Yay., İST, 2006.
- CİN Halil, AKAGÜNDÜZ Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, C.I,Timaş yay, İST, 1990.
- ÇİFTÇİ Fehimdar vd... ,*İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*, MEB yay, ANK, 2004.
- ÇOTUKSÖKEN Betül, ERZAN Ayşe, SİLER Orhan, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı yay, İST, 2003.
- DAL Kemal, ÇAKIROĞLU Orhan, ÖZYAĞAN Ali İ., *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8*, (13. Baskı) Eskişehir, 1998.
- DEMİREL Özcan, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, (6. Basım)Pegam Yay., ANK:, 2004.
- DOĞAN İsmail, *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo- Pedagogik Bir Karşılaştırma)*, İz Yay., İST, 1991.
- ERDEN Münire, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Opsiion Yay, İST., 2005.
- ERGİN Mammer, *Orhun Abideleri*, 35.baskı, Boğaziçi yayınları, İST. 2005

- EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli*, (3. Baskı), İST, 1998.
- EYÜBOĞLU Sabahettin, *Yunus Emre*, (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2005.
- ELİTEZ Ziya, *Hamdım, Piştım, Yandım. Mevlana'dan Altın Öğütler I*, (4. Baskı), Kozmik Kitaplığı, İST, 2006, s.36.
- ERASLAN Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- Şeyh GALİP, *Şeyh Galip Divanı*, Akçağ Yay., ANK, 1994.
- GALTONG Johan, *Bir Başka Açıdan İnsan Hakları*, (çev. Müge SÖZEN) Metis Yay., İST, 1999.
- GENÇ Emine, ve diğerleri, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6*, Devlet Kitapları, MEB Yay., İstanbul, 2006.
- GENÇ Mehmet , *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri*, Uludağ Üniversitesi G. V. Yay, Bursa, 1997.
- GOODWIN Jason, *Ufukların Efendisi Osmanlı*, (2. Bas), (Çev: Armağan ANAR) Sabah kitapları, İST.,1999.
- GÖKDEMİR Sevi, Ayvaz GÖKDEMİR, *Yunus Emre Güldeste*, Kültür Bakanlığı Yay., ANK, 1993.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Anayasa Hukuku*, 9. Baskı, Turan Kitapevi, ANK., 2000.
- GÜNGÖR Erol, *Tarihte Türkler*, 12. basım, Ötüken Neşriyat, İST, 2005.
- GÜLMEZ Mesut ve diğerleri, *İnsan Hakları. 'Eğitim ve 'İnsan Hakları Eğitimi' Hakları*, YKY,İST, 2000.
- KARA Kemal, VURAL İbrahim, KAMAN Nurten, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6*, Serhat Yay., İstanbul, 2004.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 26. basım, Ötüken Neşriyat, İST, 2005.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem , *İnsan ve İnsanlar*, Evrim basım-yayım-dağıtım, (8. baskı), İST., 1988.
- KAPANİ Münci , *Kamu Hürriyetleri*, (7. Baskı), Yetkin Yay., ANK, 1993.
- KAPANİ Münci , *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutu*, 3.basım, Bilgi yay, ANK,1996.
- KEPENKÇİ Yasemin, *İnsan Hakları Eğitimi*, Anı Yay. ANK., 2000.
- KULA Onur Bilge, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Büke Yay, İST, 2006.
- KÜÇÜKAHMET Leyla, Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, (Tayip DUMAN, İlköğretim Okulu Vatandaşlık ve İnsan Hakları Programı), İST., 2001.
- KOÇ Talan, *Küreselleşme ve Türkiye Basınında Avrupa Birliği Adaylık Süreci*, Natürel yay, ANK, 2004.

- LEWES Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (9. Baskı) (Çev. Metin KIRATLI) Türk Tarih Kurumu, ANK, 2004.
- LEVENT Ethem, *Belgeler Işığında İnsan Hakları*, Babıali Kültür Yay. İST., 2002.
- Mevlana, *Fih-i Mafih*, (Çev. Melih Ü. ANBARCOĞU), MEB yay., İTS., 1990.
- MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, (12. Baskı) İletişim yay., İST., 2004.
- MUMCU Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yay, 1994, ANK.
- NİYAZİ Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, 4. baskı, Ötüken yayınları, İST, 2001.
- SOYSAL Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın anlamı*, (17. Baskı) Gerçek Yayın evi, İST, 1987
- SENCER Muzaffer, *Belgelerle İnsan Hakları*, Beta bas. Yay. Dağ., İST 1998.
- ŞENEL Alaeddin, *İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisi*, İzmir Barosu İns. Hak. Huk. ve Huk. Arş. Mrk. Yay., İzmir, 1996.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- TAKTAK Aysin vd, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Sınıf 7*, MEB Yay., İST. 2003.
- TANİLLİ Server, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz*, Adam Yay, 2. basım, İST., 2005.
- TANİLLİ Server, *Uygarlık Tarihi*, (23. Baskı) Alkım Yay., İST, 2006.
- TANÖR Bülent ve YÜZBAŞIOĞLU Nemci, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı), YKY, İST, 2002.
- TANÖR Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. baskı, B.D.S. yayınları, (.....), (.....) T.C. Anayasası –İHEB-AİHS, (4. Baskı), Adalet Yay, ANK, Eylül 2005.
- TEKİNOĞLU Hüseyin, *F.S.Mehmet Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yay. I. Basım, İST., 2005.
- TOPBAŞ Osman Nuri, *Abide Şahsiyetler ve Müesseseleriyle Osmanlı*, Altınoluk Yay. İST. 1999.
- TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 8. basım, Ötüken Yayınları, İST, 2003.
- TOZLU Necmettin, *Eğitim Felsefesi*, MEB yay., Ankara, 2003.
- VURAL İbrahim H., *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7*, Serhat yay, İST, 2000.
- YAMANLAR Emine, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 7*, Ders Kitapları A.Ş. yay, İST., 2000.

YILMAZ Fehmi ve YANIKOĞLU Nurettin, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* 7, Okyay yay., İST, 2004.

YÜCEL Hasan Ali, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, (2. Baskı) MEB Yay., İstanbul, 2004.

ZAPÇI Filiz, SEVİNÇ Murat, ETÖZ Zeliha, *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* 8, Doğan Yay., Ankara, 2005.

Tezler:

ÇIPLAK Alaaddin, *İlköğretim 7. ve 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Programının Değerlendirilmesi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) ANK. 2002.

DAL Kemal, ÇAKIROĞLU Orhan, ÖZYAĞAN Ali İ., *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* 8, (13. Baskı) Eskişehir, 1998,

DÖNMEZ Murat, *İnsan Haklarının Uluslar arası Düzeyde Korunması ve Uluslararası Kuruluşlar*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Konya, 2003.

ŞENOL Sencer, *Türkiye'de İnsan Hakları ve Bunun İlköğretim Müfredatındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum, 2002.

Gazeteler:

Resmi Gazete, S. 20719, C.30, s.45 (5 Aralık 1990)

Dergiler:

KARAASLAN Erol, *AIHS Çerçevesinde Düşünce Özgürlüğü*, İstanbul Barosu Dergisi, C.78, S.4, İST., Yıl:2004.

FINDIKLI Remzi, *İnsan Hakları ve Polis*, Türk İdare Dergisi, S.388, ANK, 1990.

ÖZBUDUN Ergun, GÜRİZ Adnan, TOROSLU Nevzat, *Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyeti Hakkında Rapor*, İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C.III.S.I, ANK., 1995.

Tebliğler Dergisi, S. 2490, MEB yay., ANK., Temmuz 1998.

Elektronik Ortamdaki Kaynaklar:

- ARI Asım, *İlköğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Milli Eğitim Dergisi, S.153-154. Kış-Bahar 2002. <http://www.meb.gov.tr/dergiler> .
- PALAZ ERDEMİR Hatice, *Tarihi Gelişim Sürecinde İnsan Hakları ve Osmanlı Modeli*, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:9-10. <http://www.academical.org/dergi>, (30.04.2006).
- Mehmet YAPICI, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi Haziran 2006, C.6, S.2. <http://www.universite-toplum.org> (16.08.2006).
- ALİEFENDİOĞLU Yılmaz, *İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri*, <http://www.tihak.org.tr> (16.03.2006) .
- <http://www.universite-toplum.org> (16.08.2006).
- <http://www.tdk.org.tr/tdksozluk/sozbul>, (16,03,2006).
- <http://www.resmigazete.com> S: 25298, (23.11.2006).
- <http://www.tbmm.gov.tr/> (06.05.2005).
- <http://www.anayasa.gen.tr/> (06.05.2006).
- <http://www.devletarsivleri.gov.tr>. (15.08.2006).
- <http://www.Hukukcu.com>. (16.08.2006).
- <http://www.egm.gov.tr/temuh/insanhaklari5.htm> (23.08.2006).
- <http://www.jandarman.gov.tr> (26.082006).
- <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr> (16.07.2006).
- <http://www.eskisehirbarosu.org.tr/dergi/04/insanhaklariegitimi.doc> (09.10.2006).
- www.meb.gov.tr (15.09.2006).
- www.aksam.com.tr. (24.09.2004).
- <http://www.egm.gov.tr/temuh/insanhaklari10.htm> (02.10.2007).
- www.ohchr.org.english/press/dosc/wgadpss.turish.doc (02.10.2007).

EKLER

EK:I

ULUSLARARASI TEMEL İNSAN HAKLARI BELGELERİ

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Belgeleri

Birleşmiş Milletler Antlaşması

I. Sözleşmeler

“1) Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme

2) İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme

3) Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

a) Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol

b) Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine Ek, Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan İkinci Seçmeli Protokol

4) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

5) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslar Arası Sözleşme

6) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme

a) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol

7) Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme

8) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

a) Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili Seçmeli Protokol

b) Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmamaları Konusundaki Seçmeli Protokol

9) Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme

II. Bildiriler

1) İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi

2) Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri

3) Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri

4) Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri

- 5) Gelişme Hakkına Dair Bildiri
- 6) Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar
- 7) Herhangi Bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunması İçin Prensipler Bütünü
- 8) Tutuklulara Uygulanacak Muameleler İçin Temel İlkeler
- 9) Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Küçüklerin Korunması İçin Kurallar
- 10) Hukuk Dışı, Keyfi ve Kısa yoldan İnfazların Etkili Biçimde Önlenmesi Soruşturulmasına Dair Prensipler
- 11) Kanun Adamlarının Zor Ve Silah Kullanmalarına Dair Temel Prensipler
- 12) Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Bildiri
- 13) Savcıların Rolüne Dair İlkeler
- 14) BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 1503 Numaralı Kararı

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Belgeleri

Avrupa Konseyi Statüsü

I. Sözleşmeler

- 1) İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi
  - a) İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'ne Ek Protokol
  - b) İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'ne Ek Birinci Protokol'de Tanınmış
  - c) Bulunan Haklardan ve Özgürlüklerden Başka Haklar ve Özgürlükler Tanıyan 4 Numaralı Protokol
  - d) İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'ne Ek, Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair 6 Numaralı Protokol
- 2) İşkencenin ve Gayri İnsani yada Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi
  - a) İşkencenin ve Gayri insani yada Küçültücü veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesine 1 Numaralı Ek Protokol
  - b) İşkencenin ve Gayri insani veya Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesine 2 Numaralı Protokol
- 3) Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi
- 4) Terörizmin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi
- 5) Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)

II. Bildiriler

1) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Avrupa Cezaevi Kuralları” Başlıklı (87) 3 No’lu Tavsiye Kararı

Diğer İnsan Hakları Metinleri

- 1) Kopenhag Kriterleri
- 2) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi(Helsinki Belgesi)
- 3) Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı
- 4) Avrupa Güvenlik Şartı”

EK:II**PROTOKOL****Giriş**

İnsan Hakları çağı, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu (1945) ile başlar. Birleşmiş Milletlerin kurucu Üyelerinden biri olan Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni imzalayan ilk Üyelerden biridir. Daha sonra bir dizi evrensel ve bölgesel İnsan Hakları sözleşmelerini de onaylayarak insan haklarına olumlu yaklaşımlarını sergilemiştir. Çağımızın bir insan hakları çağı olma niteliği kazandığı artık biliniyor. Yeni bir yüzyıla girerken, dünyada beliren yeni oluşumlar gösteriyor ki, bundan böyle ülkelerin gelişmişliğinin ölçütü, devletlerin insan haklarına verdiği önem ve onları koruma derecesi olacaktır.

İnsan Haklarını benimsemek ve onları korumak, yalnız bu hakların kullanılmasına engel çıkarmaktan kaçınmak ve İnsan Haklarının ihlal edilmesini önlemek değildir.

İnsan Haklarının korunması konusunda önleyici önlemler almak kuşkusuz çok önemlidir. Fakat bu korumanın yanında onun kadar önemli olan başka bir olguda bu hakların kullanımına geçerlilik kazandırmak, onları yaşama eksiksiz aktarabilmektir.

Buna göre; İnsan Haklarının korunması ve yaşama geçirilmesi, hukuka bağlı olduğu kadar , belki ondan da çok, bu hakları kullanacak ve koruyacak olan kişilerin eğitime bağlıdır. Yani, kişilerin İnsan Haklarının farkında olmalarına onları kullanma ve korumayı samimiyetle istemelerine, bu hakların neden korunması gerektiğinin bilincine varmalarına, onları istemelerine, benimsemelerine, aynı zamanda da neyin, nasıl korunabileceğini bilmelerine, başka bir deyişle bu amaç için eğitilmelerine bağlıdır.

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİ GEREKLİ KILAN DÜZENLEMELER**A. Uluslar arası Düzeyde**

Bilindiği üzere; İnsan Hakları konusunun hız, güncellik ve önem kazanması Birleşmiş Milletlerin (1945) kuruluşu ile başlar. Kuruluş Antlaşması 'nın başlangıcı, (biz Birleşmiş Milletler halkları: bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif edilemez acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel İnsan Haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine ...)diyerek devam eder. Bu açıklamanın ilk ürünü İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ'dir. Bunu daha sonra evrensel ve bölgesel düzeyde olmak üzere bir dizi İnsan Hakları Sözleşme ve bildirgeleri hazırlamıştır.

UNESCO' nun İnsan Hakları Eğitiminin önemini vurgulayan kuruluş belgesi (1945) ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) - özellikle de bu bildirgenin 26. Maddesinin ikinci paragrafı- ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca 1966 da kabul edilip 1976 da

yürürlüğe giren" Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslar arası Sözleşme" nin 13. Maddesinin birinci paragrafı bir yana bırakılırsa; İnsan Hakları Eğitimine ilişkin ilk ayrıntılı ve hala en önemli sayılan belge, UNESCO Genel Konferansı'nın 18. oturumunda 1974 kabul edilen" Uluslar arası Anlayış, İşbirliği ve barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri için Tavsiye Kararı"dır. İnsan Hakları ve barışın her düzeydeki eğitimin ana amaçları olarak görüldüğü bu belgede, eğitim için yedi ana ilke dile getiriliyor. Eğitimin etik, kültürel ve bütünsel açılarından nasıl yapılacağı belirtiliyor. Öğretmenlerin hazırlanması, öğretim malzemesinin oluşturulması ve eğitimde uluslararası işbirliğinin nasıl gerçekleştirilebileceği üstünde duruluyor.

1974'den sonra uluslar arası düzeyde yapılan şu çalışmalar ve belgeler vardır:

- Uluslar arası İnsan Hakları Eğitimi Konferansı (viyana 1978)
- Avrupa Konseyi'nin "İnsan Hakları Öğretimi Kararı" (1978)
- Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nun "Hoşgörüsüzlük Bildirgesi: Demokrasi İçin Bir Tehdit" (1985)
- Avrupa Konseyi'nin "Okullarda İnsan Hakları Öğretimi ve Öğrenimine İlişkin Tavsiye Kararı" (1985)
- 1 İnsan Hakları Öğretim, Bilgi ve Belge Uluslar arası Kongresi (1987)
- İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Uluslar arası Kongresi (Montreal 1993) it İnsan Hakları Dünya Konferansı (Viyana 1993)
- "Yeni Avrupa için PARİS YASASI'nın (1990) kabul etmiş olduğu kültürel değişim, eğitimin her alanda işbirliği ve diğer taraf devletlerin dillerinde eğitim ve öğretim yoluyla özellikle gençler arasında karşılıklı anlayışı güçlendirmek ilkesi
- Son olarak Birleşmiş Milletler Genel Kulununun 1 Ocak 1995 tarihinden başlanmak üzere on yıllık dönemi "İnsan Hakları Eğitimi On yılı" olarak kabul kararı.

B. Ulusal Düzeyde

Anayasa'nın 2.maddesi, insan haklarına saygıyı devletin temel niteliklerinden birisi olarak sayılmıştır. Anayasamızın 50. maddesinde yer alan ve doğrudan bir insan hakkı olan "öğretim hakkından başka , 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda demokrasi insan hakları ve bunlara ilişkin eğitim önemli ilkeler arasında yer almıştır. Ayrıca halen yürürlüğe olan" Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10.12.1948 tarih ve 217 (111) sayılı kararı ile kabul edilen İnsan Hakları Beyanname'sinin okullarda ve diğer eğitim müesseslerinde okutulması ve yorumlanması ve bu beyanname hakkında radyo ve gazetelerde

münasip neşriyatta bulunulması yönündeki T.C. Bakanlar Kurulu'nun 06.04.1949 tarihli kararı vardır.

Başbakanlığın, İnsan Hakları Başmüşavirliğinin Teşkiline ilişkin 26.8.1994 gün ve 1994/34 sayılı Genelgesinde " bu alanda toplum bilincini geliştirmek, yaygınlaştırmak, her aşama ve düzeydeki eğitim, öğretim kurumlarında öğretilmesini temin etmek için öneriler hazırlamak" görevi de bulunmaktadır.

Yukarıdaki durumlar ve "İnsan Hakları Eğitimi On yılı" süreci dikkate alınarak bu alanlardaki amaçlarımızı gerçekleştirecek çalışmaların planlanması, demokrasi ve insan hakları konularının öğrenim programlarına alınması gerekli görülmektedir.

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ KONUSUNDA ALINAN KARARLAR

1.a)İlköğretim kurumlarının 2. Kademesinde halen okutulmakta olan "Vatandaşlık Bilgileri" dersinin, "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" adını altında yeniden düzenlenmesi yapılacaktır.

b) Genel, mesleki ve teknik orta öğretim kurumlarında, " Demokrasi ve İnsan Hakları" seçmeli ders olarak konulacaktır.

c) Örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki öğretim programlarının Demokrasi ve İnsan Hakları konuları açısından daha da geliştirilmeleri ve zenginleştirilmeleri sağlanacaktır.

ç) "İnsan Hakları Eğitimi Onyılı" süreci içinde bütün öğretmenler hizmet içi eğitimi yoluyla İnsan Hakları kurs ve seminerlerinden geçirilecek, ayrıca, amaç ve kapsam ne olursa olsun bütün hizmet içi eğitim programlarında İnsan Hakları konularına yeteri kadar yer verilmesi ve zaman ayrılması sağlanacaktır.

d) Üniversitelerin öncelikle öğretmen yetiştiren fakülte ve yüksek okullarında formasyon kazandıran dersler arasında "İnsan Haklarının " ders olarak okutulması ile EDEBİYAT VE FEN-EDEBİYAT Fakültelerinin öğretmen olmak isteyen öğrencileri için yürüttükleri sertifika programlarına bir de "İnsan Hakları Sertifikası" eklenmesi; SOSYAL BİLİMLER Enstitülerinde, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim-öğretim yapacak "İnsan Hakları Anabilim dalı" kurulmasının sağlanması için YÖK'e öneride bulunulacaktır.

3. Kişisel ve siyasal yönlendirmelerden sakınmak için ilke olarak İnsan Hakları Eğitiminde uluslararası İnsan Hakları belgeleri esas alınacaktır.

